ESTUDIS

JOAQUIM MONTSERRAT I BARTRA
Josep Monserrat i Cuadrada. Revolució, repressió i exili (1936-1939)

PERE TIÓ I CASAS
La Biblioteca Popular de la Caixa d'Estalvis de Mataró (1929-2022)

JORDI MALÉ I PEGUEROLES
Més d'un segle de cartellistes i cartells de Les Santes. III: 1979-1994

FULLS/135

del Museu Arxiu de Santa Maria

Mataró, febrer 2023

+85 anys
Pous
Experiència - Dedicació - Innovació

AGENTS DE LA PROPIETAT IMMOBILIÀRIA
ADMINISTRACIÓ DE FINQUES
COMUNITATS DE PROPIETARIS
ASSEGURANCES
SERVEI JURÍDIC PROPI

C/d'en Pujol 20 · 08301 MATARÓ · Tel. 93 790 39 45
www.pousgrup.cat

FULLS/135
del Museu Arxiu de Santa Maria
Mataró, febrer 2023

TAULA

● **EDITORIAL** 1

● **ACTUALITAT** 2

● **ESTUDIS**

JOSEP MONSERRAT I CUADRADA. REVOLUCIÓ, REPRESSIÓ I EXILI (1936-1939)
Joaquim Montserrat i Bartra 5

LA BIBLIOTECA POPULAR DE LA CAIXA D'ESTALVIS DE MATARÓ (1929-2022)
Pere Tió i Casas 21

MÉS D'UN SEGLE DE CARTELLISTES I CARTELLS DE LES SANTES. III: 1979-1994
Jordi Malé i Pegueroles 36

Coberta: Cartell de Les Santes d'Eduard Alcoy (1979)

Prohibida la reproducció dels textos i de les il·lustracions sense esmentar-ne la procedència.

Edita: **MUSEU ARXIU DE SANTA MARIA**
Centre d'Estudis Locals de Mataró
Beata Maria, 3. 08301 Mataró
www.masmm.org

Director: Nicolau Guanyabens i Calvet

Consell de redacció: Nicolau Guanyabens i Calvet
Joan Castellà i Oliva
Jordi Malé i Pegueroles

Maquetació: Joan Castellà i Oliva

Imprés a: I.G. Santa Eulàlia - c/ Sant Joan Bosco, 10
08187 Santa Eulàlia de Ronçana.

Dipòsit Legal: B-15.257-1978 *ISSN:* 0212-9248

L'Equip del Museu Arxiu de Santa Maria no es responsabilitza necessàriament de l'opinió que expressen els articles signats.

Amb la col·laboració de Ajuntament de Mataró

Amb el suport de Institut Ramon Muntaner

EDITORIAL

JACIMENT DE CA LA MADRONA

Mataró es troba de nou davant d'una descoberta arqueològica rellevant. Es tracta del jaciment de Ca la Madrona a Vallveric, a l'actual polígon industrial Mata-Rocafonda, un sector qualificat com a àrea d'expectativa arqueològica en el vigent Pla Especial del Patrimoni Arquitectònic de Mataró, de 2002.

Marià Ribas en donava notícia als anys cinquanta i l'antiga Secció Arqueològica del Museu de Mataró va poder fer-hi excavacions limitades de caps de setmana als anys vuitanta. Més endavant, l'arqueòleg municipal Quim Garcia va fer-hi una prospecció i va confirmar l'existència de tombes d'un tipus poc conegut a Catalunya.

Ara han quedat al descobert més estructures i paraments corresponents a les restes d'un establiment productiu d'època romana, a més d'un possible edifici d'ús cultual d'època visigòtica, part d'un carrer i una extensa necròpolis, també visigòtica, elements tots ells que explicarien el pas del baix imperi romà a l'alta edat mitjana, moment en què el topònim *Alarona* passa a *Civitas Fracta*, de gran importància per a l'origen de l'actual Mataró i el nom de la nostra ciutat.

A falta de l'anàlisi de les restes i de la memòria arqueològica definitiva, queda clar que a la mateixa època vivien a la zona dues comunitats separades per 1.500 metres, amb religions i costums diferents: els autòctons a l'espai de l'antiga Iluro, i els emigrants visigots als entorns de Ca la Madrona.

Ens preocupa el trasllat de les restes proposat arran del projecte de construcció de l'edifici del futur Parc de l'Economia Circular, perquè és sabut que altres experiències de deslocalització no han estat positives. I també ens preocupa la possible pèrdua de la integritat i, fins i tot, de l'antiguitat pròpia de les troballes, valors inherents a tot jaciment arqueològic.

Demanem, doncs, que Ca la Madrona sigui declarada Bé Cultural d'Interès Local (BCIL), a fi de normalitzar i garantir la protecció tant dels béns localitzats com dels que probablement hi ha en els entorns immediats, i que es conservi íntegrament en el seu lloc. Pensem en el patrimoni que s'ha salvat! La Nau Gaudí, la capella de Sant Sebastià, les torres d'aigua, el jaciment de Torre Llauder, fins i tot la casa de can Noè a Rocafonda... són exemples d'elements dignificats que avui tenim i gaudim; que ens mostren d'on venim i faciliten l'arrelament a la nostra pròpia història.

ACTUALITAT

DECÉS DE MOSSÈN JORDI ILLA, RECTOR DE SANTA MARIA

El passat 20 de gener va morir Mn. Jordi Illa i Carlos, que ha estat rector de Santa Maria durant un temps massa breu. Nomenat per a aquesta responsabilitat a principis de setembre, ha destacat per la seva bondat i la seva afabilitat en el tracte. Des del primer moment va mostrar la seva confiança en la nostra institució. Sempre amatent, només tenia paraules d'ànim cap al Museu Arxiu. Volem deixar constància, doncs, del nostre agraïment vers la seva persona. Descansi en pau.

Mossèn Àlex Marzo Guarinos, arxipreste, ha estat nomenat nou Administrador parroquial de Santa Maria, un càrrec provisional fins que l'Arquebisbat de Barcelona determini, a finals de curs, qui en serà el nou rector. Mn. Marzo l'exercirà en coordinació amb els altres preveres de l'Arxiprestat de Mataró.

ACTE DE LLIURAMENT DE LA DOCUMENTACIÓ DEL CENTRE SOCIAL DEL PALAU

El dia 11 de novembre, Guifré Tarragó va lliurar al Museu Arxiu el fons documental del Centre Social del Barri del Palau de Mataró, provinent majoritàriament de l'arxiu personal de Mn. Josep Colomer Busquets. Dues setmanes abans, Tarragó havia presentat el llibre commemoratiu dels 50 anys de la creació, l'any 1972, d'aquest Centre Social vinculat a Càritas Interparroquial, precursor de l'Associació de Veïns del Palau

XL SETMANA DE MÚSICA ANTIGA

Del 12 al 27 de novembre es va celebrar la 40a edició de la Setmana de Música Antiga de Mataró, amb sis concerts que plantejaven un viatge als períodes principals del que s'anomena música antiga, i amb la presència d'alguns dels intèrprets que durant aquests quaranta anys han contribuït a convertir la Setmana en un dels festivals de referència al país. Tres dels concerts van tenir lloc a la capella dels Dolors i un, presentat en tres sessions i titulat Planys i laments en la música instrumental del barroc, es va fer a la cripta del conjunt dels Dolors.

CONCESSIÓ DEL PREMI ILURO 2022

Xavier Alarcón i Campdepadrós va guanyar la 64a edició del premi Iluro de monografia històrica, humanitats i ciències socials, convocat anualment per la Fundació Iluro, amb l'estudi *Història del castell de Mataró i dels seus senyors feudals. Estudi dels vincles familiars i de vassallatge de les nissagues propietàries del castell mataroní (1031-1419)*. Es va guardonar amb un accèssit Ramon Coll Monteagudo per l'estudi *El santuari ibèric de la cova de les Encantades del Montcabrer*. Felicitem els dos premiats i els agraïm tan importants aportacions a la història local.

L'acte de proclamació del veredicte va tenir lloc el 16 de novembre i es va iniciar amb la presentació de l'obra guardonada el 2021, *El primer franquisme a Mataró (1939-1950)*, de Joan Giménez, publicada com a número 86 de la col·lecció Premi Iluro; una obra que en complementa una altra del mateix autor, guanyadora del premi l'any 2018: *Mataró 1936-1945, de la revolució a la repressió.*.

XXXIX SESSIÓ D'ESTUDIS MATARONINS

La 39a edició de la Sessió d'Estudis Mataronins va tenir lloc el dissabte 19 de novembre de 2022. S'hi van presentar un total de disset comu-nicacions, en format breu, sobre temes històrics de Mataró i el Maresme. La Sessió es va fer a la sala d'actes de la nostra entitat. El mateix dia va sortir a la llum la publicació en forma de llibre de la versió resumida de les comunicacions de la Sessió de l'any 2021. Les comunicacions com-pletes es poden consultar a www.raco.cat.

UN NOU MAGATZEM MUSEÍSTIC UBICAT PROP DE LA SALA DE SÍNTESI

Entre el 2 i el 15 de novembre es va dur a terme l'actuació per reorganitzar un segon magatzem proper a la Sala de Síntesi, un espai de reserva que anomenem Sala Ferrer i Clariana. És la continuació del projecte Re-Org amb metodologia promoguda per l'ICCROM, l'Organització intergovernamental que treballa al servei dels Estats per promoure la conservació de totes les formes de patrimoni cultural a nivell mundial, en col·laboració amb la UNESCO.

L'empresa Atelier do Tempo S. L., encarregada de l'execució del projecte, ha habilitat aquesta zona de reserva de 13,14 m2 per acollir elements de l'inventari del patrimoni no exposats a la Sala de Síntesi.

PRESENTACIÓ DEL NÚMERO 134 DELS *FULLS*

El dimarts 29 de novembre, a l'escenari de la Sala Cabanyes, l'equip del Museu Arxiu de Santa Maria va presentar el número 134 de la revista *Fulls*, que conté articles de Joan Jubany, Jordi Malé i Tomàs Manyosa. L'acte va comptar amb la col·laboració de Sala Cabanyes atès que l'article de Manyosa versa sobre l'origen, fins ara des-conegut, del *Ball de les Pedretes*, que forma part de la representació mataronina de *L'Estel de Natzaret* de Ramon Pàmies des de 1933. Fins i tot, en acabar, es dansà el popular ball per part de nois i noies que aquells dies l'estaven assajant.

EL TOC MANUAL DE CAMPANES, CATALOGAT AL MÀXIM NIVELL

El dimecres 30 de novembre, la UNESCO, en la reunió que va tenir lloc a Rabat (Marroc), va declarar el toc manual de campanes Patrimoni Cultural Immaterial de la Humanitat. El dia 3 de desembre, els Campaners de Santa Maria van repicar de forma especial seguint la crida de congregacions i coordinadores de campaners de l'Estat Espanyol.

El divendres 20 de gener, els assessors de l'Arquebisbat en temes de campanes, Jordi Sacasas i Nil Rider, van visitar el campanar de Santa Maria i van conèixer de primera mà el projecte de rehabilitació funcional del cloquer que s'està acabant de redactar.

VISITA DE CARLOS UMAÑA A LA CAPELLA DELS DOLORS

El dia 5 de novembre, el doctor en Medicina Carlos Umaña, nascut a Costa Rica, Premi Nobel de la Pau el 2017 i responsable de la Campanya Internacional per abolir les Armes Nuclears, va visitar el conjunt barroc dels Dolors. Convidat per diverses entitats de Mataró, va participar en una jornada per conscienciar sobre la necessitat de prohibir aquest tipus d'armament.

PARTICIPACIÓ DEL MUSEU ARXIU EN L'EXPOSICIÓ SOBRE EL PREMI ILURO

Del 4 de novembre al 4 de desembre, va estar oberta a l'Ateneu Centre Cultural l'exposició *El premi Iluro: Mataró a la dècada dels quaranta*, una mostra que fixava la mirada en la realitat social, econòmica, política i cultural d'aquells anys a la ciutat de Mataró, en ocasió de la publicació del treball guanyador del Premi Iluro de l'any 2021, *El primer franquisme a Mataró (1939-1950)*, una obra de l'historiador Joan Giménez i Blasco. El Museu Arxiu hi aportà fotografies, documents i el film sobre les festes de les Santes de 1939, que es va poder visionar de forma ininterrompuda en un dels espais de la mostra.

FESTA DE LA CANDELERA 2023

El dissabte 4 de febrer, la parròquia, el Museu Arxiu i els Campaners de Santa Maria van organitzar quatre torns de visita al campanar i dues hores de Portes Obertes al conjunt barroc dels Dolors, amb motiu de la festa de la Candelera. L'Oficina de Turisme de l'Ajuntament de Mataró es va encarregar de les inscripcions al campanar. Van ser tantes les peticions per pujar al campanar que es van programar quatre torns al matí i dos a la tarda. Sumant les dues activitats, van visitar Santa Maria més de dues-centes persones.

NOTÍCIA DE DONATIUS RECENTS

Entre novembre i febrer, el Museu Arxiu ha incrementat els seus fons gràcies a aportacions de particulars. Joan Manuel Fàbregas ha fet donació de nou volums enquadernats del *Diari de Mataró*; Marta Vilella, un conjunt de postals i goigs; Jordi Llinàs, tres reportatges en format clixé de pas universal en blanc i negre (l'un sobre el campanar i l'altre sobre l'eliminació dels xiprers del Fossar Xic); Nati Dorda, fotografies diverses, i l'Arxiu Parroquial del Pi, documents antics sobre sant Josep Oriol. Manolo Castellanos, Mn. Josep Colomer, Maria Àngels Montserrat i la família Ribosa Nogué també han ingressat elements puntuals d'interès.

A tots, gràcies per la generositat i per confiar en la nostra institució.

ESTUDIS

El 18 de juliol de 1936, el govern de la Generalitat ordenà un seguit de registres preventius per neutralitzar possibles persones que poguessin adherir-se a l'aixecament militar de les tropes de l'Àfrica. A Mataró, un dels registres va tenir lloc a casa de Josep Monserrat i Cuadrada, un industrial de l'adoberia, aleshores president de la Caixa d'Estalvis de Mataró i membre destacat de la secció local de la Lliga Regionalista. En acabar l'escorcoll, el van detenir. Començava un llarg període de guerra, que per a Monserrat va ser d'empresonament durant més de quatre mesos, judici absolutori, marxa inevitable a l'exili, estada de dos anys al Brasil i retorn a la primavera de 1939.

Tota aquesta trajectòria va quedar recollida en dos lligalls manuscrits, a manera de memòries, escrits per Josep Monserrat en temps d'exili. El seu net, Joaquim Montserrat i Bartra, autor d'aquest article, els ha transcrit i documentat, i ens ofereix la síntesi del relat autobiogràfic del seu avi, una font primària d'una vàlua extraordinària.

JOSEP MONSERRAT I CUADRADA. REVOLUCIÓ, REPRESSIÓ I EXILI (1936-1939)

En desmuntar-se l'últim domicili on van viure els meus avis, vaig recollir una maleta amb correspondència familiar i dos lligalls de més de mil dues-centes quartilles escrites a mà pel meu avi, en Josep Monserrat i Cuadrada (Mataró 1877-1958), en les quals explica, amb profusió de detalls i noms de persones, la seva odissea —així ho qualifica ell— durant la Guerra Civil del 1936. Semblaven intactes, jo mai n'havia sentit parlar i les vaig guardar. Uns anys després, vaig decidir-me a passar a màquina el més important d'aquests escrits per donar-los a conèixer, sobretot a la família, afegint-hi textos del meu pare, en Domènec Montserrat i Recoder (Mataró 1908-1995), el seu fill gran, sobre el mateix tema.

Maleta amb la correspondència i els dos lligalls manuscrits de Josep Monserrat, actualment conservats a l'Arxiu Comarcal del Maresme.

Amb tot aquest material i els documents i les fotos del moment que vaig aconseguir, he autoeditat un llibre, enquadernant fotocòpies, llibre que he titulat *Relat autobiogràfic de la detenció, el 18 de juliol de 1936, l'empresonament, el judici, la marxa a l'exili i els dos anys d'estada al Brasil de Josep Monserrat i Cuadrada, i el retorn*. Els lligalls originals estan dipositats a l'Arxiu Comarcal del Maresme. Pel que fa al llibre en versió paper, es pot consultar tant a l'Arxiu Comarcal com al Museu Arxiu de Santa Maria, i també a l'Arxiu de la Parròquia de Sant Josep. També l'Arxiu Comarcal l'ha incorporat a la seva oferta de «Recursos per als investigadors» i s'hi pot accedir a l'enllaç:https://xac.gentcat.cat/ca/llista_arxius_comarcals/maresme/Recursos_investigadors/

En aquest article explico, molt resumit, el que crec més important d'aquest llarg relat del meu avi. Tots els fragments escrits entre cometes i les citacions més llargues en paràgraf a part són textos literals extrets dels lligalls esmentats.

EN JOSEP MONSERRAT I CUADRADA. EL 18 DE JULIOL DEL 36

En Josep Monserrat —mantinc Monserrat i Cuadrada, i no Montserrat i Quadrada, perquè ell sempre ho va escriure així— era en aquell moment gerent/director d'una adoberia de pells propietat de la seva mare i, com a director d'una empresa, patia des de feia molt temps les violentes tensions del món del treball. També era president de la

Josep Monserrat quan tenia 79 anys. Arxiu família Montserrat. Foto: Francesc Masachs.

Caixa d'Estalvis de Mataró des de l'agost del 1933. Després de la Guerra, va recuperar-ne la presidència i ho va ser dinou anys més fins a la seva mort el 1958. També era dirigent local de la Lliga Regionalista i havia estat, en diferents moments, regidor de l'Ajuntament de Mataró, i fins i tot alcalde provisional entre 1921 i 1922. En les eleccions municipals de 1931 va sortir elegit regidor, però no li van permetre prendre possessió del càrrec per pertànyer a un partit de dretes.

Era també president, i en alguns casos fundador, d'associacions religioses: Oblats Benedictins, Adoració Nocturna de la parròquia de Sant Joan i Sant Josep i membre de la Junta d'Obres de la mateixa parròquia. Era un home «d'ordre», molt «d'ordre», però preocupat pel bé comú i pel benestar dels obrers —era membre de la «Taula rodona» del Círcol Catòlic d'Obrers, avui Centre Catòlic, grup de persones decidides a estudiar i a posar en pràctica l'encíclica *Rerum Novarum* de Lleó XIII, encíclica sobre el problema social. Era, doncs, un home dialogant i partidari de

Josep Monserrat, president de la Caixa d'Estalvis de Mataró, acompanyat per les autoritats locals i els membres de la Junta Directiva, en la inauguració de l'edifici de la Biblioteca Popular de la plaça de Santa Anna, el 8 de desembre de 1934. Imatge extreta de l'obra *125 anys d'història. Caixa Laietana* (Barcelona, 1988, p. 108).

Pintura a l'oli de Jordi Arenas i Clavell, de 1936, que representa els primers dies de la Guerra Civil a Mataró.

Pinacoteca del Museu de Mataró.

les millores socials, però, tal com diu en el pròleg del seu manuscrit, convençut que aquestes millores havien de fer-se poc a poc perquè es poguessin consolidar. Tenia cinquanta-nou anys.

Quan es va saber que les tropes de l'Àfrica s'havien revoltat contra la República, el govern de la Generalitat, liderat per Esquerra Republicana, ordenà un seguit de registres preventius per neutralitzar les persones que poguessin adherir-se a l'aixecament militar. Caldria preguntar-se per què en van fer a ell i a altres dirigents de la Lliga, si es tractava de persones pacífiques i mai havien conspirat contra la República. Eren, sí, de dretes i adversaris polítics, però no eren feixistes ni conspiraven contra la República. Ja feia uns quants anys que la crispació en el món de la política havia convertit els simples adversaris en enemics. I això portaria males conseqüències.

ESCORCOLL I EMPRESONAMENT

Descriuré d'una manera molt abreujada el que ell en diu la seva «odissea» i en molts casos ho faré amb les seves pròpies paraules. No esmentaré les més de cent persones que cita i només faré esment d'aquelles que considero més importants per als lectors de Mataró.

Josep Monserrat explica que «la Ràdio donà el dia 18 notícies d'haver-se revoltat les tropes del Marroc. Quan me n'anava a casa el vespre... m'adono d'uns automòbils de la policia parats davant de can Creus, al Torrent. Al pis hi havia el Círcol Tradicionalista, practicant-hi en aquell moment un escorcoll». Diu que «pocs moments després d'haver-me ficat al llit, sento trucar a la porta, fent-me el cor un salt, car em faig càrrec que eren els policies de la Generalitat que trucaven. Deixo que segueixin trucant», ja que té molt present l'assassinat a Madrid de José Calvo Sotelo per uns guàrdies d'assalt. Segueix: «Poc després sento trucar als vidres del balcó, encaminant-me tot seguit a obrir-lo i entrant un agent, revòlver en mà, intimidant-me a deixar practicar un escorcoll».

L'escorcoll és exhaustiu i, a les 4 del matí, havent trobat dues armes de foc inservibles a les golfes —el meu pare afirma que ells les feien servir per jugar—, se les emporten com a peça de convicció, se l'enduen detingut i el deixen en dipòsit a la Casa de la Ciutat, on hi ha una «retén» de la Guàrdia Civil, per anar a fer nous registres. A dalt, l'Ajuntament està reunit amb la Junta Revolucionària. Parla amb els senyors Josep Abril i Salvador Cruxent, que després de lamentar la seva detenció, creuen que estarà més segur a Barcelona, on serà un desconegut, que a Mataró. En baixar, troba, també detingut, en Francisco Arenas i Gualba (Mataró 1899-1969), farmacèutic i capità d'artilleria de complement, a qui han trobat dues pistoles que estan, això sí, degudament legalitzades. Amb en Francisco Arenas aniran sempre junts, fins i tot en el judici. Després sabrà que també han fet registres a casa d'altres membres de la Lliga: en Francesc Biayna i Riera (Mataró c1887-1973), que ha escapat per la porta del darrera, i en Joan Masriera i Sans (Vilassar 1889-1988), que era alcalde el 1934, i a qui no troben armes.

A les 8 del matí surten cap a Barcelona. A Montgat, troben les primeres barricades de sindicalistes i partits polítics d'esquerra, i en arribar a Badalona hi ha molta agitació i la carretera està tallada. Els policies decideixen, per precaució, dipositar els detinguts a la Comissaria de Policia de Badalona, on passen tres dies, dormint en una cadira i rentant-se la cara amb l'aigua d'una galleda. Des de la comissaria, s'assabenten,

astorats, del fracàs de l'aixecament militar a Barcelona i l'esclat triomfal de la revolució anarcosindicalista. Observen la crema de l'església de Santa Maria, el saqueig i crema del castell-palau del marquès de Montroig, la destrucció d'un col·legi de monges, l'assalt al local de la Lliga, la detenció dels cartoixans de Montalegre..., tot fet per una turba embogida. I veuen la impassibilitat, segurament complint ordres superiors, dels nerviosos policies, cosa que ell no pot entendre.

El dia 22, en dos cotxes conduits per gent «del poble» fortament armats i per policies, evitant barricades i controls, són traslladats a Barcelona i dipositats als calabossos de la prefectura de policia de la Via Laietana. Aquests calabossos estan situats en el soterrani del conegut edifici. Diu que n'hi ha onze, i que són per a un màxim de tres o quatre persones per calabós, però en el seu eren vint-i-un presos (dinou falangistes liderats per en Luys Gutiérrez Santa Marina, que després seria director del diari *La Solidaritat Obrera*, i ells dos). Els falangistes havien participat en l'aixecament militar del dia 19 i encara portaven vestits militars i marques d'haver disparat. En el calabós estan tan atapeïts que, per dormir, han d'estirar-se per torns. No tenen màrfegues, ni mantes, només un sac de papers usats.

Escriu que en aquells moments en els calabossos de la Via Laietana hi ha unes cent quaranta persones. Els han deixat aquí perquè la presó Model ha quedat inservible. Explica que el dia 19, vençuts els militars i victoriosa la revolució anarcosindicalista, els presos van ser alliberats i es veu que van destrossar les instal·lacions i van destruir els arxius de la presó. A Via Laietana, després de quatre dies, s'emporten uns quants falangistes en furgonetes al vaixell Uruguai, que està amarrat al port. Una d'aquestes furgonetes és desviada i els presos són afusellats. A ells dos, i a alguns altres, els porten als calabossos del jutjat de guàrdia, situats al Palau de Justícia. Aquí hi passaran 13 dies. Pel camí observa esverat que «els guàrdies civils porten les inicials de FAI, CNT i UGT a les gorres i en els automòbils».

El calabós del Palau de Justícia és gran, però continuen sense màrfegues ni mantes i dormen al terra. Els guardes de seguretat són amables i permeten visites i una bona convivència amb els altres detinguts, tant els polítics com els comuns, els «xoriços» que en diu ell. El meu avi descriu minuciosament tots els companys de captiveri i la vida i miracles dels detinguts i dels guardes de seguretat. Detinguts amb ell, no comuns, a més d'en Francisco Arenas, s'hi troben quatre religiosos camils —orde dedicada a cuidar malalts desvalguts— i el seu cuiner, l'Alvarado i en Peña, i més tard en Canosa —tots tres del Sindicat Lliure—, mossèn Josep Bonet, capellà beneficiat de Santa Maria del Mar, i, més tard, el senyor Pascual Cervera, per una qüestió comptable.

Només esmento dues anècdotes de les moltes que explica. Una, perquè mostra bé el seu pensament religiós i l'altra, el baix nivell ètic del moment. Un dels detinguts, mossèn Josep Bonet, els explica el saqueig del temple de Santa Maria del Mar i el robatori dels seus considerables fons. Ell li recorda que «tal com diu l'Evangeli l'única riquesa que no ens pot ser robada és el bé que fem, i, per tant, allà on els diners estan més segurs és quan són donats als pobres». I l'altra protagonitzada per un que no entenia que l'haguessin detingut:

> Un dia n'entren dos. Un el porten amb nosaltres i l'altre amb els xoriços. L'home es queixa que havent posat en coneixement de la policia una estafa de la que era víctima, els han agafat a tots dos. Explica el fet que se li presentà un home que es comprometia a matar un enemic que tenia, ja que tenint l'arma per perseguir feixistes, li era molt fàcil fer-lo desaparèixer del món. Demanava 500 pessetes, oferint-li jo donar-n'hi 250 en el moment de fer el tracte i les altres 250 al comprovar la seva mort. Al cap d'uns dies

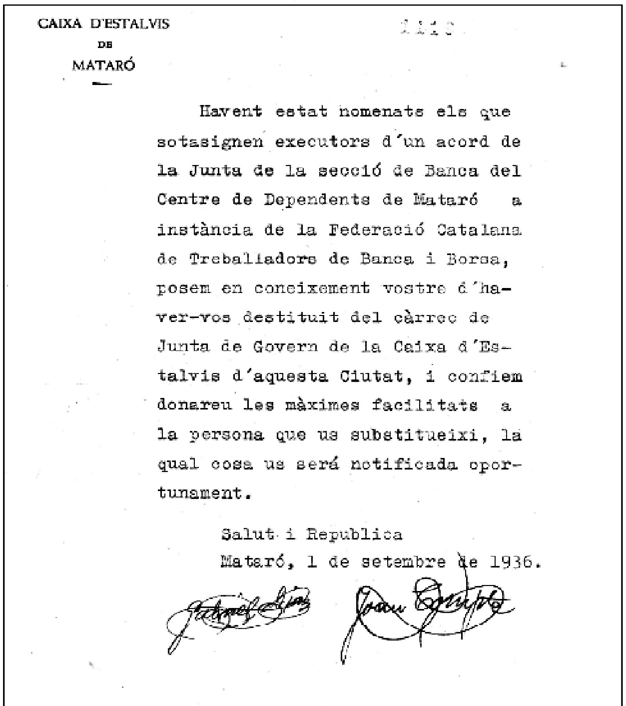

CAIXA D'ESTALVIS
DE
MATARÓ

Havent estat nomenats els que sotasignen executors d'un acord de la Junta de la secció de Banca del Centre de Dependents de Mataró a instància de la Federació Catalana de Treballadors de Banca i Borsa, posem en coneixement vostre d'haver-vos destituït del càrrec de Junta de Govern de la Caixa d'Estalvis d'aquesta Ciutat, i confiem donareu les màximes facilitats a la persona que us substitueixi, la qual cosa us serà notificada oportunament.

Salut i República
Mataró, 1 de setembre de 1936.

CIUTADÀ EN JOSEP MONSERRAT CUADRADA
Mod. 181-500-X-35

Carta de destitució de Josep Monserrat com a membre de la Junta de Govern de la Caixa d'Estalvis de Mataró, 1 de setembre de 1936. Arxiu família Montserrat.

es presentà a cobrar les altres 250 i, tal com havíem quedat, anem al Dipòsit del Clínic —a veure el mort— dient-me que era un mort desfigurat que hi havia, però jo, a l'examinar-lo, m'adono de no esser ell, pel que, no sols no li dono les 250 ptes. sinó que li exigeixo la devolució de les 250 avançades.

Aquí, per fi, li arriben les primeres esperades visites: el fill d'un amic, que li porta flassades; el representant de l'empresa; el seu fill Domènec, que aconsegueix arribar a Barcelona en el cotxe del periodista mataroní Josep Maria Coll i Pou (Mataró 1904-?); la germana gran d'en Francisco Arenas, que hi va sovint; un cosí que viu a Montcada, que explica les barbaritats del Comitè d'Asland, que caça pel bosc barcelonins fugitius; els cosins Grau i Cuadrada, que expliquen com fou de terrible la persecució dels propietaris rurals a Monzó; i fins un dia pot rebre la visita de la seva esposa. Aquí el meu avi està bé, s'ha acostumat a dormir a terra i, sentint les barbaritats que passen a fora, està convençut que tots ells estan millor que a casa.

Però la presó Model es va rehabilitant i el 9 d'agost els hi traslladen, no sense haver intentat abans quedar-se al Palau de Justícia. Fins i tot van a veure el jutge de guàrdia, però aquest els diu que «havia arribat el moment que ells no serien res, passant a ocupar el seu lloc uns representants de les milícies antifeixistes, que no eren de carrera, que serien joguina dels milicians, amb el que començarien a córrer perill si els trobaven al Palau».

A LA MODEL

Josep Monserrat escriu que «protegits per la Guàrdia Civil amb les armes carregades preparades per fer foc a la primera intimidació, sortejant barricades de totes formes, guarnides per milicians que no volen anar al front i a tota velocitat per evitar ser aturats per cap control, som portats a la presó Model i passem al recinte protegit per la guàrdia exterior». Segons li diuen, hi ha cent vint guàrdies civils que protegeixen la Model dels milicians revoltats. Entrar a la presó Model l'impressiona. S'hi estarà quatre mesos i escaig esperant el judici.

Després de la filiació, li obren la cel·la 520 de la sisena galeria. Té uns 13 m^2, llitera, màrfega, dues mantes, una petita comuna, taula i prestatges, plats i coberts. Tres àpats al dia: «Per dinar i sopar un ranxo de cigrons, cansalada, fesols i patates, guisats amb xoriço i una cassada d'arròs bullit.» Tant al matí com a la tarda tenen un temps d'esbarjo al pati. Poden encarregar diaris, llibres d'una biblioteca reorganitzada pel Sr. Valls, mestre de Sitges, i tenen la possibilitat de comprar quelcom a l'«Economato». Només hi ha obertes les galeries cinquena i sisena, i no totes les cel·les estan disponibles. Alguns dels presos treballen en la rehabilitació de l'edifici de la presó.

Quasi cada dia van entrant nous presos, i entre ells un grup de dirigents de les mines de Súria; molts eclesiàstics —el Dr. Lisbona, Mn. Ribas, el pare Riba, quatre monjos de Montserrat, el pare Manuel Tarés S. J.—; una expedició nombrosa de Terrassa amb el Sr. Francisco

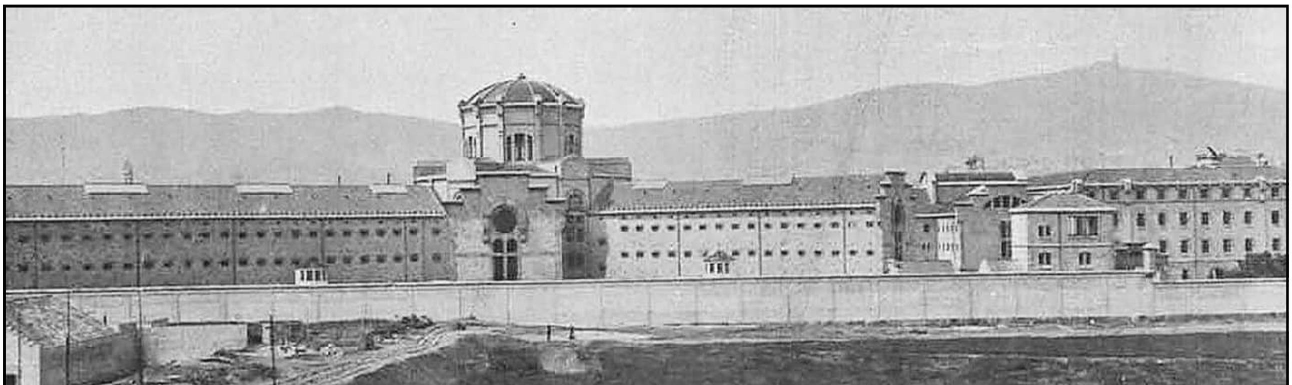

La presó Model a principis del segle XX.
Imatge extreta de la revista *Arquitectura y Construcción* de maig de 1904, p. 149. Biblioteca Nacional de España. Hemeroteca digital.

Salvans, president de la Caixa d'Estalvis de Terrassa i amic seu, i una altra de Balaguer, amb el jove notari Josep M. Porcioles. També persones de Manresa, de Sitges... Això obliga a compartir les cel·les. I per fi retornen les visites:

> Després de dues setmanes d'incomunicació absoluta, que foren molt llargues, se'ns permeté la comunicació amb la família. Eren els locutoris un seguit de petites separacions amb envà, en les que hi cabia una o dues persones, amb reixa i separats per un espai d'uns 80 cm per permetre el pas d'un oficial de presons entre la reixa de la part del pres i la de la família. La comunicació amb els nostres era llastimosa, car difícilment podíem entendre'ns. El tenir que esforçar la veu uns i altres produïa una cridòria infernal.

Però també, visites indesitjables:

> Aquell dia, a poc de començar el passeig, veiem quatre o cinc milicians amb aquella especial actitud de l'home que està convençut que ens pot matar sens perill per a ell... Tots porten granota, que s'ha fet l'uniforme, i gorra de milicià amb les lletres F.A.I. ben visibles... Tot d'una entren al pati, encaren les armes i ordenen que formem tots els presos a la paret. Uns no es treuen l'arma de la cara apuntant sempre als indefensos presos, mentre un altre s'avança ordenant al P. Santa Eugènia, escolapi, que avanci dos passos. L'interroga, pren apunts. Fa el mateix amb un jove frare de Montserrat i amb mi mateix... A mi m'amenacen apuntant-me amb el màuser i dient-me que de no dir la veritat, o de fer algun gesto, no confiés en contar-ho. Pregunta com me dic, d'on soc veí... Vol que digui a què es deguda la meva presència allí... Sembla que s'ho apunta i me dona permís de tornar a puesto. Per dues vegades es mira un per un els que estàvem en la paret i, per fi, ens deixen... Visquérem uns moments d'indescriptible angúnia mentre estigueren presents... Fou una cosa forta, que hom no oblidarà mentre visqui.

Els milicians buscaven algú que se'ls havia escapat per aplicar-li la seva «justícia». Arran d'aquesta lamentable irrupció intervé el Director:

> Es donà a conèixer com a Director de l'Establiment i dient-nos que lamentava amb tota la seva ànima el succeït. Diu que ell considera el pres com un dipòsit sagrat confiat a la seva custòdia i que, tant prompte tingué coneixement de lo ocorregut, es presentà a la Generalitat a denunciar el cas, demanant al Excm. Conseller instruccions i garanties per a tranquil·litat de la seva consciència d'home d'honor [...] i li és grat manifestar-nos que queda rigorosament prohibit entrar partides armades al recinte de la Presó. I si alguna s'hi empenyés per la força, per evitar-ho, ha doblat la guàrdia de custòdia. Després els diu que es veia en el cas de demanar la cooperació dels presos [...] d'abstenir-se de manifestacions que puguin causar mal efecte als que manen. Així doncs, prega que no es facin comentaris al llegir els diaris, ni al rebre notícies per les persones de fora, que amb la prevenció que una part dels que han assumit el mando té amb els presos, que qualifiquen de feixistes, es precís actuar amb més prudència que en altres ocasions.

Malgrat aquestes paraules, no poden estar tranquils. Són conscients que estan a mercè dels imprevisibles canvis d'humor dels qui realment tenen el poder i els arriben notícies que en altres presons els anarquistes entren i surten, i s'enduen gent quan volen. En certa manera, això és el que passà amb els detinguts de les mines de Súria, que «malgrat l'interès de salvar-los de la Generalitat, pressionada pel Cònsol de Bèlgica que obrava impulsat per la casa Solvay que explotava les mines, [...] després de moltes temptatives, per fi un captard es presentaren novament els del Comitè Antifeixista de Súria amb tots els permisos, que significava que el Comitè de Justícia els entregava a les turbes. [...] Pocs dies després sabíem que havien estat assassinats».

El meu avi reconeix, però, que no tot l'anarquisme és igual i escriu que «Joan Peiró Belis [Barcelona 1887-1942] publicà a la Vanguardia uns articles sostenint la tesi que la Revolució amb excessos de vandalisme no s'aferma, sinó al contrari. Deia que la justícia del poble ha de ser justa, i no venjança, i que matar una persona per ser patró, per ser capellà, frare, monja o de dretes, no és fer res a favor de la Revolució. I, en canvi, és un argument a favor dels facciosos».

LES TERTÚLIES POLÍTIQUES I ELS SEUS PERILLS

En les hores d'esbarjo uns juguen a pilota i altres formen agrupaments on es comenten els fets passats i les notícies dels diaris: «Poc a poc anàrem agafant amistat amb un estudiós dels problemes polític-socials, el notari de Balaguer, Sr. Porcioles. No cal dir amb quina fruïció ens ocupàvem de l'anàlisi dels gravíssims aconteixements que anaven succeint-se [...]. A vegades el grup es fa gros, el que es motiu per a parlar amb veu alta, fet que alguns es creguin que fem manifestacions».

La majoria dels presos ho són per motius polítics o religiosos, i aquests són evidentment crítics amb el govern i desitjosos de la victòria franquista, però no pas tots. També hi ha presos comuns, els xoriços, que diu ell, i algun revolucionari que ha

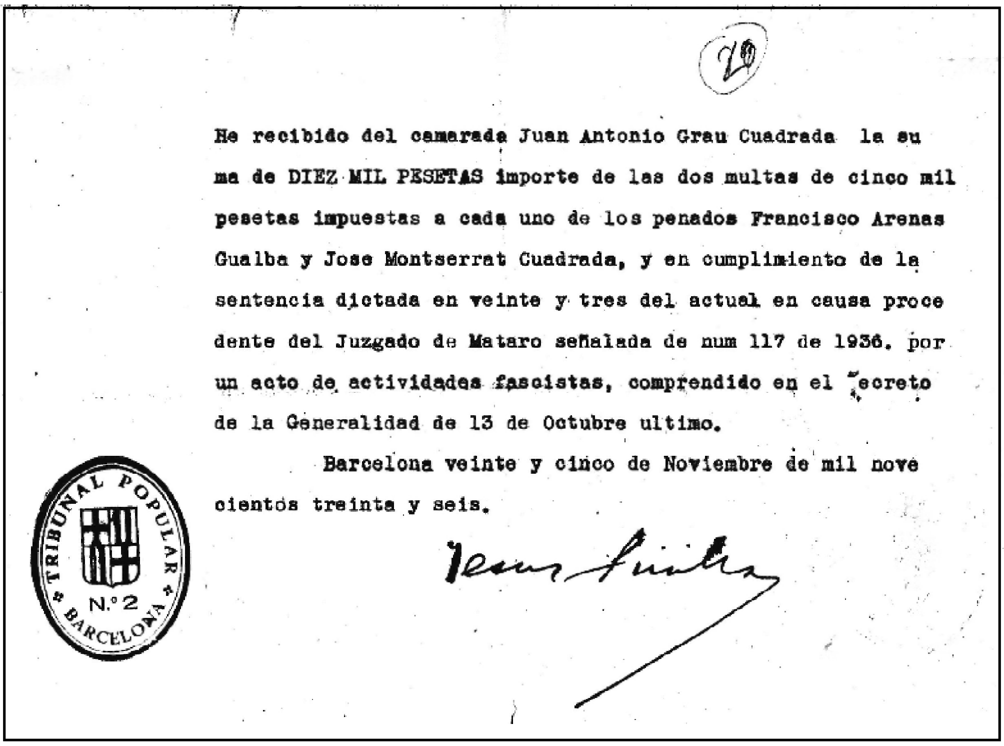

20

He recibido del camarada Juan Antonio Grau Cuadrada la suma de DIEZ MIL PESETAS importe de las dos multas de cinco mil pesetas impuestas a cada uno de los penados Francisco Arenas Gualba y Jose Montserrat Cuadrada, y en cumplimiento de la sentencia dictada en veinte y tres del actual en causa procedente del Juzgado de Mataro señalada de num 117 de 1936, por un acto de actividades fascistas, comprendido en el Decreto de la Generalidad de 13 de Octubre ultimo.

Barcelona veinte y cinco de Noviembre de mil novecientos treinta y seis.

Rebut de les multes pagades per Francisco Arenas i Josep Monserrat imposades pel tribunal que els va jutjar i absoldre. Arxiu família Montserrat.

delinquit i que pot estar disposat a denunciar aquestes suposades manifestacions. La majoria de les notícies de la Guerra que anaven arribant per les visites, o els mateixos diaris, malgrat la censura, són favorables als facciosos, i és difícil contenir-se en comentar-les.

Aquestes tensions van arribar al seu punt màxim el 12 d'octubre, dia de la Raça, també festa del Pilar. Alguns van proposar renunciar al ranxo d'aquell dia i destinar el seu cost als Hospitals de Sang i menjar en comú del que els portaven les famílies, «com un gest de bona voluntat. Fins i tot es va cuinar una paella». Un fracàs militar puntual dels rojos, la gresca del menjar col·lectiu i una denúncia malintencionada al Comitè de Presons, van provocar una exhaustiva investigació que fins i tot va implicar el Director. Per sort, tot acabà prou bé.

PRÀCTIQUES RELIGIOSES A LA PRESÓ MODEL

Malgrat l'evident manca de llibertat que comporta l'empresonament, ell no s'està d'escriure que la presó també té alguns avantatges. Ja he comentat que és conscient que la presó li proporciona una seguretat que difícilment tindria pel carrer. També, parlant del menjar, explica que en l'«Economato» hi ha productes que ja no es troben en els mercats públics i que fins i tot en alguns casos n'han pogut proporcionar als familiars que els visiten. El que més comenta és, però, la important pràctica religiosa de què gaudeixen. Clandestina, evidentment. Van assabentar-se que el Vaticà permetia el que ell en diu misses de catacumba. Eren misses sense ornaments, sense estovalles, sense ciris, sense missal, en què es consagra pa normal. El mossèn celebrava la missa de nit amb els seus companys de calabós i després es repartien bocins del pa consagrat als qui prèviament ho havien demanat. Més fàcil era la confessió: tot passejant pel pati alguns es confessaven fent veure que era una conversa normal i, amb discreció, rebien l'absolució. És conscient que a fora, amb la matança de capellans que hi havia hagut, molts no podien tenir ni això.

ELS JUDICIS DELS TRIBUNALS POPULARS

Un cop organitzats els tribunals populars, començaren els judicis i es dictaren, diu ell, «un nombre considerable de sentències de pena capital, doncs consideren que és l'única pena real. Les penes temporals, que poden semblar molt dures quan es dicten, després venen campanyes pro amnistia que obliguen a commutar-les. La pena capital, deien, és l'única que es compleix inexorablement». Continua explicant que «malgrat no totes les sales eren iguals amb crueltat, totes

agreugen les dificultats de la defensa, no consentint que els advocats demanin diligències i no donant temps per estudiar els sumaris», la qual cosa feia que molts advocats consideressin que això era negatiu per al seu prestigi. Molts acusats s'havien de presentar sense advocat defensor davant uns tribunals constituïts per fanàtics.

El 23 de novembre són cridats a judici el meu avi i en Francisco Arenas. Ells han aconseguit un advocat defensor, el Sr. Manuel Domínguez, d'esquerres, gràcies al cosí de l'avi, Joan Antoni Grau Cuadrada (?-1992). L'advocat defensor aconsegueix veure l'atestat: els acusen de tinença il·lícita d'armes per combatre la Revolució. Al Palau de Justícia troba, esperant-lo, el seu fill Domènec, en Juan Antoni Grau, tots els treballadors de la fàbrica i un veí que havia fet de testimoni en l'escorcoll. Ell anota que «jutges, fiscal i advocat anaven de caçadora, amb pistoles al cinturó, algunes amb gran nombre de cartutxos, com si haguessin de prendre part en una acció de guerra. Només el president vestia d'americana i camisa normal». Les armes requisades no apareixen i, sense les armes, el fiscal munta el supòsit d'un veritable arsenal. Per sort, un dels dos testimonis de l'escorcoll declara que, al seu criteri, les dues armes trobades eren inservibles.

Comencen a testimoniar els treballadors de la fàbrica i tots afirmen que han rebut de l'acusat el millor tracte. Fins en Domingo Jeremies, de la FAI i un dels components del cotxe fantasma, que era el delegat sindical de l'empresa, afirma que «Josep Monserrat és un home bo, amb el qui sempre ens hem pogut avenir i que seria molt equivocat condem-nar-lo». Aquesta declaració deixa descol·locat el tribunal. A més, els policies que havien fet l'escorcoll, cridats dues vegades, no apareixen.

L'advocat defensor insisteix que Josep Monserrat no ha fet res que prohibeixi la llei i que la Constitució empara la llibertat de consciència. Per tant, pel bé d'aquest Règim popular, cal absoldre un reu que no ha delinquit, malgrat que estigui equivocat. També recorda al tribunal que és gerent d'una adoberia amb una producció necessària per a l'exèrcit republicà. El veredicte final fou l'obligació de treballar per a l'exèrcit i una multa de 5.000 pessetes per desafecte al Règim. I, després d'uns dies, pagada la multa, el deixen lliure.

LA DECISIÓ D'EXILIAR-SE

Algun company de presó a qui havien donat la llibertat, en sortir al carrer havia estat tirotejat. Per això a ell el venen a buscar amb un taxi i s'instal·la provisionalment i amb discreció a la casa dels cosins Grau i Cuadrada, a Barcelona. Abans de tornar a casa, el seu fill Domènec fa una consulta als capitostos de Mataró, i aquests, malgrat la sentència, recomanen que desaparegui, ja que no poden garantir la seva seguretat, i aconsellen la fugida a l'estranger.

Ermita de Sant Martí de l'Albera, punt de la ruta per travessar la serralada dels Pirineus. Imatge extreta de Wikimedia Commons.

Francisco Recoder i Josep Monserrat a la platja de Santa Anna d'Anvers, desembre de 1936.
Arxiu família Montserrat. Autor/a desconegut/da.

Davant l'alternativa de viure amagat, amb els constants sobresalts que això comporta, o arriscar-se a passar d'estranquis la frontera, la família decideix l'exili. El seu fill Domènec es posa en contacte amb en Joan Lluís Ubiñana (Mataró 1897-?), gerent dels Magatzems Alemanys i cosí carnal d'en Jaume Lluís Mas (Mataró 1893-1942), cap de l'Ordre Públic de Mataró, perquè li han dit que té contactes. Ubiñana li diu que coneix un capità d'aviació mataroní que està dispost a portar-lo fins a Figueres, on té amics que l'ajudaran a passar la frontera de nit. Pel servei de l'aviador i d'amics d'ell demana 10.000 pessetes. És una operació arriscada i haurà de fer una llarga caminada, per a la qual no està preparat, i menys després de quasi cinc mesos d'empresonament. Amb tot, creuen que és la millor alternativa i pensen que la separació serà curta.

EL PAS DE LA FRONTERA

El dia 5 de desembre de 1936 es vesteix doblant camiseta, calçotets, mitjons i mocador de butxaca, ja que no pot portar equipatge, i amb l'uniforme del Departament d'Aeronàutica. Esmorza una mica més fort que els altres dies. A quarts de deu arriba un cotxe de l'Aviació Militar conduït pel mataroní Joan Puig i Rovira, que és soldat del Departament d'Aeronàutica. Li donen un salconduit del Coronel Sandino, cap del Departament de Defensa Militar de la Generalitat, que ordena als controls que deixin pas franc fins després de Figueres, ja que van a examinar les possibilitats d'un camp d'aterratge. En el cotxe ja hi ha dos fills d'en Joan Sanfeliu i Gassol (Nalec ? – Barcelona 1936) i un altre jove que es diu Solano.

Sense presses i per Granollers i carreteres secundàries, per evitar ser reconeguts, van cap a Figueres i superen sense problemes tots els controls fins als de Girona. Aquí es miren i remiren els papers que duien, i finalment no només els deixen passar sinó que els aconsellen sobre les carreteres millors per continuar. Arribats a Figueres, un nou ensurt, ja que triguen a trobar el guia, que finalment puja al cotxe a la vista del control de la sortida. Com que els ensenya el seu carnet de membre del Comitè Antifeixista de Cantallops, els deixen passar sense més entrebancs.

Surten de Figueres, prenen la carretera de Peralada i es desvien cap a Cantallops. El cotxe els deixa perquè ha de tornar a Barcelona. El grup s'amaga en un bosc a prop del poble i espera que es faci fosc. Pel desembre a les sis de la tarda ja és ben fosc i el guia els deixa perquè diu que ha d'anar a prendre cafè amb els carabiners per investigar per on faran la ronda aquella nit, i que tornarà en una hora o, màxim, hora i mitja. Van passant les hores i el guia no torna. Estan convençuts que han estat víctimes d'un engany, però com que no saben què poden fer ni on són, decideixen esperar. Estan morts de fred. Per fi a quarts d'onze apareix el guia amb un company i comencen a caminar pel mig del bosc, lluny dels camins. En una clariana paren per fer un petit mos amb un traguet de vi que porten els guies.

Els diuen que fins a la frontera hi ha unes dues hores de camí, tot pujada. Surten en fila índia amb un guia davant i l'altre darrera i caminen pel dret, agafant-se als matolls i ginesteres per no caure, ja que és fosc i no veuen on posen els peus. Han de passar torrents i pedregams, trepitjar esbarzers sentint-ne les punxades, però sense poder parar. El pendent és tan fort que quasi no es poden

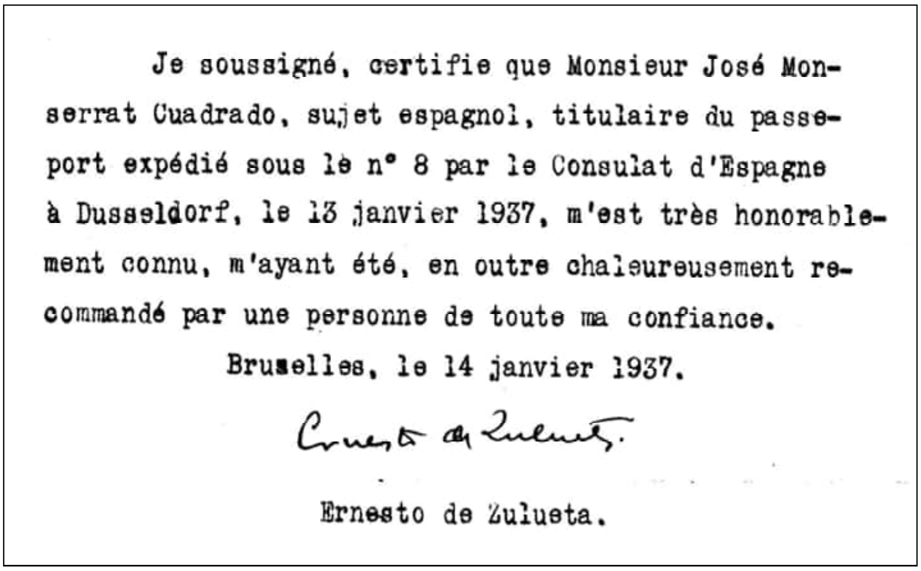

Je soussigné, certifie que Monsieur José Monserrat Cuadrado, sujet espagnol, titulaire du passeport expédié sous le n° 8 par le Consulat d'Espagne à Dusseldorf, le 13 janvier 1937, m'est très honorablement connu, m'ayant été, en outre chaleureusement recommandé par une personne de toute ma confiance.

Bruselles, le 14 janvier 1937.

Ernesto de Zulueta.

Certificat de bona persona signat per Ernesto de Zulueta, marquès de Villalobar, 14 de gener de 1937.
Arxiu família Montserrat.

comencen a baixar. Passen per l'església de Sant Martí de l'Albera (631 m sobre el nivell del mar). Tot el que han pujat, ara ho han de baixar, però per una pista. Estan baldats. Pel camí troben una camioneta en direcció contrària, que es para i en baixen sis homes que ells es pensen que són anarquistes. Es creuen, doncs, perduts. Els homes els interroguen i demanen papers, i els adverteixen que estan cometen un delicte. De seguida, però, s'adonen que són membres del servei francès de vigilància de fronteres, que els adverteixen que al Pertús s'han de presentar immediatament als gendarmes.

aguantar drets i les caigudes de genolls sovintegen. Josep Monserrat arriba un moment que no pot més. Sap que li va la vida, però està exhaust i diu que el deixin, que almenys se salvin els joves. Però aquests no hi estan d'acord i, després d'un breu descans, per torns l'ajuden en els trams més durs.

Passada la una de la matinada arriben a un coll on troben una pista que els guies diuen que els portarà al Pertús. Ja són a França. Des de Cantallops han fet una ascensió pel dret de quasi 600 metres. Ha sortit la lluna i a la llunyania veuen els llums d'algun poble. Els guies s'acomiaden i ells

A les cinc del matí, arrossegant els peus i morts de fred, arriben al Pertús i entren a l'única casa oberta, el «puesto» dels duaners francesos. Allà els deixen seure a prop de l'estufa tot esperant que a les set obri la gendarmeria i a les vuit el cafè, i els aconsellen que vagin a Perpinyà a presentar-se a les autoritats. A la gendarmeria, el sergent els amenaça d'entregar-los a les autoritats espanyoles, però acaba per fer-los un salconduit fins a Perpinyà. I al cafè, morts de gana, fan un fort i boig esmorzar.

Representación del Gobierno Nacional de España
EN RIO DE JANEIRO

CERTIFICADO DE INSCRIPCIÓN

Jose Monserrat Cuadrada
(FIRMA DEL INTERESADO)

VALE POR EL AÑO DE FECHA

Clase 3ª
Recargo
Serie 57

La Representación del Gobierno Nacional de España en Rio de Janeiro

Certifica: que Don José Monserrat Cuadrada hijo de Domingo Monserrat y de Carmen Cuadrada nacido en Mataró provincia de Barcelona el 26 de Junio de [illegible], de estado casado profesión [illegible] con domicilio en [illegible] residente en el país desde 11-2-932 se halla inscripto en esta Representación Nacional, bajo el n.º 52.

Rio de Janeiro 25 de Noviembre de 1937.

Derechos percibidos:
Ptas. Oro [illegible]
Igual a Reis [illegible]

Certificat d'inscripció de Josep Monserrat en la Representación del Gobierno Nacional de España a Rio de Janeiro, 25 de novembre de 1937.
Arxiu família Montserrat.

A Perpinyà, Josep Monserrat troba de seguida amics de Mataró, com l'Enric Aranyó i Rodon (Mataró 1890-1939) i en Joan Novelles i Puig (Mataró 1911-1984). És diumenge i a la prefectura només hi ha l'oficial de guàrdia. Obtenen habitació en un hotel, dinen i se'n van al llit. L'endemà, a la prefectura els ofereixen traslladar-los a Orleans, Grenoble, Millau o Albi, però ell demana poder-se quedar uns dies a Perpinyà, ja que ha de localitzar els germans Serra per indicació dels Grau Cuadrada.

L'Antoni i en Joan Serra l'acullen, li presenten amics, li deixen diners i li proposen portar-lo a Saragossa, on han guanyat els militars revoltats. Josep Monserrat hi té dos germans ben aposentats. Però, seguint les indicacions del seu fill Domènec, decideix anar al Brasil acompanyat de Francisco Recoder i Clavell (Barcelona 1914-2009), nebot de la seva esposa Teresa Recoder i Fàbregas (1886-1968). El nebot és a Anvers preparant el viatge. Josep Monserrat l'ajudarà en el negoci de pedres precioses que vol muntar i intentarà cobrar una important factura que un comerciant, amb l'excusa de la guerra, deu a l'empresa dels seus parents de Saragossa. Escriu, doncs, al nebot i aquest li proposa trobar-se a París el matí del 23 de desembre.

A PARÍS I A BÈLGICA

A París, va al Consolat d'Espanya per intentar aconseguir un passaport per viatjar al Brasil i, després de molt pregar, només aconsegueix que l'endemà n'hi facin un per viatjar a Bèlgica. La tarda del 24, ell i Francsico Recoder viatgen fins a Anvers, on, després de sopar, visiten la família Durall, que són del món de les pells i amics de l'avi. Allà, a casa dels Durall, troben un mataroní, l'Antoni Boter i Clavell, amb la seva dona, la Mercè Sans Coll (?-1988), que des d'aquell moment l'acompanyaran. Ja aquella mateixa nit s'animen per anar junts a la Missa del Gall a la catedral.

Josep Monserrat s'instal·la en una pensió i comença els treballs per aconseguir papers per entrar al Brasil. Al Consolat de l'Espanya republicana li fan, ara sense problemes, un passaport. Cal, però, un visat per entrar al Brasil. El cònsol d'aquest país li diu que no el pot fer sense un certificat de bona conducta i de no ser comunista, expedit pel govern de la República. Evidentment és un certificat impossible d'aconseguir. Però ha de demostrar que no és comunista per poder entrar al Brasil, ja que allà hi ha un govern de dretes, presidit per Getúlio Vargas, que ja ha reconegut el govern dels militars espanyols revoltats i que lluita contra un partit comunista creixent. Al Brasil no volen més gent d'esquerres.

Decideixen anar a veure el delegat de Franco que hi ha a Brussel·les, el Sr. Ernesto Zulueta, marquès de Villalobar; però abans passen per les oficines que la Lliga Regionalista hi té obertes. Allà poden saludar Josep M. Casabò, Joan Ventosa i Calvell (Barcelona 1879-1959), Miquel Vidal i Guardiola, Josep M. Tallada, entre d'altres. També ells han hagut de fugir per salvar-se de la fúria anarcosindicalista. Ventosa i Calvell, que havia estat ministre d'Hisenda, truca a en Zuloeta i aquest el rep de seguida, li fa un certificat de bona persona i proposa demanar el passaport al Sr. La Guardia, cònsol d'Espanya a Dusseldorf, ja que el govern d'Alemanya ha reconegut el govern dels militars revoltats, cosa que no ha fet el de Bèlgica. El 13 de gener aconsegueix un passaport del govern franquista vàlid per un any per viatjar i el 16 ja embarca amb el seu nebot Francisco Recoder cap al Brasil.

L'ANADA AL BRASIL. L'EXILI

Embarquen en un vaixell mixt, de càrrega i passatgers, d'una compa-nyia francesa que fa el trajecte d'Europa fins a Buenos Aires. Anota que

Ventura Julià i Serrat, l'amic de joventut retrobat al Brasil. Arxiu família Montserrat. Autor/a desconegut/da.

en el vaixell hi viatja una bona quantitat de famílies de jueus alemanys que comencen a fugir del seu país per raó de l'ascens de Hitler al poder. La travessia dura vint-i-cinc dies i és plàcida, excepte els primers dies, encara en aigües europees, en què pateixen un fortíssim temporal, que fins el fa caure a terra al menjador. Ell aprofita el viatge per iniciar-se en la llengua portuguesa.

L'11 de febrer del 1937 desembarca a Rio de Janeiro, ciutat on viurà. El Pan de Azúcar, el Corcovado amb la imatge de Crist, els turons verds que coronen tota la ciutat, la badia, la bellesa del paisatge... l'emocionen profundament i entona un càntic al Bon Déu que ha creat tanta bellesa, el *Tedeum:* «A Tu, oh Déu, et lloem. A Tu, Senyor, et reconeixem. A Tu, etern Pare, et venera tota la creació.» Durant la seva estada a Rio de Janeiro no para d'emocionar-se amb la seva bellesa. La descriu i la torna a descriure cada vegada que, movent-se per la ciutat o els entorns, té un nou punt de vista.

Al Brasil s'hi estarà fins al 16 de març de 1939, quan ja es podia donar per acabada la Guerra. Aquests dos anys, els considera un autèntic exili. Enyora la família i pateix per les notícies que li van arribant de les dificultats que passa la població a Mataró. Fins i tot creu que va equivocar-se quan va decidir passar la frontera. En alguns moments no pot contenir-se i plora. Resa a Déu perquè doni moltes victòries a Franco.

Durant aquests dos anys li passen coses de tota mena, però només faré referència a les que em semblen més interessants: dificultats en el cobrament del deute amb l'empresa dels seus germans de Saragossa, alguns incidents en relació amb els negocis del seu nebot, el greu accident de trànsit que va patir, algun comentari de la política brasilera i dels costums del país i, sobretot, la localització de quatre mataronins establerts al Brasil.

QUATRE MATARONINS LOCALITZATS

El vespre mateix de l'arribada van a sopar a casa d'en Josep M. Carbonell i Torrent (Mataró 1897-?), tècnic tèxtil i director d'una petita empresa, casat amb una cubana i que té un fill de tres anys. És un amic del seu nebot, amb qui ja havien contactat en un anterior viatge. Durant tot el temps mantindran una molt bona relació. El considera un bon amic.

El 17 d'agost localitza en Ventura Julià i Serrat (Mataró 1876-?), solter, farmacèutic, company seu de joventut. El seu germà, Manuel (Tiana 1871-1940), advocat, és el besavi dels germans Julià i Coll. A Rio de Janeiro té un magatzem distribuïdor de productes farmacèutics amb representacions, entre altres, de l'Institut Revellat-Pla i de Laboratoris Robert, tots dos de Barcelona. Amb ell viu un nebot, en Jaume Mauri i Julià (Bolívia 1911-?), i més endavant farà venir una germana d'aquest, la Glòria Mauri, amb les seves dues filletes. Aquest retrobament resulta providencial per solucionar els seus problemes econòmics. Arribaran a ser, tots plegats, quasi com una família.

Molt més tard es retroba amb un altre amic de joventut, en Manuel Berenguer i Oriach (Mataró 1878-?), vidu de Carme Altamira (Mataró 1878-?). Viu a São Paulo i ja està jubilat. Pocs dies abans de retornar, li presenta un tal Valls, també farmacèutic, director de la important sucursal a São Paulo dels Laboratoris Andrómaco, també de Barcelona.

PERIPÈCIES PER COBRAR EL DEUTE

Un comerciant de São Paulo ha comprat una important quantitat de pells per a la confecció de caçadores a l'empresa de la seva família de Saragossa i, a causa o amb l'excusa de la Guerra, no en paga la factura. Cobrar aquest deute és una de les coses que l'han fet decidir anar al Brasil. S'hi posa de seguida, ja que creu que la seva estada allà serà curta. El comerciant, el Sr. Antoni Coelho de Moura, amb un xalet d'estil català —ha viatjat per la Costa Brava—, sempre diu que vol pagar, però també diu que, quan ho faci, no podrà treure els diners del Brasil. Finalment aconsegueix, després de moltes pressions i amb l'excusa que els necessita per pagar la seva estada, que li doni lletres acceptades. I ho fa perquè està convençut que si en el seu venciment no les atén, el meu avi no podrà reclamar-les a causa de la seva condició d'estranger. I això és el que passa, però aquestes lletres han estat endossades a en Ventura Julià, nacionalitzat brasiler, i acaba per fer-les efectives. Amb aquests diners participa, en un moment clau, en els negocis del seu nebot i, de rebot, això li causarà la pitjor experiència de la seva vida: l'estada a una presó brasilera.

GREU ACCIDENT DE TRÀNSIT

El 4 d'abril de 1937, tornant de visitar en Josep M. Carbonell, l'autobús en què viatjava va estavellar-se a la sortida d'un túnel urbà.

Estouro, derrapagem e collisão

UM OMNIBUS DA LIMOUSINE FEDERAL CHOCOU-SE, VIOLENTAMENTE, CONTRA UMA ARVORE — TRES PASSAGEIROS FERIDOS — UM QUE SE SALVOU MILAGROSAMENTE

Alfredo Soares Miranda, motorista; Theodora da Costa e José Monserrat Cuadrado, as tres victimas. Em baixo aspecto do local do accidente, vendo-se o omnibus na posição em que ficou de encontro á arvore

Retall de premsa sobre l’accident d’autobús en què Josep Monserrat va resultar malferit, abril de 1937.
Arxiu família Montserrat. Periòdic desconegut.

L’autobús va quedar desfet i ell greument ferit a la cara i al cap, ferides de les quals tardarà dos mesos a curar-se. Li queda, a més, una cicatriu a la cara. Demana una indemnització a la companyia d’autobusos, almenys per cobrir les despeses mèdiques; malgrat les gestions d’un advocat, mai no aconsegueix res. Quan va consultar-ho al cònsol d’Espanya a Rio, aquest ja li va dir que, coneixent el Brasil, no cobraria.

COL·LABORACIÓ EN ELS NEGOCIS DEL SEU NEBOT

El seu nebot decideix acceptar la proposta d’associar-se amb un comerciant de pedres precioses local, el Sr. Francelino Horta. Una associació que aviat resultarà negativa i caldrà desfer. Des del primer dia, ell està al costat del nebot i en porta la correspondència i l’administració, a més d’aconsellar-lo. En les inacabables discussions per a la liquidació d’aquesta societat, en un moment en què el Sr. Horta ha aconseguit acorralar el nebot, els diners del deute cobrat salven la situació i poden obtenir el control total de la societat. El Sr. Horta i els seus amics decideixen venjar-se.

Un dia, el 8 de gener del 1938, de bon matí truquen a la porta uns policies que li demanen el passaport, document que ell tenia només per viatjar i que no ha renovat. El pressionen perquè els acompanyi a la prefectura de policia. Allà queda detingut després de declarar. El nebot li diu que sortirà de seguida, però durant dos dies dorm a la sala de detencions en una llitera, sense que li diguin res i sense saber res dels seus amics.

El tercer dia el tornen a interrogar en presència de l’amic Ventura Julià. Confia que el deixaran lliure, però el fan entrar a un «calabós amb 50 presos, la majoria negres i mulatos, de lo més pobre i degradat que havia vist mai». Van quasi nus, perquè fa una calor asfixiant. L’actitud desafiant d’alguns l’atemoreix. Escriu que la suor de tanta gent produeix una pudor insuportable que crema els narius. Quasi no pot respirar.

El tornen a interrogar i insisteixen en els motius de per què no ha renovat el passaport, i el tornen al calabós. Passen les hores, comença a fosquejar i els presos van col·locant-se per dormir estirant-se per terra. Ell troba un lloc prop de les comunes i es prepara per passar-hi la nit. La calor continua sent asfixiant. Resa. A les deu de la nit el tornen a cridar per a una nova declaració. Li pregunten si coneixia els policies que el van detenir, si els reconeixeria, si té enemics, qui sabia que tenia el passaport caducat, per què va deixar passar el temps sense legalitzar la seva situació. A l’excusar-se de l’oblit per causa de l’accident, mostrant-los-hi les cicatrius, li pregunten si ha passat reclamació a la companyia d’autobusos i quin advocat l’assessora...

Mentre diuen que han de comprovar la seva declaració, el fan entrar en una sala amb escriptoris, on passa la nit dormint a terra. Al matí, li serveixen esmorzar, el tornen a interrogar sobre com va produir-se la detenció, declaració que, en signar-la, li diuen que és l’ordre d’expulsió dels dos policies que l’havien detingut. Li tornen els objectes personals retinguts i l’omplen d’atencions, però ell ha passat tres dies empresonat i els pitjors moments de la seva vida.

REPRESENTACION DEL GOBIERNO NACIONAL DE ESPAÑA
RIO DE JANEIRO
SECCION CONSULAR

N: 25

SALVOCONDUCTO

EL REPRESENTANTE DEL GOBIERNO NACIONAL DE ESPAÑA EN EL BRASIL, saluda muy atentamente a las Autoridades Militares y Civiles de la frontera española y les ruega permitan la entrada en el territorio Nacional al súbdito español Don José Monserrat Cuadrada portador del pasaporte n.º 8 expedido por el Consulado de España en Dusseldorf en 3 de Enero de 1937 revalidado por la Representación Nacional en Rio de Janeiro bajo el nº 18, en 27/2/1939, entrando por Fuente de Oñoro destinándose a Mataró Ayuntamiento de id. provincia de Barcelona, facilitándole al efecto, el oportuno salvoconducto.

Valido por treinta dias. RIO DE JANEIRO, 14 de Marzo de mil novecientos treinta y nueve -III AÑO TRIUNFAL.-

El Representante del Gobierno Nacional de España

A las Autoridades Militares y Civiles de la Frontera Española de Fuente de Oñoro

Salconduit de Josep Monserrat que revalida la inscripció en la Representación del Gobierno Nacional de España a Rio de Janeiro i li va permetre tornar a Espanya, 14 de març de 1939.
Arxiu família Montserrat.

POLÍTICA AL BRASIL: DOS COPS D'ESTAT

El govern central del Brasil —el Brasil és un estat federal— és molt dretà i està presidit per Getúlio Vargas, president de la República. El comunisme és, però, una força creixent que fins i tot governa en algun dels estats federals. També hi ha un partit clarament feixista o ultranacionalista, el partit Integralista. Tots dos s'enfronten violentament a trets fins a forçar que el Senat i el Parlament proclamin en una ocasió l'Estat de Guerra. Hi ha previstes eleccions presidencials per a finals d'any, però el 10 de novembre de 1937 Getúlio Vargas, amb l'excusa de poder mantenir l'ordre públic de manera més eficient, dissol les càmeres i els partits i presenta una nova Constitució. Els integralistes, de moment, aplaudeixen el dictador i demanen un Estat unitari, amb la dissolució de l'Estat Federal. Josep Monserrat, en diverses ocasions, descriu irònicament el comportament públic dels integralistes, que desfilen amb aires militars, saluden amb el braç enlaire i organitzen homenatges particulars a la bandera del Brasil.

Mig any després, de nit, un grup d'integralistes, uniformats com a fusellers de Marina, aconsegueixen entrar al palau presidencial, disposats a segrestar el president. Ell escriu que «el President amb valor i sang freda, que els diaris ponderen més del que en realitat hi hagué, feu front als assaltants, donant temps a que les tropes fidels els vencessin. [...] Poc a poc foren vençudes també les resistències dels que en un moment s'havien apoderat del Ministeri de Marina, de la Ràdio i d'un cèntric edifici en construcció, on se n'havien refugiat més de 400». Afegeix que «la sort més gran per al Brasil ha estat haver liquidat l'afer en poques hores.

Quan hom pensa amb Espanya, que per haver-se dividit l'exercit [...] fa prop de dos anys que tenim el país en una guerra terrible, com no se'n recorda de semblant en la Història, i no veient-se encara el final». La cacera d'integralistes per tot el país durarà molts dies.

En el primer aniversari de l'Estado Novo —la dictadura—, en les memòries, Josep Monserrat fa una anàlisi de l'eficàcia del nou règim. La conclusió no és pas gaire favorable: diu que parlen molt però resolen poc, que moltes de les coses promeses en el programa inicial estan igual i que fins i tot s'atribueixen fites que, de fet, ja havia aconseguit el govern anterior.

COSTUMS DEL BRASIL

Una de les coses que més l'impacten del Brasil és l'enorme quantitat de negres i mulatos que hi ha. Elogia la seva religiositat, la seva disciplina en les desfilades, el seu ritme, el seu esforç en el treball, però no la seva música i els seus balls, que diu que s'ha d'estar begut per ballar-los. També l'impacta la gran religiositat

de tots els brasilers, blancs o negres: les esglésies sempre plenes, les processons lluïdes, l'entusiasme en les festes religioses, la participació en confraries, la veneració cap a les autoritats religioses, l'existència de programes religiosos en la ràdio pública. El contrast amb el que passava a Catalunya era brutal: la República hi havia prohibit tota manifestació religiosa pública i fins i tot a Mataró els assistents als Tres Tombs havien estat apedregats; s'havien cremat esglésies i convents i assassinat religiosos i capellans. Ell, allà, sempre que pot va a missa, a benediccions amb el Santíssim, a festes en Santuaris. I ho descriu tot: sermons, músiques, actitud dels fidels i fins i tot els vestits dels oficiants, dels confrares i de les dones, segons ell massa laxos. Té una predilecció pels monestirs benedictins de Rio de Janeiro i São Paulo, on canten gregorià i celebren amb una litúrgia més acurada.

Per dues vegades es troba a Rio de Janeiro durant els seus famosos carnavals. Li costa molt entendre tanta bogeria, tant soroll, tanta participació, tan poca qualitat artística. Però no s'està de contemplar-ho i de descriure-ho. Li criden l'atenció les importants colònies de japonesos i alemanys establertes al Brasil, amb les seves pròpies escoles i amb diaris. Anota que la colònia espanyola està poc organitzada, té poca presència pública i és majoritàriament partidària, com ell, de la victòria franquista. A Rio de Janeiro organitzen actes per recollir ajudes per a l'Espanya Nacional. S'hi relaciona, però no s'hi integra. A un dels membres de la colònia, que vol ser molt amic i que amb freqüència passa pel despatx per comentar les notícies de la guerra, li diu afectuosament «l'espanyol».

ESPERA LA VICTÒRIA DELS FACCIOSOS, PERÒ CONSIDERA QUE «FEIXISTA» ÉS UN INSULT

Els anarquistes s'han proposat destruir el seu món. Els republicans l'han detingut injustament i ha hagut d'abandonar la família i els amics. Sense la victòria de Franco no pot tornar a casa i està convençut que l'única possibilitat de restablir l'ordre social és amb un govern autoritari. No és estrany, doncs, que sospiri per la victòria dels militars revoltats, però no s'està de dir que són facciosos.

Espera un govern autoritari, però just, generós, capaç de perdonar, partidari de la pau entre els ciutadans. El seu amic Julià li diu que no esperi pas això de Franco, i ell llegeix que l'aviació alemanya, aliada de Franco, ha bombardejat la població civil indefensa d'Almeria i no ho entén. Va seguint amb espant la política expansionista de Hitler i la seva persecució dels jueus. Un dia llegeix que els franquistes han bombardejat Barcelona i que una bomba ha caigut a la presó Model sobre la sisena galeria, la dels feixistes, diuen. Era la seva, la dels presos polítics, i segurament encara hi quedaven alguns amics. S'indigna que es digui que són feixistes perquè ho considera un insult. Per celebrar l'entrada de les tropes franquistes a Barcelona, la colònia espanyola organitza una missa d'acció de gràcies. Ell hi va, però ja no vol participar en la festa, i es retira.

UN DEBAT EN EL VIATGE DE TORNADA

El 28 de febrer del 1939 comença els preparatius per al retorn. Té passatge per al dia 15 de març, Al consolat de l'Espanya dels vencedors li revaliden el passaport. Organitza visites d'acomiadament de tots els amics. Va al banc a liquidar els seus comptes. Amb molta nostàlgia passa els últims dies a casa del seu amic Ventura Julià, convençuts tots dos que difícilment es tornaran a veure. I embarca amb destinació Lisboa,

Durant el viatge es fa amic d'un capellà gallec, a qui s'ofereix per ajudar-lo a la missa dels diumenges. Surten junts a visitar les ciutats on el vaixell fa escala i tenen llargues converses. Un dia el capellà gallec, en una conversa molt viva sobre Espanya, li pregunta si Catalunya estaria disposada a renunciar a la seva llengua a canvi d'uns avantatges fiscals. L'avi es revolta i li diu que «el català mai se conformarà en vendre l'ús de la seva llengua a canvi d'uns aranzels, ni de res. Però, malgrat és molt capaç de sacrificar tot allò que té de més car en benefici de la comunitat espanyola, se sublevarà sempre contra la desconsideració, i ser tractat com espanyol de segona categoria».

DE LISBOA A SARAGOSSA: MOLTES DECEPCIONS

El 4 d'abril desembarca en el gran port de Lisboa molt emocionat. Fa efectiu el xec que porta i el 6 d'abril, Dijous Sant, surt amb el tren Sud Express cap a Espanya amb destinació a Saragossa que és on haurà de passar comptes amb l'empresa dels seus germans. Encara és clar quan arriben a Vilar Formoso, l'última estació portuguesa. Escriu que «l'estació és molt bonica, tota decorada amb rajoles de València dibuixades expressament amb

vistes de monuments de les més anomenades ciutats del país, molt a propòsit per fer venir ganes de visitar-les». I també:

> Fosquejava quan deixem el país veí, trobant-nos ja en terra espanyola. Fuentes de Oñoro és la primera estació d'Espanya per aquell costat. Petita, incòmoda, desolada, fent un contrast desagradable al comparar-la amb la bonica estació portuguesa que acabem de deixar. [...] Duaners i policia pugen a un temps. Primer som avisats de passar a la delegació de Policia per formalitzar les fitxes, mes, quan anem a baixar del tren, els carabiners ens ho impedeixen dient-nos que primer cal fer revisió dels equipatges. [...] Comencen per l'altre costat del tren [...] el que fa que siguem els últims a poder baixar del tren per entrar on és la policia, que ens fan anar primer al canvi de moneda i quan entro a la policia m'inviten a retirar les maletes del tren que ha de marxar sense esperar més temps.

Li han fet perdre el seu tren. L'adverteixen, però, que amb el pròxim el correu arribarà a Saragossa a la mateixa hora. Continua descrivint l'estació, tot fixant-se, amb sorpresa, amb la imatge aparatosa de la nova Espanya:

> A tots els departaments, s'hi llegeixen lletreros de Arriba España. Franco, Franco, Franco. Invitacions a contribuir a Frentes i Hospitales i al Socorro Social. Proclames patriòtiques. Emblemes. Retrats del Generalíssim. Banderes. Fletxes. Símbols de la Falange i del Requetè. Escuts. Cartells de propaganda de la F.E.T. i les J.O.N.S. I encara altres coses. Amb tot això es feu ben fosc. La il·luminació és escassa i el fred és considerable, tot esperant la formació del correu, que surt tres quarts més tard.

A l'estació de Medina del Campo sent parlar català a uns requetès que hi ha a l'andana, cosa que molesta altres soldats, que els volen fer callar o els diuen que parlin castellà. Arriben a Miranda de Ebro, estació d'enllaç, quan ja és ben bé de dia. Cal baixar del tren per pujar al que ha de venir de Bilbao. L'estació és un formiguer de gent. Pren un cafè amb llet, però el cafè no és cafè i la llet deu ser en pols; el pa és molt moreno, amassat amb tot el segó. Escriu que «en els grups que esperen combinacions [de trens] s'hi veuen moltes dones que parlen català i que van, o venen dels camps de concentració de prop, de Burgos, Orduña i altres, on hi tenen marits, germans o fills. Era curiós [sic] sentir-les com es queixen [...] ni poden parlar amb la família, ni els entreguen el menjar, ni la roba. Les pobres dones s'expliquen que fa llàstima, i fins algunes interrompen les relacions amb plors».

A les sis, el tren arriba a Saragossa i Josep Monserrat troba el seu germà Pere (Mataró 1888-1961), que l'espera a l'estació. És Divendres Sant i la processó del Santo Entierro, molt concorreguda, desfila pel Coso. Observa que «tots els passos portaven llargs acompanyaments de soldats armats i que entre les Confraries, Germandats, Terceres ordes, Organismes parroquials, Seminaris, Col·legis i Autoritats de tots ordres, desfila una munió de falangistes i requetès, amb les seves boines roges, formats en centúries amb timbals i trompetes».

Anota que «presenciant el desfile hi ha una gran gernació que guarda actitud respectuosa, encara que no amb entusiasme. Tal vegada podia observar-se una actitud resignada. [...] I quan estava a punt d'acabar de passar, ens ajuntem amb en Miquel [l'altre germà que tenia a Saragossa (Mataró 1886-1963)], que anava vestit de camisa blava, amb boina vermella i insígnies de Falange. Ens abracem amb una llarga i estreta abraçada». I aquí, Josep Monserrat deixa d'escriure.

Segurament quan arriba a Mataró encara és a temps per veure com el seu fill Domènec és obligat a assistir cada diumenge a missa vestit de falangista. Acabava de ser pare per tercera vegada quan va ser mobilitzat per servir a l'exèrcit republicà en la batalla de l'Ebre en el cos d'observadors. En la retirada, el seu grup passà per Mataró i es plantà. Esperaren l'entrada dels franquistes per rendir-se. Cal buscar avals i certificats de bona conducta per no anar a un camp de concentració, però durant uns mesos cada diumenge haurà de desfilar vestit de falangista.

Josep Monserrat ha escrit un relat del que ell mateix en diu la seva odissea perquè està convençut que el que està passant és transcendental per al futur del país. Espera un futur millor, amb més justícia, amb més ordre, amb més pau i, desenganyat de com funciona la República, ho espera d'un govern autoritari. Però de cop deixa d'escriure. Deixa de mirar el que ha escrit. No ho ensenya ni a la família. S'avergonyeix d'haver escrit certes coses? Ja no confia en el fet que el nou govern resolgui els problemes del país?

Recupera la presidència de la Caixa d'Estalvis, que mantindrà fins a la mort, el 1958. Al capdavant de l'entitat, fent equip amb Ignasi Mayol i Pasant (Mataró 1875-1948), el director, amics des dels temps del Círcol Catòlic d'Obrers, impulsen una importantíssima obra social i ciutadana que mereix que l'any 1952 l'Ajuntament concedeixi a la Caixa d'Estalvis de Mataró la Medalla d'Or de la Ciutat.

Joaquim Montserrat i Bartra

La Biblioteca Popular de la Caixa d’Estalvis de Mataró, oberta provisionalment l’any 1929 a la seu central de la Caixa del carrer d’en Palau, i traslladada l’any 1934 a un nou edifici de la plaça de Santa Anna, va esdevenir el gran centre d’irradiació de la cultura a Mataró durant dècades, amb museu, arxiu, sala d’actes i sala d’exposicions.

En aquest article, Pere Tió ressegueix la llarga trajectòria d’aquesta important biblioteca, fundada, regentada i gestionada per la Caixa d’Estalvis de Mataró —després Laietana i avui Fundació Iluro—, i també mostra com va ser l’obra social senyera de l’entitat d’estalvis, que va sostenir, al llarg de molts anys, obres culturals, socials i benèfiques que l’Ajuntament no podia assumir per manca de recursos.

LA BIBLIOTECA POPULAR DE LA CAIXA D’ESTALVIS DE MATARÓ (1929-2022)

El 24 de febrer de 2022, Dijous Llarder, el dia que Rússia envaïa Ucraïna, es tancava d’una manera oficial i definitiva la Biblioteca Popular que havia estat fundada per la Caixa d’Estalvis de Mataró el 1929 i que es va mantenir sempre oberta, fins i tot durant la Guerra Civil.[1] Es posava punt final a una trajectòria de noranta-tres anys de servei continuat a la ciutat. Pel volum del seu catàleg, 400.000 registres, la Biblioteca Popular va arribar a ser la més important de Catalunya i d’Espanya de la seva classe.

LES UBICACIONS DE LA BIBLIOTECA POPULAR

La trajectòria de l’originària Biblioteca Popular, que ara hem perdut, es remunta al 1929, quan la Caixa d’Estalvis de Mataró es va sentir compromesa a prestar el servei de lectura pública a la ciutat, en veure que estava tancada la biblioteca municipal des del 1912 i l’Ajuntament no tenia capacitat ni recursos per tornar-la a obrir.

La biblioteca municipal, o Biblioteca Municipal i Pública, entre 1894 i 1912 havia tingut la seva seu al primer pis de l’Escola d’Arts i Oficis del Carreró,[2] i era la continuadora de la Biblioteca Popular fundada el 1866 per Josep Garcia Oliver a l’Ateneu Mataronès.[3] L’Ajuntament l’havia haguda de tancar perquè, amb el constant increment d’alumnes de l’Escola d’Arts i Oficis, feia falta espai per a les aules,[4] i la solució va ser arraconar els llibres, taules i prestatges de la biblioteca i emmagatzemar-los en una casa que l’Ajuntament va llogar, i després adquirir, al mateix carrer.[5] Els llibres de la vella biblioteca van quedar abandonats en aquella casa del Carreró durant disset anys, fins que l’Ajuntament els va cedir, en dipòsit, a la Caixa d’Estalvis per a la Biblioteca Popular,[6] la qual va obrir el 1929,[7] provisionalment al carrer d’en Palau mentre avançava la construcció de la nova Casa de Cultura de la plaça de Santa Anna. Finalment, el 1934 es va inaugurar aquesta Casa de Cultura, amb una espaiosa i moderna biblioteca: la Biblioteca Popular, que molts recordem.

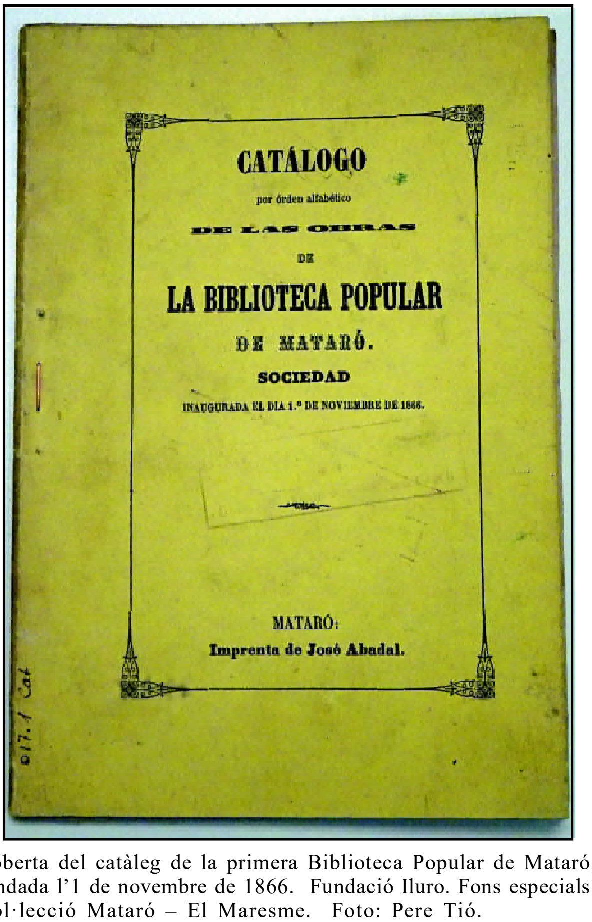

Coberta del catàleg de la primera Biblioteca Popular de Mataró, fundada l’1 de novembre de 1866. Fundació Iluro. Fons especials. Col·lecció Mataró – El Maresme. Foto: Pere Tió.

La Biblioteca Popular provisional oberta el 1929 al primer pis de la seu central de la Caixa, al carrer d'en Palau, núm. 18.

Foto: Albert Mayol. Fons d'Imatges Fundació Iluro.

JOSEP GARCIA OLIVER, FUNDADOR DE LA PRIMERA BIBLIOTECA POPULAR DE MATARÓ I DE LA CAIXA D'ESTALVIS

La Biblioteca Popular de 1929 va ser iniciada i ha estat sostinguda fins al seu tancament per la Caixa d'Estalvis de Mataró —després Laietana,[8] i avui Fundació Iluro[9]—, una entitat fundada també per Josep Garcia Oliver (1834-1883). Apòstol de les biblioteques populars, de la previsió social i de la instrucció de les classes treballadores, va ser un avançat del seu temps perquè va fundar la biblioteca de Mataró (1866) anys abans que la legislació espanyola comencés, el 1869, a promoure l'obertura de biblioteques populars,[10] sense oblidar que ell mateix ja havia dotat d'un Gabinet de Lectura l'Ateneu Mataronès del carrer Nou, que va fundar el 1854 —«el primer ateneu que Catalunya va dedicar a les classes proletàries», segons proclamava.[11]

El 1975 es va reconstruir l'edifici de la plaça de Santa Anna, i la Biblioteca Popular, situada originàriament a la planta baixa, es va traslladar al primer pis; el 1984 es va ampliar la superfície disponible a noves plantes i es va obrir una entrada pel carrer de Santa Teresa; el 2002 la biblioteca va ser traslladada al carrer d'en Pujol, on ocupà diferents pisos: la planta baixa, el pis que es dedicà a la Col·lecció Mataró-Maresme i els grans soterranis per a dipòsit del fons general; posteriorment, s'amplià amb la planta del carrer d'en Palau, on s'instal·là el Centre Multimèdia que procedia de l'Ateneu, la secció de diaris i revistes, espais per a treballs de grup, l'escàner, una nova zona per a la lectura i prestatges de llibres.

La petita biblioteca municipal d'avui, ocupa només la planta del carrer d'en Palau i un espai del primer pis del carrer d'en Pujol —on hi havia hagut la Col·lecció Mataró-Maresme—, dedicat als serveis interns; ha perdut, doncs, la planta del carrer d'en Pujol amb la seva gran sala de lectura i tots els seus llibres, la secció infantil, la de diaris i revistes que s'hi havia traslladat darrerament, i també perd l'espai dedicat a la col·lecció de mossèn Jaume Brufau, i el més important: els grans soterranis que emmagatzemaven, juntament amb les plantes de dalt, el fons general de la rica col·lecció de la biblioteca.

Josep Garcia Oliver (1834-1883), fundador de l'Ateneu Mataronès (1854), de la Caixa d'Estalvis de Mataró (1863) i de la Biblioteca Popular (1866).

Fotografía de Roig acolorida pel pintor Portusach.

Josep Garcia Oliver, que havia creat aquestes entitats quan era ben jove, va ser un fabricant innovador, un home inquiet, d'idees, que s'alineà amb la burgesia liberal progressista que protagonitzà la Revolució de Setembre de 1868; fou regidor, alcalde de la ciutat i diputat a Corts (Costa 1984), i té el seu retrat penjat a la Galeria de Mataronins Il·lustres (Comas 1953-1954). Per això recentment es va demanar al consistori que la nova Biblioteca Popular portés el seu nom, per haver estat Josep Garcia Oliver el fundador de la primera biblioteca popular de la ciutat, fundador també de la Caixa que l'ha estat sostenint, i pels seus molts altres mèrits, però sobretot per honorar-lo i rescatar la seva memòria d'un immerescut oblit.[12]

L'ACCIÓ DE LA CAIXA EN BENEFICI DE LA CIUTAT

La Caixa d'Estalvis de Mataró, fundada per Garcia Oliver, en els seus cent seixanta anys d'història ha promogut, a més de la Biblioteca Popular de 1929, moltes altres obres culturals, benèfiques i socials, i ha costejat ininterrompudament iniciatives en favor de la ciutat. Però hi ha hagut dos moments en què la seva acció ha estat particularment decisiva: als anys vint i trenta i als anys seixanta del segle xx.

De les realitzacions portades a terme per la Caixa en aquests dos períodes, avui a Mataró encara en gaudim (Tió 2016b: 42) (Pons 1988): les escoles Josep Montserrat i Jaume Recoder (avui Escola de Cirera), cedides a l'Ajuntament; l'Ateneu, l'Espai Gatassa i la casa Coll i Regàs; l'immoble d'oficines de la plaça de Santa Anna, amb la seva sala d'actes al carrer de Santa Teresa i la sala d'exposicions al primer pis; el gran i cèntric immoble del carrer d'en Palau i carrer d'en Pujol, el de les Aules Sènior al mateix carrer d'en Pujol i el del carrer d'Argentona amb els soterranis cedits a Òmnium Cultural; l'escola del carrer de Prat de la Riba cedida a la Fundació Maresme i altres actius immobiliaris i financers, que proporcionen recursos per sostenir l'activitat de la Fundació Iluro. Tot això sense tenir en compte les infinites subvencions i ajudes que han rebut totes les entitats i associacions del teixit social, cultural, cívic i assistencial de Mataró. A la ciutat, rara ha estat l'entitat que no hagi anat a picar la porta de la Caixa.

LA CAIXA ALS ANYS VINT I TRENTA

La Caixa va donar el primer gran do de pit a l'època que va crear la Biblioteca Popular, als anys vint i trenta, quan havia deixat de ser una petita entitat d'estalvi per convertir-se en un actor decisiu del progrés de la ciutat. Aquest rellevant protagonisme de la Caixa en les qüestions ciutadanes s'explica per dos motius: per la dimensió que havia assolit com a entitat financera,[13] i perquè es va començar a permetre que les Caixes sostinguessin obres socials amb part dels beneficis que obtenien —quan, abans, només els podien dedicar a retribuir i fomentar l'estalvi i a incrementar els recursos propis, però no a fer obra social ni cultural.

Es pot fixar l'inici de l'acció benèfica i social de la Caixa l'any 1924, quan l'entitat va voler ser la màxima benefactora de l'Hospital de Mataró, un establiment que vivia en una situació d'autèntica penúria: la Caixa li pagà una sala d'operacions i tot l'instrumental quirúrgic, sales de consultes, metges, habitacions per a malalts, un dispensari antituberculós i infermeres a domicili.[14] Durant molts anys, una part important del pressupost de l'obra social de la Caixa es va destinar a l'Hospital.[15]

També l'Ajuntament dels anys vint sabia que podia comptar amb la Caixa com el seu primer soci, col·laborador i prestador de totes les seves iniciatives: el 1915 la Caixa ja li va concedir l'emprèstit necessari per construir l'Escorxador, igual com ho va fer el 1930 per al nou mercat de la plaça de Pi i Margall (la plaça de Cuba) i per a les reformes de la Plaça Gran, o quan facilità a l'Ajuntament els recursos necessaris per poder obrir un Institut de Segon Ensenyament (1933).

A principis dels anys vint, es va posar de manifest a Mataró una aguda mancança d'habitatges. La Caixa, per contribuir a pal·liar-la, va projectar el 1924 dues urbanitzacions: una a la Ronda Prim i una altra sota el Desviament.[16] El 1926 ja se n'inaugurava la primera: les anomenades Cases Barates o Grup Goya, que havia ideat i projectat l'enginyer, i director de la Caixa, Ignasi Mayol, i l'arquitecte Eduard Ferrés.

El 1934 es va començar a fer la segona: la urbanització de les Rondes, entre el camí del Cementiri i la carretera de Llavaneres. Però la Guerra Civil i la posterior carestia de preus de la postguerra va fer endarrerir-ne l'execució. Era la finca «el Palau», que comprenia el que havia de ser la Ciutat Jardí —projectada també per Mayol i Ferrés—, el bloc de la Ronda d'Alfons X el Savi (1949) —que va ser el primer bloc d'habitatges de Mataró, una idea d'Ignasi Mayol projectada amb Lluís Gallifa. La finca «el Palau»

Ignasi Mayol Pasant (1875-1948), director general de la Caixa del 1910 al 1948.
Arxiu família Mayol

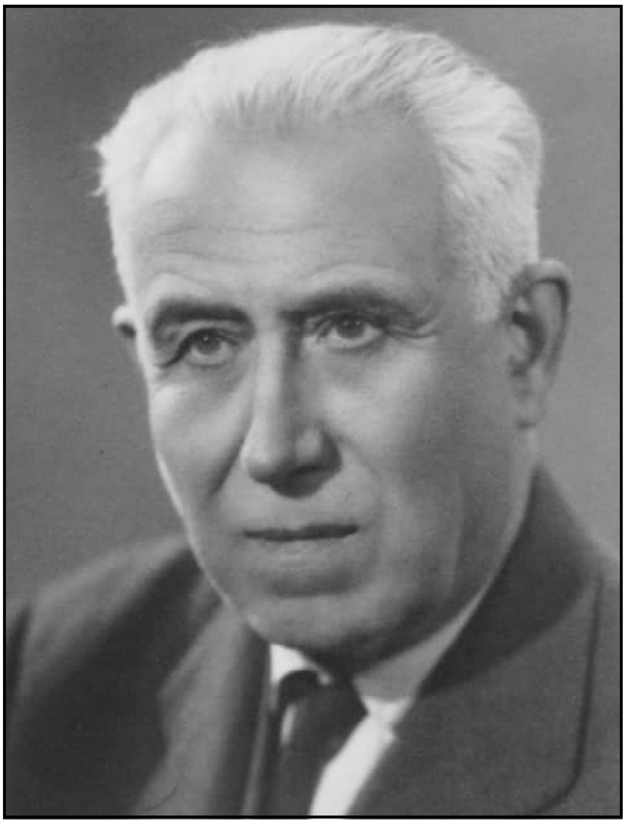

Josep Montserrat Cuadrada (1877-1958), President de la Caixa del 1932 al 1958, amb el parèntesi de la guerra.
Imatge extreta del llibre *Premi Iluro. 50 anys d'història.*

comprenia també les cases que es van construir darrera del bloc i el solar que la Caixa va donar al municipi per construir-hi un alberg, que finalment va ser l'escola de Menéndez y Pelayo, amb construcció finançada per la Caixa (1937). L'Ajuntament sabia, doncs, que en totes les iniciatives municipals d'envergadura tenia la Caixa al seu costat.

IGNASI MAYOL I JOSEP MONTSERRAT: DOS HOMES PREOCUPATS PER LA «QÜESTIÓ SOCIAL»

Qui va capitanejar, des del 1910, el creixement i la consolidació d'aquesta entitat en expansió va ser el seu director general, Ignasi Mayol Pasant (1875-1948), format com a enginyer, però de qui s'ha dit que més que enginyer industrial era un enginyer social, perquè tenia la Caixa com a instrument per portar a terme les seves idees de reforma i progrés de la societat (Solá 1953-1954: 35).

Mayol era un home del Centre Catòlic, un regeneracionista preocupat per la instrucció i la millora de les condicions de vida de la classe obrera, i sobretot de la dona treballadora: impartia classes de manera desinteressada a les escoles nocturnes per a obrers del Centre Catòlic, estigué implicat en el Patronat Escolar Obrer (la Coma) per a noies obreres i fou professor i director de l'Escola Municipal d'Arts i Oficis, que en horari nocturn oferia classes per a la formació professional dels joves treballadors. També estigué interessat per la cultura, especialment la història i l'art locals i comarcals: va ser seguidor i col·laborador de Francesc Carreras i Candi, i fundador i president de l'Agrupació Científico-Excursionista de Mataró, a més de primer comissari local d'excavacions de Mataró (Tió 1999: 25; Giménez / Tió 2009: 26-33, 165, 166; Tió 2010: 28; Tió 2014: 31).

A part de director de la Caixa i de l'exercici privat de la professió, Ignasi Mayol va ser enginyer assessor de l'Ajuntament des del 1900 i enginyer municipal des del 1929 fins a la mort.[17] Com a facultatiu municipal —una ocupació que s'allargà quasi mig segle— va intervenir en la construcció i instal·lació de l'escorxador i del nou mercat de la plaça de Cuba, entre moltes d'altres obres.

Mayol va formar un bon tàndem amb el seu bon amic del Centre Catòlic Josep Montserrat i Cuadrada (1877-1958), que fou membre de la junta de govern de la Caixa des del 1907 i president del 1932 fins a la mort el

Visita de representants de la Caixa de Pensions i de la Caixa d'Estalvis de Mataró a la «Casa Cuna» el 22 de maig de 1954. Albert Mayol, el segon de la banda esquerra; Josep Montserrat, en primer terme a la dreta de la imatge.

MASMM. Col. família Montserrat. Foto: F. Masachs

1958, amb el parèntesi de la guerra.[18] Ambdós van guiar la funció social de l'entitat d'estalvi, que s'inspirava en la doctrina social de l'Església.

Com que dintre del que ells anomenaven «la qüestió social» posaven per davant de tot la situació de la dona treballadora, el primer resultat d'aquesta inquietud va ser la Casa de la Infància, anomenada «la Cuna», que es va obrir el primer d'octubre de 1930 a la Muralla de Sant Llorenç.[19] Era un centre assistencial amb capacitat per acollir més d'un centenar d'infants, des del naixement fins als cinc anys, mentre les seves mares eren a treballar a la fàbrica. El 1935 la Caixa va adquirir la finca Gaillard d'Argentona, on establí la Colònia Infantil permanent, que allotjava de manera gratuïta en un entorn saludable nens i nenes de set a onze anys, i donava preferència als infants de salut delicada i de famílies amb pocs recursos.[20]

LA FUNDACIÓ DE LA BIBLIOTECA POPULAR I LA CASA DE CULTURA

Interessats com estaven els responsables de l'entitat d'estalvi per difondre la cultura entre les classes populars, el 1929, després de veure que l'Ajuntament no acabava de sortir-se'n per tornar a obrir la biblioteca tancada el 1912 —la que havia estat ubicada a l'Escola Municipal d'Arts i Oficis— i que la Dictadura de Primo de Rivera frustrés el projecte d'obrir a Mataró una biblioteca popular de la xarxa de la Mancomunitat de Catalunya,[21] la Caixa va decidir obrir-ne una pel seu compte, que es va instal·lar provisionalment al primer pis de la seva seu central, al carrer d'en Palau núm. 18, fins que s'acabés de construir la projectada Casa de Cultura de la plaça de la Llibertat (la plaça de Santa Anna).[22]

Mataró en aquells moments se sentia orgullosa de ser una gran ciutat. Hi corria molt diner, les empreses i els negocis havien rebut una forta empenta amb el cicle econòmic expansiu iniciat per la demanda originada amb la Gran Guerra i la neutralitat del país; les indústries s'havien modernitzat amb la generalització de l'energia elèctrica; acabàvem

La Casa de Cultura amb la Biblioteca Popular a la plaça de la Llibertat (la plaça de Santa Anna), obra de l'arquitecte Lluís Gallifa i l'enginyer i director general de la Caixa, Ignasi Mayol.

Fons d'Imatges de la Fundació Iluro.

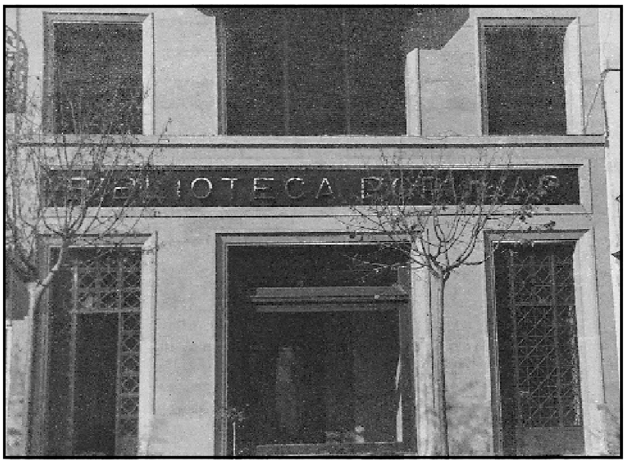

La Biblioteca Popular, a la planta baixa de la Casa de Cultura de la plaça de la Llibertat, inaugurada el 8 de desembre de 1934.
Fons d'Imatges de la Fundació Iluro.

La sala de lectura de la Biblioteca Popular als primers anys seixanta. A primer terme, la secció de diaris i revistes; a banda i banda, els fitxers; al fons, la tribuna de les bibliotecàries.
Fons d'Imatges de la Fundació Iluro.

d'estrenar tramvia, la Rambla s'havia convertit en bulevard, els pagesos exportaven patates i feien entrar divises. Érem als temps moderns, als feliços anys vint. Mataró senyorejava (Tió 1997: 23).

Ignasi Mayol, a més de ser l'home de la idea de la biblioteca i la nova Casa de Cultura, fou l'enginyer de l'edifici, com també de la Casa de la Infància.[23] En va ser l'arquitecte el seu amic Lluís Gallifa i Grenzner (1889-1963), company professional de molts projectes, que tenia el càrrec d'arquitecte municipal.

La construcció de l'immoble va ser més lenta del que s'havia previst per culpa de la crisi econòmica del 1929 i dels anys convulsos de la República, i no es va poder donar per acabat fins al 1934, un any de grans conflictes polítics i socials. Es volia inaugurar per Tots Sants, l'endemà de la Diada Universal de l'Estalvi, però els Fets d'Octubre ho van fer endarrerir fins al desembre, fins al dia de la Puríssima, amb el president de la Generalitat i els consellers empresonats en un vaixell, i l'Ajuntament de Mataró destituït i governat per una comissió gestora —i amb l'alcalde Cruxent i alguns regidors també tancats a la presó.

La nova Casa de Cultura, amb la seva biblioteca amb façana a la plaça de la Llibertat, es convertí en la bandera de l'obra social de la Caixa i símbol de la potència de la institució, potser de forma més representativa que la pròpia seu central del carrer d'en Palau. Era un edifici modern, de planta baixa i quatre pisos, elegant, d'aire art *déco*, de noble i sòlida presència, construït amb els millors materials i dotat de calefacció i bon mobiliari, que buscava el confort dels qui l'havien de freqüentar.

UNA BIBLIOTECA POPULAR AMB GRAN AMBICIÓ A LA CAPITAL DE LA COMARCA

El projecte de llei de divisió territorial de Catalunya de setembre de 1934 reconeixia Mataró com a capital de la comarca, i els mataronins sentien que la seva ciutat n'era la legítima titular, i per això, al moment d'inaugurar la Casa de Cultura, la Caixa ja expressà obertament que aquell casal havia de ser considerat la Casa de Cultura del Maresme, de tota la comarca. Així es manifestava el 12 de desembre de 1934 a les pàgines del *Diari de Mataró* que informaven de la inauguració de l'establiment.[24]

La nova Biblioteca Popular anava molt més enllà d'aquelles senzilles biblioteques populars del segle anterior que, amb pocs llibres i mal escollits, intentaven bonament fomentar la lectura entre la gent de poca lletra. La biblioteca va ser sempre la nineta dels ulls de la Caixa, que no hi estalvià recursos en cap moment, i arribarà a formar un catàleg que fou, per la seva riquesa, el més important de totes les biblioteques populars de Catalunya, i potser d'Espanya.[25] A semblança de les biblioteques populars de la Mancomunitat de Catalunya, a més, se la dotà de sala d'actes i galeria d'exposicions, i també s'hi obrí un museu —amb la intenció de suplir el museu municipal, tancat de feia anys.

Eugeni d'Ors, en el seu projecte de biblioteques populars, volia fer realitat la idea de la «Catalunya-ciutat» de Gabriel Alomar, que fou adoptada pel Noucentisme com un dels seus postulats: que els ciutadans de fora de Barcelona tinguessin els mateixos recursos i les mateixes oportunitats que els de la capital.[26] Les biblioteques

La sala de lectura de la Biblioteca Popular, transformada en una acollidora i confortable sala d'actes.
Fons d'Imatges de la Fundació Iluro.

havien de fomentar la lectura i ser útils per a la gent instruïda, però també per als estudiants, els erudits i les persones amb inquietuds intel·lectuals de les comarques, per posar al seu abast els mateixos instruments de què disposen els estudiosos del Cap i Casal. La biblioteca de la Caixa naixia amb una gran ambició, la d'una ciutat amb empenta que comptava amb Caixa d'Estalvis pròpia i que se sentia capital de la comarca; una biblioteca digna de l'ideal de la Catalunya-ciutat.

La biblioteca, que supervisava el senyor Mayol en persona,[27] es dotà de personal competent i professional: la bibliotecària Pura Capell i Buscà (1906-2001), formada a l'Escola de Bibliotecàries i amb l'experiència adquirida a les biblioteques populars de Pineda, de Sallent i de la Caixa d'Estalvis de Sabadell, i que des del 1929 s'havia responsabilitzat de la biblioteca provisional del carrer d'en Palau;[28] Maria Lluïsa Mayol Roca (1912-1939), la filla d'Ignasi Mayol, va ser-ne la jove auxiliar; i Josep Font i Subirana (1888-1958), el conserge.

La bibliotecària Purificació Capell Buscà (1906-2001), formada a l'Escola de Bibliotecàries.
Arxiu família de Torres Capell.

L'auxiliar de la biblioteca Maria Lluïsa Mayol Roca (1912-1939).
Arxiu família Mayol.

LA CASA DE CULTURA DEL MARESME: BIBLIOTECA, ARXIU I MUSEU COMARCAL

Quan s'inaugurà la Casa de Cultura no s'obrí només una biblioteca per a Mataró, amb sala de concerts i conferències i galeria d'exposicions, sinó un establiment que pretenia ser alhora la gran Biblioteca, el Museu i l'Arxiu de la comarca, la Casa de Cultura del Maresme.[30] I per això la biblioteca no es va limitar a formar un catàleg general i popular, com la majoria, perquè es va voler especialitzar en la bibliografia comarcal: ja des del primer dia es van començar a aplegar totes les obres impreses a la comarca i totes les escrites per autors de qualsevol població del Maresme, a més de les que fessin referència a aquesta comarca.

L'Arxiu Comarcal, per la seva banda, havia de recollir tant la documentació pública com privada, antiga i moderna, pergamins i escriptures —molts dels quals aleshores acabaven a cal drapaire—, així com dibuixos i estampes d'interès per a la comarca. I el resultat d'aquests dos objectius —biblioteca comarcal i arxiu— es va concretar en la Col·lecció Mataró-Maresme, una col·lecció única, de consulta imprescindible per a qualsevol estudiós que hagi de fer un treball sobre Mataró, la seva comarca i la seva història.

EL MUSEU COMARCAL

Els promotors tenien la idea que la secció més rellevant de la Casa de Cultura, per damunt de la biblioteca, fos el Museu Comarcal que, a més de recollir, col·leccionar i exhibir restes de l'antiguitat i bells objectes d'art que fessin referència a la història de la comarca, havia de ser lloc de trobada d'estudiosos i d'investigació i recerca històrica, artística i arqueològica.

El president de la Caixa, Jaume Recoder (al mig), fa lliurament al director del Museu Municipal, Alfred Opisso, de les peces del museu de la Casa de Cultura, en presència del ponent de Cultura de l'Ajuntament, Miquel Tura Jordà, el 17 d'octubre de 1962.

Fons d'Imatges de la Fundació Iluro.

El museu es va obrir a la primera planta de l'immoble, però la decisió de l'Ajuntament, en la immediata postguerra, d'habilitar per fi el casal renaixentista del Carreró (can Serra) com a Museu Municipal va fer renunciar al propòsit inicial per innecessari; en conseqüència, el 1962 la Caixa va fer donació al Museu Municipal de Mataró de la totalitat dels objectes que havien anat enriquint les vitrines del museu de la Casa de Cultura. La part més important, la integraven les troballes de l'excavació que havia patrocinat la Caixa a la vil·la romana de can Rafart (el camp de futbol) el 1934 i les de can Marchal.

L'entitat d'estalvis havia assumit la missió cultural de formar el Museu Comarcal perquè sabia que, encara que el sosteniment d'un museu era una obligació inherent als deures de tots els municipis, a la pràctica no els era possible complir-la per diferents motius, sobretot pels migrats recursos de què disposaven els Ajuntaments d'aleshores, que tenien altres obligacions culturals, educatives i assistencials més peremptòries, que amb prou feines podien atendre.

LA FUNCIÓ SUPLETÒRIA DE LA CAIXA. LA CONTINUÏTAT DE LA BIBLIOTECA POPULAR DE GARCIA OLIVER

La Caixa, doncs, se sentí valenta per fer-se càrrec d'unes funcions de responsabilitat municipal, que ni l'Ajuntament de Mataró ni els altres no podien assumir. Es posà com a exemple de la funció supletòria de la Caixa el seu compromís de prestar el servei de biblioteca a Mataró després que l'Ajuntament hagués tancat la seva i deixés els llibres abandonats en un casalot del Carreró des del 1913.[31]

El segon exemple fou el Museu Municipal: s'havia obert el 1894, al mateix moment que la biblioteca municipal, al primer pis de l'Escola d'Arts i Oficis amb els objectes artístics i arqueològics que conservava l'Ajuntament i els que hi aportaren amb gran fervor moltes famílies de la ciutat. La col·lecció havia anat en augment, però tot s'estroncà amb la mort de l'últim dels seus promotors, que fou director i conservador del Museu, Josep Vinardell, el 1918, encara que abans les peces del seu fons ja havien començat a quedar arraconades a poc a poc, per anar a fer companyia als llibres de la biblioteca en aquell local del Carreró inaccessible al públic, a fi de cedir espai a les aules de l'Escola (Tió 2016a: 28, 29 i notes 90-94).

La casa del Carreró, formada per finques independents (els números 17, 19 i 21 del carrer), se la va quedar en lloguer

Les tres cases del Carreró, 17, 19 i 21 (avui can Serra), llogades a partir de 1912 i després comprades per l'Ajuntament per a dipositar-hi els llibres de la Biblioteca Popular i Pública i les peces del Museu Municipal que feien nosa a l'Escola d'Arts i Oficis. 1926.

Biblioteca Nacional de Catalunya. Fons Salvany. Foto: Josep Salvany.

l'Ajuntament des de finals de 1912,[32] i més tard la va anar adquirint en llargs terminis als diferents propietaris, amb la pretensió d'establir-hi el museu, la biblioteca i, més tard, també l'escola de música. I aviat se la començà a anomenar «Casa Museu», encara que no ho fos.

Tot i que era una casa senyorial renaixentista del segle XVI, les dificultats econòmiques i la diversitat de criteris imperants a l'Ajuntament varen fer que l'habilitació d'aquell casal s'anés endarrerint i descuidant, que l'edifici s'anés malmetent, i que al cap de vint anys encara fos un trist magatzem de relíquies històriques i llibres tractats com a andròmines que convivien en aquella casa amb altres inquilins i usos municipals. L'Ajuntament fins i tot l'havia cedit per a habitatge al guàrdia civil gallec Saturnino Fernández. Aquí hi va néixer Néstor Luján Fernández el 1922,[33] fill d'un suboficial del regiment d'Artilleria que s'havia casat amb Teresa Fernández,[34] telefonista, filla del guàrdia civil ja retirat.[35]

L'abril de 1923, en notificar la Mancomunitat de Catalunya que havia aprovat obrir una biblioteca popular a Mataró, el consistori, que hi havia d'aportar l'immoble, es va haver d'afanyar a fer les gestions per treure tota la família Fernández i la fàbrica de xocolata que ocupaven aquestes cases.[36] Però el trasbals va ser en va, perquè al setembre d'aquell any el cop d'estat de Primo de Rivera va frustrar tots els projectes.

La Caixa, amb l'obertura de la biblioteca provisional del 1929 i la inauguració el 1934 de la Casa de Cultura, amb una magnífica biblioteca, un museu i la galeria d'exposicions i sala d'actes, suplia l'Ajuntament en les seves carències, però en realitat estava iniciant una sòlida obra cultural en favor de la ciutat, amb personalitat pròpia, que s'havia de perpetuar en el temps.

LA CASA DE CULTURA DE LA CAIXA, PRIMERA INSTITUCIÓ CULTURAL DE LA CIUTAT

A Mataró, el 1934, hi havia obertes al públic altres biblioteques: la de la societat Iris —a l'actual Casal Aliança del carrer de Bonaire, aleshores carrer de Melcior de Palau—, la de la societat Ateneu Popular, al mateix carrer, i la de la societat Moderna Fraternitat, al carrer del beat Oriol cantonada amb el carrer de Cuba, a més d'alguna altra a disposició exclusiva dels seus socis. Aquestes biblioteques donaven un servei però no tenien la capacitat de la de la Caixa, d'una envergadura i uns propòsits proporcionals als recursos i a les ambicions de l'entitat.

Quan la biblioteca popular provisional del carrer d'en Palau es traslladà a la Casa de Cultura de la plaça de la Llibertat (la plaça de Santa Anna) comptava amb 8.000 obres pròpies i les 2.000 procedents de la biblioteca municipal, i amb la subscripció a més de cinquanta revistes de totes les especialitats i disciplines, nacionals i estrangeres.[37] La biblioteca va quedar instal·lada a la planta baixa, en una única estança àmplia voltada de prestatges de llibres; tocant a l'entrada, hi havia la secció de diaris i revistes i els fitxers del catàleg; i, al fons, la tribuna de les bibliotecàries des d'on, sense moure's de l'escriptori, es podia controlar íntegrament la sala de lectura. El primer pis es destinà a galeria d'exposicions, en forma de balconada, que rebia la llum natural d'una gran claraboia que feia arribar la claror també a baix, a la biblioteca; a les sales del primer pis que miraven a la plaça, s'hi instal·là el museu.

La sala d'exposicions del primer pis de la Casa de Cultura, amb una gran claraboia al sostre i paviment amb rajol de vidre que permetia donar llum natural a la biblioteca del pis de baix.

Fons d'Imatges de la Fundació Iluro.

El mestre Enric Torra estrena la suite *Mallorca* a la sala d'exposicions del primer pis, el 24 de maig de 1963.
Fons d'Imatges de la Fundació Iluro.

La Fira Comercial de 1934 va ser un exponent de la puixança econòmica, mercantil i industrial de Mataró.[38] Es nomenà president d'honor del patronat de la Fira el president de la Generalitat de Catalunya, Lluís Companys, que va ser convidat a clausurar-la.[39] En el recorregut que va fer-hi, va visitar el Pavelló de la Ciutat, instal·lat a la Casa de Cultura, encara no acabada del tot, on pogué admirar una àmplia exposició sobre la història de Mataró i la comarca,[40] il·lustrada amb maquetes, objectes, escultures, fotografies, plànols, gràfics i dibuixos, realitzada per Marc Zaragoza, Miquel Brullet i els entusiastes elements de l'Agrupació Científico-Excursionista, encapçalats per Marià Ribas i Fèlix Clariana.[41]

La Comissió encarregada del Pavelló de la Ciutat, la formaven Ignasi Mayol, Lluís Gallifa, Rafael Estrany, Marià Ribas i l'Agrupació Científico-Excursionista.[42] En els dies que l'exposició va estar oberta es distribuí un llibre, encarregat a Marià Ribas: *Origen i fets històrics de Mataró*, que va despertar molt d'interès entre els mataronins i, fins i tot, va generar vocacions d'historiador en algun nen, com reconegueren, ja de grans, Joaquim Llovet[43] i Jaume Lladó.[44] Aquesta exposició va ser molt reveladora per als organitzadors perquè els va fer adonar de les possibilitats que oferia la Casa de Cultura per acollir el Museu de Mataró,[45] aleshores abandonat.[46]

Des d'un bon principi, s'utilitzà poc la denominació de «Casa de Cultura» i totes les activitats que s'hi programaven, encara que fos un concert o una exposició, s'anunciava que es feien a la «Biblioteca Popular», no a la «Sala d'Exposicions», o la «Sala d'Actes», de la «Casa de Cultura».

La Biblioteca Popular de la Caixa no va ser un simple equipament cultural, sinó que es convertí en una autèntica institució on, a més de poder-s'hi consultar i prestar llibres, fou durant llargues dècades el principal centre d'irradiació de la cultura a la ciutat —potser avui en dirien un «espai comunitari de creació de coneixement»—: s'hi organitzaven conferències d'alt nivell, concerts de música culta i recitals amb orquestres de cambra i solistes nacionals i internacionals, exposicions selectes. La Caixa hi celebrava les seves compareixences públiques, s'hi obrí el museu arqueològic i, sobretot, entorn dels llibres es formà un punt de trobada d'artistes, persones inquietes i estudiosos, animats per un administrador —Claudi Mayol— que els estimulava a preparar exposicions, a organitzar conferències, debats i concerts o a elaborar estudis històrics, a completar-los i a presentar-los al premi que la Caixa començà a convocar anualment des del 1959: el Premi Iluro. El veredicte del jurat es proclamava solemnement en la mateixa sala de lectura de la biblioteca, transformada per unes hores en una acollidora sala d'actes (Giménez / Tió 2009: 169).

ALGUNES PERSONES DE LA BIBLIOTECA

Molts mataronins recorden amb agraïment la gran volada que Claudi Mayol i Roca (1918-1999), fill d'Ignasi, va donar a la biblioteca quan l'orientà cap als estudiants: va crear sales de lectura i de treball per a ells, va ampliar horaris i adquiria tota la bibliografia que fos necessària per als estudis de qualsevol carrera.[47] Va convertir la biblioteca en un paradís per als universitaris amb ganes d'anar més enllà del que diuen els llibres de text. Amb la Mercè Bosch i Pou va formar una secció infantil, dinàmica, moderna i de qualitat, que era portada per una bibliotecària específica, en un entorn, mobiliari i ambientació adequats per a les criatures;

Claudi Mayol Roca (1918-1999).
Arxiu família Mayol.

Envoltats pels llibres de la Biblioteca Popular, Domènec Montserrat, president de la Caixa, lliura el Premi Iluro a Joaquim Llovet, en presència d'Albert Mayol.
Fons d'Imatges de la Fundació Iluro.

s'hi van organitzar activitats, taules rodones i grups de treball sobre literatura infantil.[48]

«Taio» Mayol, que havia heretat les inquietuds culturals del seu pare, estava sempre al corrent de les novetats bibliogràfiques i s'afanyava a incorporar-les a la biblioteca. Va ser el secretari i el gran animador del Premi Iluro, i l'entusiasta encarregat de la programació de la sala d'exposicions, que s'obrí a totes les tendències sempre que fossin de qualitat i donà l'oportunitat de fer-se conèixer a molts artistes d'aquí i de fora. Va conduir l'organització del Concurs de Pintura Ràpida, que aviat es popularitzà i adquirí tant de prestigi que feia venir a Mataró, per la fira, tant a aficionats com a artistes de renom, atrets per la reputació del concurs i la generosa dotació dels premis.

Mayol, amb la col·laboració de la bibliotecària Pilar Cuadrada i Gallifa (1914-2005) —l'amabilitat en persona—, va donar una forta empenta a la Col·lecció Mataró-Maresme, una tasca que varen prosseguir amb tenacitat i constància Josep Varela i Maria Mayol; Varela va ser, a més, l'home que va convertir la proclamació del veredicte del jurat del Premi Iluro en el protocol·lari acte acadèmic que avui coneixem (Giménez / Tió 2009: 181). Mercè Bosch, que arribà a directora de l'Escola Universitària de Biblioteconomia i Documentació, avui facultat de la Universitat de Barcelona, s'inicià en aquesta biblioteca quan tan sols comptava quinze anys, al costat de Claudi Mayol i de Pilar Cuadrada; Carme Espriu, la més jove, va impulsar la gestió informàtica de la biblioteca, va comandar el seu trasllat de la plaça de Santa Anna i l'organitzà en les noves instal·lacions del carrer d'en Pujol el 2002, les que ara han tancat.

ELS AJUNTAMENTS RECUPEREN LES FUNCIONS QUE SUPLETÒRIAMENT HAVIEN FET LES CAIXES

Durant anys el pressupost de l'obra social de la Caixa va ser molt superior que el migrat pressupost de cultura de l'Ajuntament. Això explica que les Caixes tinguessin aquella funció supletòria, de la qual resultaven particularment beneficiades les poblacions amb Caixa d'Estalvis pròpia, com Mataró. Amb la prosperitat econòmica, i especialment des de la Transició política, es van anar incrementant els recursos dels Ajuntaments fins a uns volums impensables, que els van permetre guanyar autonomia i capacitat d'actuació per assumir el sosteniment de serveis que fins llavors havien prestat les entitats d'estalvis.

En conseqüència, aquestes varen començar a traspassar-los escoles, biblioteques, serveis sanitaris i assistencials i altres obres que havien tingut al seu càrrec, per bé que moltes Caixes varen retenir les que sentien més com a pròpies o que, pel seu caràcter simbòlic, consideraven que formaven part de la seva identitat, com era el cas de la Biblioteca Popular de la Caixa de Mataró.

Avui la quasi totalitat de les Caixes d'Estalvis s'han transformat en fundacions bancàries o fundacions privades especials, les quals tenen la finalitat de gestionar el patrimoni que va quedar a les caixes i donar continuïtat a la seva obra social. La Caixa d'Estalvis Laietana va ser transformada en fundació privada especial amb efectes de 27 de novembre de 2012; el patronat es va constituir el 19 d'abril de 2013 per gestionar la fundació, que va prendre el nom de Fundació Iluro, fundació privada especial.

ES TANCA EL QUE HAVIA ESTAT EL MÉS IMPORTANT ESTABLIMENT CULTURAL DE MATARÓ

Com que la biblioteca era l'obra social que comportava més càrrega econòmica i complexitat de gestió, la Fundació Iluro es va qüestionar el seu futur i, tot i que la Biblioteca Popular havia estat la primera institució cultural de la ciutat i l'obra social senyera de la Caixa, va decidir tancar-la fent-ho coincidir amb el moment que l'Ajuntament obria la tercera biblioteca de la seva xarxa local.

Els fundadors de la Casa de Cultura del 1934 estaven convençuts que la Biblioteca Popular i els seus llibres havien de perdurar per sempre més. En la seva inauguració varen afirmar solemnement: «L'obra cultural que avui oferim al poble de Mataró té tots els caràcters de permanència i prosperitat [...], i passarem nosaltres, desapareixerà o es transformarà la Caixa, però la Casa de Cultura amb el seu edifici, els llibres i les col·leccions que tingui, estaran sempre regides per qui sigui, al servei de la ciutat».[49]

Amb un catàleg molt ben seleccionat i actualitzat, que responia sempre a les inquietuds del moment, la Biblioteca Popular de la Caixa va proporcionar, en una comarca de Catalunya, un fons documental molt superior del que tenen la majoria de biblioteques de les capitals de província i de les biblioteques de les ciutats universitàries.

La Biblioteca Popular de la Caixa d'Estalvis ha estat durant quasi un segle el més important establiment cultural de Mataró, i s'havia aproximat més a allò que desitjava Eugeni d'Ors que no a aquelles biblioteques populars que sols es limitaven a posar la lectura a l'abast de la població general.

Molts la trobem a faltar.

Pere Tió i Casas

Sala de la Biblioteca Popular de la Fundació Iluro, que donava al carrer d'en Pujol.
Foto: Pere Tió.

NOTES

1.- La nova Biblioteca Popular, integrada a la Xarxa de Biblioteques Municipals de la Diputació de Barcelona, es va inaugurar el dissabte 9 de juliol de 2022.

2.- Acord de l'Ajuntament de Mataró de 30 d'octubre de 1894.

3.- El 1890 la Biblioteca Popular de l'Ateneu es va tancar i els seus fons i mobiliari van passar a l'Ajuntament (acords Ajuntament de Mataró de 23 i 30 de desembre de 1890), amb els quals va obrir, quatre anys després, el 1894 (acord Ajuntament de Mataró de 30 d'octubre de 1894), la Biblioteca Popular i Pública, que ubicà a l'edifici de l'Escola Municipal d'Arts i Oficis, però com a equipament independent de l'escola.

4.- Acord de l'Ajuntament de Mataró de 15 de novembre de 1912; i també Escuela Municipal de Artes y Oficios de Mataró. *Memoria leída en la solemne apertura de curso de 1913 a 1914 por D. Ramón Soteras Galtés, profesor Secretario de dicha Escuela.* Mataró, 1913. p. 5 i 6.

5.- Acord de l'Ajuntament de Mataró de 15 de novembre de 1912; Escuela Municipal de Artes y Oficios de Mataró. *Memoria leída en la solemne apertura de curso de 1913 a 1914 por D. Ramón Soteras Galtés, profesor Secretario de dicha Escuela.* Mataró, 1913. p. 5 i 6; Ajuntament de Mataró: Presupuesto Ordinario de Gastos para el año 1915, relación 43, Arxiu Comarcal del Maresme, ACM-70-1 In. 135; Ajuntament de Mataró: Presupuesto Ordinario de Gastos para el año 1921-1922, relación 65. Arxiu Comarcal del Maresme, ACM-70-1 In. 140.

6.- Acord de l'Ajuntament de Mataró de 9 de març de 1929.

7.- *Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Mataró. Memoria y datos estadísticos correspondientes al año 1928.* Mataró, 1929.

8.- El 1968, la Caixa d'Estalvis de Mataró va canviar el nom pel de Caixa d'Estalvis Laietana.

9.- La Caixa d'Estalvis Laietana va ser transformada per Llei en fundació privada especial el 27 de novembre de 2012.

10.- Ordres del Ministeri de Foment de 18 i 28 de setembre de 1869, publicades a la *Gaceta de Madrid* el 22 de setembre i el 27 d'octubre de 1869, respectivament.

11.- *Memoria Anual del Ateneo Mataronés, leída en sesión pública del día 17 de febrero de 1867, por su secretario perpetuo Don José García Oliver.* Mataró, 1867. p. 6.

12.- Instàncies presentades per diferents entitats mataronines a l'Alcalde i al registre d'entrada de l'Ajuntament el 5 de febrer de 2018 i el 13 d'octubre de 2020; instància dirigida a l'Alcalde per quatre personalitats de l'àmbit acadèmic de la biblioteconomia el 10 de gener de 2022 i al·legació de les mateixes persones a l'acord del Ple Municipal de 2 de desembre de 2021. Anteriorment, el 14 de juny de 2016 ja una entitat ho havia sol·licitat a la Fundació Iluro, després que hagués estat suggerit per l'autor d'aquest article en un de publicat als *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria* del mes d'abril de 2016, en els 150 anys de la fundació de la Biblioteca Popular per Josep Garcia Oliver; el mateix autor ho reiterà el 24 de gener de 2022 en les al·legacions presentades a l'Ajuntament al conveni entre l'Ajuntament i la Fundació Iluro, aprovat inicialment pel Ple Municipal del 2 de desembre de 2021. De moment, l'Ajuntament ha posat el nom de Josep Garcia Oliver a la sala d'actes de la nova biblioteca, però no a la biblioteca.

13.- Segons la Memòria de la Caixa del 1925, la mitjana d'imposicions del 1910 era de 5.314 pessetes setmanals i el 1925 ja pujava a 108.566 pessetes.

14.- *Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Mataró. Memoria y datos estadísticos correspondientes al año 1924.* Mataró, 1925.

15.- Segons es fa constar en cada exercici en les memòries anuals de la Caixa.

16.- *Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Mataró. Memoria y datos estadísticos correspondientes al año 1923.* Mataró, 1924.

17.- Expedient personal d'Ignasi Mayol conservat a l'Arxiu Comarcal del Maresme (ACM-70-1 Cen-33), que conté la documentació com a professor i director de l'Escola Municipal d'Arts i Oficis i com a enginyer municipal, així com l'expedient de 1940 de depuració com a funcionari.

18.- Un bon resum biogràfic de Josep Montserrat Cuadrada es troba en la seva necrològica, no signada, publicada al periòdic *Mataró* el 3 de maig de 1958, p. 5. Al número del 16 de desembre de 1950 del mateix periòdic, p. 9, es resumeixen les paraules pronunciades per Josep Montserrat Cuadrada per evocar Ignasi Mayol Pasant en el dia que es va penjar el seu retrat a la Biblioteca Popular, lloc on li sobrevingué l'atac que li va provocar la mort.

19.- *Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Mataró. Memoria y datos estadísticos correspondientes al año 1930.* Mataró, 1931.

20.- *Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Mataró. Memoria y datos estadísticos correspondientes al año 1935.* Mataró, 1936.

21.- Acord de l'Ajuntament de Mataró de 18 d'abril de 1923.

22.- *Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Mataró. Memoria y datos estadísticos correspondientes al año 1928.* Mataró, 1929. En les memòries dels anys següents es reitera que la biblioteca del carrer d'en Palau núm. 18 és la provisional fins que s'acabi de construir la Casa de Cultura a la plaça de Santa Anna, on se situarà la definitiva.

23.- Vicenç Borràs, «Inauguració del Casal de Cultura de la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Mataró», *Diari de Mataró,* 12 de desembre de 1934, p. IV.

24.- Que s'havia celebrat el dissabte dia 8 de desembre de 1934.

25.- Segons es fa constar en el conveni entre la Fundació Iluro i l'Ajuntament, el catàleg de la Biblioteca Popular és de 400.000 documents, aproximadament. La següent biblioteca

popular de Catalunya amb el catàleg més ampli és la del Centre de Lectura de Reus que, amb dades de 23 d'agost de 2021, comptava amb 264.336 documents, segons informava el 3 de setembre de 2021 aquest centre en la seva pàgina web (https://www.centre-lectura.cat/cdlweb/finalitza-la-informatitzacio-del-fons-de-la-biblioteca-que-ha-durat-22-anys/). Segons el Mapa de la Lectura Pública de Catalunya, cap biblioteca pública —no s'hi inclou la Biblioteca de Catalunya— no supera el catàleg de la de Reus, ni superava, doncs, el de la de Mataró.

26.- «Projecte d'instal·lació a Catalunya d'un sistema de biblioteques populars», redactat per Eugeni d'Ors i aprovat per la Mancomunitat de Catalunya el 26 de maig de 1915. Preveia que les diferents biblioteques populars obertes per tot Catalunya, a més d'oferir el seu fons, actuessin de sucursals de la Biblioteca de Catalunya per poder facilitar als estudiosos i erudits de fora de Barcelona els llibres especialitzats i científics que els fossin necessaris.

27.- M'ho va explicar el senyor Josep M. Guanyabens i Rodon, que la va freqüentar des de petit.

28.- Gasetilla del *Pensament Marià* de 12 de novembre de 1929, p. 4.

29.- Vicenç Borràs, «Inauguració del Casal de Cultura de la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Mataró», *Diari de Mataró*, 12 de desembre de 1934, p. IV.

30.- «Una nova institució de cultura. La Biblioteca Popular de la Caixa d'Estalvis», *Diari de Mataró*, 12 desembre 1934, p. I-II.

31.- «Una nova institució de cultura. La Biblioteca Popular de la Caixa d'Estalvis», *Diari de Mataró,* 12 de desembre de 1934, p. I.

32.- Vegeu notes 3 i 4.

33.- Neix el primer de març de 1922, al carrer d'Enrique Granados (el Carreró) núm. 19, i és batejat a la parròquia de Sant Josep el 12 de març de 1922.

34.- Matrimoni celebrat a l'església de Santa Maria de Mataró el 9 d'abril de 1921 entre Felipe Luján Grancha, viudo i suboficial, de 29 anys, natural de Bunyol (València) i Ignacia (Teresa) Fernández Sánchez, soltera, de 25 anys, natural d'Ordal, del municipi de Subirats.

35.- Padró general de Mataró de 1915 corresponent al Carreró, 17. Padró general de Mataró de 1920, corresponent al carrer d'Enrique Granados, 17, quan el Carreró ja havia canviat de nom.

36.- Acord de l'Ajuntament de Mataró de 18 d'abril de 1923.

37.- «Una nova institució de cultura. La Biblioteca Popular de la Caixa d'Estalvis», *Diari de Mataró,* 12 de desembre de 1934, p. I.

38.- Ángel Marsá, el cronista de *La Vanguardia*, va escriure: «No parece una Feria Comercial de una ciudad de treinta mil habitantes. Su categoría corresponde a un núcleo urbano de censo más crecido. Ello atestigua la enorme vitalidad de Mataró y su comarca» («Mataró y su 'II Fira Comercial'», *La Vanguardia*, 22 de maig de 1934, p. 23).

39.- «La clausura de la II Fira Comercial de Mataró i el Maresme», *Diari de Mataró*, 28 de maig de 1934, p. 1.

40.- «Catàleg del pavelló de la ciutat», *Diari de Mat*aró, 19 de maig de 1934, p. 15.

41.- Josep M. Plans, «El Pavelló de la Ciutat», *Diari de Mataró*, 26 de maig de 1934, p. I.

42.- *La Vanguardia*, 25 d'abril de 1934, p. 19.

43.- M'ho va explicar ell mateix.

44.- Jaume Lladó Font, *Dues viles i una ciutat. Tot fent memòria.* Mataró: Centre d'Estudis d'Arqueologia i Història de Mataró, 2017, p. 96.

45.- «Una nova institució de cultura. La Biblioteca Popular de la Caixa d'Estalvis», *Diari de Mataró*, 12 de desembre de 1934, p. I.

46.- Fèlix Clariana en seguia sent el conservador, encara que el Museu s'havia tancat i els objectes de la seva col·lecció es mantenien emmagatzemats a can Serra, al Carreró.

47.- Manuel Cuyàs «Claudi Mayol i Roca. Exdirector de la Biblioteca Popular de la Caixa Laietana de Mataró», *El Pun*t, 17 de juliol de 1999.

48.- M'ho ha recordat Mercè Bosch i Pou.

49.- «Una nova institució de cultura. La Biblioteca Popular de la Caixa d'Estalvis», *Diari de Mataró,* 12 de desembre de 1934, p. I.

BIBLIOGRAFIA

COMAS (1953-1954): Juan Comas Pujol, «Un hombre como símbolo. Texto del discurso pronunciado por D. Juan Comas Pujol en el solemne acto de colocación del retrato de D. José García Oliver fundador de la Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Mataró en la Galería de Hijos Ilustres de la Ciudad, efectuada el día 25 de julio de 1953», dins Conferencias. Mataró: Casa de Cultura de la Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Mataró. p. 1-12.

COSTA (1984): Francesc Costa, *Josep Garcia Oliver. Una vida, una ciutat.* Mataró: Ajuntament de Mataró.

ENRICH (1983, abril): Francesc Enrich i Regàs, «JOSEP Garcia i Oliver, destacat promotor de cultura a Mataró», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria,* 16, p. 26-34.

GIMÉNEZ / TIÓ (2009): Joan Giménez Blasco / Pere Tió Casas, «Els antecedents del Premi Iluro» i «Cinquanta anys reconstruint vint segles d'història», dins *Premi Iluro. 50 anys d'història.* Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana, p. 5-46 i p. 161-184.

GURRERA (2010): Montserrat Gurrera i Lluch, «Les primeres accions per fomentar la lectura en adults a l'Ateneu Mataronès (1854-1869)», *XXVI Sessió d'estudis mataronins*. Mataró: MASMM, p. 145-158.

LLOVET (1986): Joaquim Llovet, *Josep Garcia i Oliver i la Caixa d'Estalvis de Mataró.* Mataró: Associació «Amics d'en Josep Garcia i Oliver».

LLOVET (2000): Joaquim Llovet, *Mataró, dels orígens de la vila a la ciutat contemporània.* Mataró: Caixa Laietana.

MEMÒRIA (1867): *Memoria Anual del Ateneo Mataronés, leída en sesión pública del día 17 febrero de 1867, por su secretario perpetuo Don José García Oliver.* Mataró: Imprenta de José Abadal.

PICATOSTE (1870): Felipe Picatoste, *Memoria sobre las bibliotecas populares presentada al Excmo. Sr. Don José Echegaray, Ministro de Fomento, por Don Felipe Picatoste, Jefe del Negociado primero de Instrucción pública.* Madrid: Imprenta Nacional.

PONS (1988): Emili Pons, *125 anys d'història. Caixa Laietana. Mataró 1863-1988.* Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana.

SOLÁ (1953-54): Luis Solá Escofet, «Un mataronés benemérito. Don Ignacio Mayol Pasant (1875-1948). Notas biográficas por Don Luis Solá Escofet, Sub-Director de la Caja de Pensiones para la Vejez y de Ahorros de Cataluña y Baleares en el quinto aniversario de su fallecimiento. 7 de diciembre de 1953», dins *Conferencias.* Mataró: Casa de Cultura de la Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Mataró, p. 29-36.

TIÓ (1997): Pere Tió i Casas, «Enric Torra i Pòrtulas. Uns apunts biogràfics», dins *Enric Torra i Pòrtulas. Un músic per a una ciutat.* Mataró: Centre Atlètic Laietània, p 11-46.

— (1999): Pere Tió i Casas, «Cent anys de l'Agrupació Científico-Excursionista de Mataró», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, 64, p. 24-37.

— (2010): Pere Tió i Casas, «Francesc Carreras i Candi i els orígens de l'Agrupació», *Cingles. Agrupació Científico-Excursionista de Mataró. Butlletí Informatiu, 97,* p. 26-29.

— (2014): Pere Tió i Casas, «Albert Mayol i Roca. 1916-2014», *Cingles. Agrupació Científico-Excursionista de Mataró. Butlletí Informatiu,* 111, p. 31.

— (2016a): Pere Tió i Casas, «Josep Vinardell i Rovira (Mataró, 1851-1918)», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria,* 114, p. 20-38.

— (2016b): Pere Tió i Casas, «La plaça dels Ninots», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria,* 115, p. 29-42.

Tercer article de la sèrie dedicada a cartellistes i cartells de Les Santes, després dels publicats als núm. 132 i 134 dels *Fulls*. Se centra en l'època compresa entre el 1979, any que suposa un punt d'inflexió per a la Festa Major mataronina, i el 1994. Un període que pot qualificar-se d'eclèctic ja que els successius cartells que s'editen són sovint molt diferents entre ells i responen a motivacions i concepcions molt diverses. S'alternen, a més, cartellistes que provenen del món del disseny amb altres del món de l'art i també ninotaires.

Jordi Malé, membre de Museu Arxiu de Santa Maria, documenta aquesta tercera etapa dels cartells de Les Santes i aporta informació sobre el conjunt de cartellistes que els van realitzar.

MÉS D'UN SEGLE DE CARTELLISTES I CARTELLS DE LES SANTES. III: 1979-1994

1979-1994, UN PERÍODE ECLÈCTIC: ARTISTES, NINOTAIRES I DISSENYADORS.

Les eleccions municipals convocades el 3 d'abril de 1979, les primeres després de la dictadura franquista, i la constitució del primer Ajuntament democràtic des del final de la guerra, van significar una alenada d'aire fresc per a la ciutat de Mataró i la resta del país. L'alenada va arribar també a la celebració de Les Santes, que aquell any van revifar. Aprofitant l'embranzida dels joves del Foment Mataroní amb la campanya «Les Santes: Fem-ne Festa Major», desenvolupada entre 1975 i 1978,[1] la ciutadania es va implicar novament en l'organització i el gaudi de la festa. Serveixi com a exemple el fet que el 25 de juny es va constituir el plenari de la comissió de la Festa Major, amb una invitació oberta que va aplegar un centenar de persones (Calsapeu 2019: 2; *[Re]construir* 2019). El canvi també es va fer palès a nivell pressupostari: d'una assignació d'un milió quatre-centes mil pessetes es va passar als dos milions. El pressupost per a la celebració, però, arribava fins als tres milions, i per cobrir la diferència —com explicava Josep M. Fàbregas a *El Maresme*— es va pensar en

> la subvenció de Caixes i altres entitats comercials que s'han compromès a patrocinar un acte determinat. També es pensa recaptar diners a través de la col·laboració voluntària dels comerciants i botiguers (a canvi del seu donatiu se'ls lliura un lletreret que indica la seva col·laboració amb la Festa). Per altre cantó es posaran adhesius, es vendran samarretes i s'instal·larà un ampli servei de bar a tots els actes que ho permetin. (Fàbregas 1979: 8)[2]

Cal destacar, doncs, que aquell va ser el primer any en què la festa va comptar amb marxandatge. I també resulta més que rellevant el voluntariat que va col·laborar en l'organització, com destacava la premsa de l'època. La qual informava, finalment, que el cartell de Les Santes de 1979 va ser encarregat a un «artista local» que participava d'aquell esperit de voluntarietat. L'artista, tanmateix, no era pas mataroní, per bé que s'havia establert a la ciutat el 1966: Eduard Alcoy i Lázaro (Barcelona 1930-1987).

El contacte d'Alcoy amb Mataró data almenys de 1955, quan va fer la seva primera exposició individual al Museu Municipal de Mataró arran d'una proposta d'en Lluís Terricabres, en Terri (Carreras 1979a: 17). Coincidia amb la constitució, aquell any, del grup artístic Sílex, amb Alcoy, Josep Maria Rovira-Brull, Joan Hernández-Pijuan, Carles Planell i l'esmentat Terri (Alcoy 1999: 25) El 1964 l'artista ja treballava en una empresa mataronina: Tema. Proyectos y realizaciones gráficas (amb seu al número 36 de la Rambla José Antonio, com s'anomenava aleshores la Rambla), empresa que va dissenyar, sota la seva direcció, el cartell de Les Santes d'aquell any.[3] Poc després, a finals de 1965, Alcoy començava a treballar a les Gràfiques Tria de Mataró, una feina que mantindrà fins al 1974. I una altra exposició individual seva a la Sala de la Biblioteca Popular de la Caixa d'Estalvis de Mataró, anunciada el febrer de 1966, va ser el preludi del seu establiment a Mataró el juny d'aquell any, inicialment a la Riera i, a partir de 1974, definitivament al núm. 34 del carrer Barcelona ([Alcoy] 1999: 350-351).

Cartell de la campanya «Netegem la Peixateria»,
del 24-25 de juny de 1979, dissenyat per Eduard Alcoy.

La seva implicació, com a artista, amb la vida mataronina es posa de manifest amb obres com el cartell que va dissenyar el 1979 per a la campanya «Netegem la Peixateria» del 24 i 25 de juny (Blesa *et al.* 2015: 152-153 i 223). Un cartell que té punts de similitud amb el que farà per a Les Santes i que s'editarà un mes després, perquè tots dos tenen com a imatge principal un bust femení. En ambdós, a més, empra el mateix recurs: «el fals perfil [...] característic de molts personatges del pintor, visible malgrat la perspectiva aparentment frontal en què són representats els rostres» (Alcoy 1999: 31). En el cas del cartell de la Festa Major, aquest rostre doble (de cara i de perfil), amb els cabells més foscos en un cantó i més clars en l'altre, suggereix la figuració de les dues Santes. El tors d'aquesta doble figura, amb un contorn irregular d'aspecte vegetal, està també dividit en dues parts que formen l'escut de Mataró: les quatre barres sobre fons groc en una banda i, en l'altra i sobre fons blau, la mà esquerra amb la mata, amb un puny de la màniga adornat; l'altra mà, amb un puny diferent, queda al dessota del tors i toca les lletres del text del cartell (a més de tenir al damunt la signatura de l'artista).

La tipografia és cal·ligràfica, de lletra lligada, amb el nom de la festa del mateix color vermell que les quatre barres. De la impressió del cartell se'n van encarregar les Gràfiques Tria —on hem vist que Alcoy va treballar—, que imprimiran tots els cartells següents fins al de 1994. Cal destacar, finalment, el fet que, per primera vegada en un cartell oficial des del final de la guerra, la denominació de «Festes de Les Santes» es canvia per, simplement, «Les Santes», i, com a subtítol, «festa major de Mataró» (escrit tot en minúscules menys la inicial de la ciutat); un canvi que els organitzadors justificaven perquè «Les Santes tenen prou consistència per si soles, a l'igual que La Patum, com per a independitzar-se del mot: Festes» (Fàbregas 1979: 8). Cal recordar, això no obstant, que els cartells alternatius del Foment dels anys 1975-1978 ja havien optat per la denominació simplificada de «Les Santes».

El 1980, «seguint el criteri de la Comissió de convidar cada any un artista mataroní perquè treballés el cartell de Les Santes» (J. C. C. 1980: 12), la tria va recaure en Josep Novellas i Montaner (Mataró 1950-2009). Novellas s'havia format al costat d'altres artistes de la ciutat com el mateix Alcoy, Rovira-Brull i Ricard Jordà, i tots quatre havien realitzat una exposició col·lectiva a la galeria Tertre l'any anterior, l'octubre de 1979;[4] la seva

LA PIPA D'EN ROC

PUBLICACIÓ DE PAPER AMB LLETRES

EL "CHOTIS" DELS TRASPASSOS

editorial

S'acaben els Papes

Portada del primer número de la publicació satírica
La Pipa d'en Roc (10-10-1978),
il.lustrada per Josep Novellas i Artur Palomer.

primera exposició a Mataró, però, l'havia feta amb divuit anys, el 1968, al Museu Municipal.[5] A la seva faceta d'artista, cal afegir-hi la de ninotaire i col·laborador de revistes satíriques: Novellas havia estat un dels fundadors, juntament amb Artur Palomer (Pal), d'*El Cementiri* i de *La Pipa d'en Roc* (1978-1979), i tots dos intervindrien en el naixement d'una publicació satiricoesportiva el setembre d'aquell 1980 a Barcelona: *La Bimba*, on signaven, respectivament, «Mamelles» i «Palangana» (Pics 18-9-1980: 3).

Aquesta darrera faceta de Novellas és la que predomina en el cartell que va dissenyar per a Les Santes de 1980. El ninotaire tria dues figures característiques de la festa com són les Trampes i un dels Nans, però els estrafà de forma caricaturesca: el tabaler amb bigoti munta un cavall no pas de veritat sinó de cartró, amb les cames esprimatxades que li surten per sota, i porta, a més, un casc de municipal de gala. El Nan, d'altra banda, en lloc de dur sobre les espatlles l'estructura de cartró-pedra característica, va disfressat amb una màscara —que dona un aire carnavalesc al cartell— i el vestit se li sosté penjat d'una canya, com si fos una cortina, a l'igual de les mans, que s'aguanten als extrems d'una altra canya.

Més elements completen el cartell: al damunt del tabaler, la Coca, icona mataronina, amb la senyera com a vela; una margarida mig esfullada, amb uns quants pètals escampats; un seguit de serpentines, en al·lusió a la festa; i, a l'extrem inferior dret, la Momerota, figura de foc incorporada com a comparsa de Les Santes l'any anterior. El tipus de lletra triat per Novellas és una romana moderna en negreta, segurament la Bodoni;[6] en el text, manté el «subtítol» escrit tot en minúscules, fins i tot la inicial de la ciutat («festa major de mataró»). La recepció d'aquest cartell, per últim, degué ser relativament bona si fem cas del comentari que se li dedicava a la «Página de arte» del *Crónica de Mataró*, on se'l qualificava d'«interesante trabajo». I s'hi afegia:

> Pese a que su valoración no alcanzó la obra de su antecesor, Eduard Alcoy, es de elogiar esta tarea del Ayuntamiento, encargando la divulgación de las Fiestas Locales a aquellos artistas de la élite de nuestra ciudad. Y entre ellos no hay duda de que se cuenta Josep Novellas. (Pics 2-9-1980: 3)[7]

El cartell de Les Santes de l'any següent, 1981, resulta remarcable per diversos motius. D'entrada, és el tercer realitzat per una dona artista, entre els conservats al llarg de quasi un segle: Esther Rovira i Juan (Premià de Mar 1960), que signa artísticament amb el nom de Nefer. Tot i la seva joventut —aleshores tenia vint-i-un anys— ja havia participat en diverses exposicions col·lectives i fins n'havia realitzat una d'individual, *Dibuixos i titelles*, al Museu Municipal de Mataró el desembre de 1979 (Pics 1979: 3). Mèrits artístics a banda, la seva elecció com a cartellista de les festes d'aquell any va tenir una motivació ben inusual —i irrepetible—, com ella mateixa ha explicat:

> Recordo que havia creat alguns cartells per teatre o la setmana internacional de titelles, trobades de màgia... I un dia vaig passar pel patronat de Cultura, on tot era molt més casolà, i vaig entrar per dir-los a alguns de la Comissió que m'agradaria fer el cartell; pocs dies després m'ho van assignar. (Fernàndez 2019)

Nefer va concebre el cartell com un conjunt de figures, talment ninots d'historieta gràfica i d'aire popular: en Robafaves i la Geganta al centre, envoltats per quatre Capgrossos, amb cinc músics a la fila del damunt i, a la inferior, una dama i dos prohoms, tots vestits d'època, a més de les Santes amb les palmes. Els ninots dels dos Gegants duen els vestits que havia dissenyat Josep Maria Diamant el 1964 (Guanyabens 1999: 108-110). Quant als quatre Capgrossos, d'altra banda, no es corresponen amb els reals, perquè, com admetia l'artista, «crec que no devia tenir imatges dels Nans i vaig decidir inventar-me'ls» (Fernàndez 2019).

La més gran originalitat del cartell de Nefer és que, a més de ser una obra plàstica sobre paper —la reproducció fotogràfica va fer-la Martí Català, com s'indica al marge—, era un objecte manipulable, retallable, que podia transformar-se en una obra diferent: un conjunt de petites figures de paper amb una pestanya a sota perquè s'aguantessin dretes, a fi de servir d'adorn o per a jocs d'infants —la tipografia en lletra de pal contribueix a l'aparença de joc infantil. Per aquesta raó —i també per l'èxit que el cartell va tenir—, se'n va fer una nova tirada amb un paper més gruixut perquè les figures retallades tinguessin més consistència (Fernàndez 2019). El cartell adquiria, així, a més de la seva funció d'anunci i d'il·lustració de la Festa Major, una segona funció ornamental i lúdica.

Nefer també està relacionada indirectament amb el cartell de 1982, perquè en serà l'autor el seu pare, Josep M. Rovira-Brull, el qual realitzava, així, el seu sisè cartell de Les Santes, després dels de 1959, 1961, 1963, 1966 i 1967 —amb Josep Viza, eren els dos artistes amb més cartells de la Festa Major mataronina.[8] S'escau que al novembre de 1981 havia exposat 32 obres pictòriques al Foment Mataroní (Pics 1981: 16) i que algunes

eren *collages*, perquè feia un parell o tres d'anys que l'artista s'havia endinsat en l'àmbit de la pintura en relleu, realitzada a partir de la superposició de materials diversos, fins a arribar a crear, en alguns casos, el que en diríem «obres corpòries» (Vila 1982).[9] En seria un exemple el ninot que il·lustra el cartell de Les Santes de 1982.

Per fer-lo, l'artista es va inspirar en un treball manual de la seva filla petita, l'Anna (Vila 1982). El ninot de Rovira-Brull està format per diverses parts i per materials diversos. El cos de la figura és un prisma rectangular (com una capsa) que té estampada la imatge de la part superior de l'església de Santa Maria; el cap hi està enganxat al damunt i, als costats, els braços i les cames. La mà dreta sosté una senyera i l'esquerra, una mata que sembla natural —dos elements que fan al·lusió a l'escut de la ciutat. El tipus de lletra que empra és idèntic al del cartell de la Nefer de l'any anterior, amb l'única diferència d'escriure el text de les dates en minúscules. L'aire infantil del ninot —que va ser motiu d'alguna crítica— cal relacionar-lo amb la faceta didàctica de l'artista —compartida amb la Nefer (Vila 1982)—, que desenvolupava des dels anys setanta a l'escola Meritxell, on feia classes de dibuix i manualitats, i des del 1981 al Foment. Durant aquesta etapa havia realitzat obres com ara una col·lecció de mòbils pedagògics per a la fàbrica de joguines Papirot's (Rovira 1996: 83).

Aquest cartell de Les Santes de Rovira-Brull té la singularitat de ser el primer concebut originàriament no com una obra de dues dimensions —com tots els que fins ara reproduïen sobre paper un disseny gràfic o una fotografia—, sinó com una obra de tres dimensions reproduïda fotogràficament, bo i aprofitant «l'enriquiment del canvi de llums i filtres adients que aporta la fotografia» (Vila 1982). D'aquí venen les ombres que apareixen en la imatge, que volen realçar precisament la naturalesa tridimensional del ninot. D'aquest cartell se'n farà una segona edició el 1985 (a la qual pertany l'exemplar conservat al MASMM).

L'origen tridimensional serà també el tret principal del cartell de Les Santes de 1983, realitzat per un altre artista mataroní: Ricard Jordà i Martínez (Mataró 1943), un pintor que en aquella època començava a elaborar obres incorporant-hi materials sòlids. De formació autodidacta, havia fet la seva primera exposició el 1961, amb divuit anys, al Museu de Mataró, i posteriorment havia aconseguit projecció internacional arran d'una estada al Brasil. Juntament amb Alcoy, Novellas i Rovira-Brull, havia format part del grup que la crítica va anomenar «Escola de Mataró», per bé

Obra (sense títol) de Ricard Jordà, dins el catàleg *Interpret-Arts*, editat a Mataró el 2016.

que es tractava d'artistes força heterogenis (Puigventós i Cortés 2000: 57)

Jordà va concebre el seu cartell buscant de fer una representació històrica de la ciutat i la festa, i per això va triar d'incloure-hi algunes icones mataronines del passat. L'element principal del muntatge és una construcció en escaiola —material amb què aleshores treballava—, en la qual destaca al centre el relleu d'una nina —un motiu que apareix en altres obres de Jordà i que evoca la tendresa i la fragilitat (Puigventós i Cortés 2000: 29), la qual sosté una mata en al·lusió a l'escut mataroní. A la dreta, s'hi veu la maqueta d'un vagó de l'antic tramvia Mataró-Argentona (de principis del s. XX) —el núm. 3, conegut com «La Treseta» (actualment a la plaça Granollers)—, realitzada amb cartolina pel miniaturista Josep Martínez ens ha dit l'artista en una entrevista recent. A la part inferior hi ha una altra maqueta: la del primer ferrocarril Mataró-Barcelona (de mitjan segle XIX), feta també amb cartolina pel mateix Jordà. Tant el tramvia com el tren és la primera vegada que figuren en un cartell de Les Santes.

Al davant del motlle d'escaiola apareix la part superior d'una altra icona mataronina: la Coca (del segle XV). Jordà en té una reproducció al seu estudi, per bé que per al cartell en va emprar una altra. I a la dreta, finalment, hi ha les figures d'en Robafaves i la Geganta. S'escau que aquestes figures eren obra de Martí Castells i Martí (Barcelona 1915-1995), pertanyent a una nissaga propietària d'un taller de figures de pessebre del barri de Sants de Barcelona. Un pessebrista de Mataró li havia encarregat de fer les figures de la família Robafaves i, un cop va tenir-les, en va fer

reproduccions. Posteriorment, Jordà li va demanar aquests Gegants i els posà dins el cartell.[10] Ara: la imatge (segurament una fotografia) a partir de la qual es van fer aquestes figures era d'abans de 1982, perquè els vestits dels Gegants no eren els nous que tenien des d'aquell any sinó els anteriors dissenyats per Josep Maria Diamant el 1964 —com hem vist abans en parlar del cartell de Nefer (Guanyabens 1999: 108-110 i 121). De manera que, anecdòticament, en el cartell de 1983 apareixen uns Gegants que no anaven vestits com els que la gent veia durant les festes.

Un cop Jordà va tenir tots els elements que havien d'integrar el cartell (la construcció en escaiola, les maquetes, la Coca i les figures), va fer fotografiar el muntatge per G. Mota (com consta al marge de la imatge), i aleshores hi va pintar al damunt el ram de la nina i hi va afegir la seva signatura i els textos (amb Letraset): el tipus del nom de la festa és egipci, potser Clarendon en negreta, i les lletres del «subtítol» són una romana moderna, a banda de la lletra de pal de les dates. Així va obtenir el cartell que finalment es va imprimir i distribuir per tota la ciutat, i que va tenir una bona recepció.

En preparar les Santes de l'any següent, 1984, va sorgir el debat de si no caldria remunerar la feina dels cartellistes. L'Ajuntament va decidir de tornar a convocar el concurs, però amb una particularitat respecte a les bases dels anys anteriors, en concret aquest punt: «El premi consistirà en la publicació i difusió del cartell.»[11] El fet que, per primera vegada, el premi no fos el pagament d'un import va motivar que artistes i dissenyadors mataronins no s'hi presentessin —ens ho recordava Pere Fradera en una entrevista recent. I que, a més, catorze grafistes (l'esmentat Fradera, Francesc Estorach, Manuel Contreras, Jordi Egea, Jordi Gargallo, Assumpció Vilaseca, Joan Guirado, Esteve Gabaldà, Cosme Varela, Domènec Montserrat, Xavier Saleta, Joan Safont, Montserrat Ferrer i Antoni Manté) presentessin per escrit una queixa a l'alcalde tot adduint, entre altres qüestions, que «dissenyar cartells és un treball i com a tot treball en aquesta societat, té el dret de ser recompensat econòmicament».[12] El concurs va resultar, així, un fiasco, com explicava Manuel Roca en un article del *Crónica de Mataró* tot referint-se al

> malogrado intento de llevar a cabo un concurso para la confección del cartel […]. Se quería romper la tradición que venía siendo normativa de encargar su confección a un artista local. Se pensó, posiblemente con buena intención, convocar un concurso, pero que a la hora de la verdad no sólo resulto un fracaso sino que fue motivo de encendidas polémicas.[13]

Segons ens ha explicat Jaume Calsapeu, quan faltaven dues setmanes per a la celebració de Les Santes la Comissió de la Festa Major encara no tenia cap cartell. I la dificultat per trobar algun cartellista que, en poc temps, n'elaborés un els va dur a acudir al fotògraf amateur Miquel Sala (Mataró 1926-2008) —autor de les fotografies dels cartells del Foment de 1976, 1977 i 1978—[14] perquè els deixés alguna instantània que pogués servir d'il·lustració. Aquesta és la raó per què el de 1984 sigui un dels pocs cartells oficials realitzats mitjançant una fotografia, en aquest cas amb en Robafaves en primer terme, envoltat de globus i de llargues serpentines. Amb la curiositat que aquesta fotografia Sala l'havia feta durant una concentració de gegants a Matadepera. El tipus de lletra del text que s'hi va afegir és poc usual: la Korinna.

L'any següent, el 1985, l'Ajuntament va optar per tornar a encarregar el cartell a un artista mataroní. L'elegit serà Manuel Cusachs i Xivillé (Mataró 1933-2019), un escultor de llarga i reconeguda trajectòria. De formació autodidacta (la poliomielitis li impedí estudiar a Llotja), va anar a classes de dibuix amb Manuel Cuyàs durant deu anys, va fer uns cursos de perspectiva amb Eusebi Vidiella i es va iniciar en l'art de la caricatura amb Ricard Opisso. L'amistat amb un picapedrer d'Òrrius, en Pere Barbany, amb qui aprengué a picar granet i, per tant, la professió de picapedrer, el va endinsar en l'art de l'escultura. Completà la seva formació a l'estranger, especialment el 1971 gràcies a una beca Castellblanch que li permeté anar a Itàlia i matricular-se a l'escola d'estiu de Belles Arts de Peruggia (Carreras 1979b: 16; veg. també Pérez 2019).

La tria de Cusachs com a artista per al cartell d'aquell any es podria relacionar amb el fet que havia estat notícia uns mesos enrere, al març, arran d'una escultura de Jesucrist col·locada a l'altar major de l'església de Santa Anna de Mataró. En una entrevista motivada per aquesta obra nova, ell mateix repassava altres peces seves de temàtica religiosa, com ara una escultura de Santa Anna (una maternitat) dins la mateixa església i dues figures que formaven part del Rosari Monumental de Montserrat, en concret el segon Misteri de Goig, situat en una placeta al peu mateix del funicular de la Cova. L'artista esmentava, per últim, «les Santes de Mataró, al carrer d'en Pujol» (Sabater 1985).[15] Aquesta darrera escultura de

bronze la va fer el 1979 per encàrrec de la Caixa d'Estalvis Laietana. Ell mateix en parlava, just abans no la col·loquessin a la capelleta que hi ha al carrer d'en Pujol (on, segons la tradició, van néixer les dues joves màrtirs):

> Estic satisfet perquè serà una obra d'art pública i n'estem molt mancats. He intentat fer unes Santes des d'un punt de vista escultòric i per altra banda que no fossin estàtiques, com l'estatuària religiosa. He volgut expressar, amb dues dones joves, la vida i el moviment i la palma amb un cert to patètic, senyal de martiri, però potser són un xic massa petites. (Carreras 1979b: 19)

Potser volent-se rescabalar de la mida massa reduïda de l'escultura i de la seva relativa visibilitat, Cusachs les va situar en primer terme del seu cartell de 1985. Un cartell en què combinava les seves dues facetes més rellevants: per una banda, la d'escultor i, per una altra, la de dibuixant i ninotaire. Quant a la seva escultura de Les Santes, en incorporar-la al cartell hi fa una modificació: la palma que donava «un cert to patètic» a les dues màrtirs que la sostenen esdevé una mata, gairebé un arbret del qual es desprenen petites fulles, amb les quatre barres en un cantó (en al·lusió a l'escut de Mataró); la combinació amb el sol que deixa escapar guspires i el fons blavós confereixen al cartell «la vida i el moviment» que el Cusachs escultor volia per a la seva obra. Al dessota de les Santes, el Cusachs ninotaire fa que treguin el cap tres dels Nans i la Momerota (la qual també deixa anar guspires), per donar aire festiu al cartell, el text del qual està escrit amb lletra de pal.

Escultura de Les Santes (bronze) a la capelleta del carrer d'en Pujol, obra de Manuel Cusachs. Imatge provinent de l'entrada de la Viquipèdia dedicada a la capella.

Serà també, no sabem si casualment, un ninotaire l'autor del següent cartell de Les Santes, el de 1986: Artur Palomer i Ferrer, Pal (Mataró, 1949). Llicenciat en Belles Arts i professor d'institut, havia fundat, juntament amb Josep Novellas —ho hem vist més amunt—, revistes satíriques com ara *El Cementiri* i *La Pipa d'en Roc* (1978-1979), i havia contribuït al naixement de *La Bimba* el 1980. Era autor, a més, de dos llibres de ninots relacionats amb la ciutat: *Mataró anònim*, editat per Gràfiques Tria el 1981, i *Les Santes, quan els capgrossos fem Festa Major*, publicat per Robafaves Edicions el 1982. Amb la realització del cartell de 1986, doncs, Pal tornava a connectar amb la Festa Major. Ell mateix el caracteritzava així:

> De sempre he admirat els nostres gegants, tan ben plantats i majestàtics. Tot i això, em preguntava si en algun moment en Robafaves gosaria avivar els músculs, abandonant el seu posat seriós, tan característic, com si es relaxés de tot el tràfec del dia. En els primers esbossos del cartell tenia clar l'ús de la seva imatge, però no tan sols com a símbol. El volia implicat a convidar-nos a la Festa Major per mitjà d'una actitud o d'un gest inusitat en ell. Aviat vaig trobar el que em semblava escaient: picar l'ullet! D'aquesta manera feia còmplice del seu pensament a tothom que se'l mirés.[16]

Efectivament, el dibuix d'en Robafaves picant l'ullet presideix el cartell a primer terme. Al darrera i a un nivell inferior, s'hi veuen els caps d'una multitud que participa de la festa, entre la qual sobresurt el «xino» o «pirulí» de la plaça Santa (on s'acostumaven a penjar cartells). El text, amb una tipografia divertida com la Bellboy Regular, emergeix del cap d'en Robafaves amb la bafarada característica del que diuen o pensen els personatges de les historietes il·lustrades. De la bona acollida que devia tenir aquest cartell entre el públic general en seria testimoni Pere Rigau en un article al *Crónica de Mataró*:

> No vull pas acabar sense deixar constància —criteri particular— de l'encert en el cartell de Les Santes d'enguany. / A mi, de petit, en Robafaves ja em feia respecte, molt de respecte. [...] / Però aquest artista mataroní l'Artur Palomer, en «PAL», ens ha posat un Robafaves en el cartell de les festes, amb una picada d'ullet i un somriure de complicitat festiva que n'hi ha per a sucar-hi pa amb oli. / Molt bé, noi, molt bé. Cal

> felicitar-lo públicament. Un cartell digne, original, ben mataroní i amb un polsim d'humor de la millor llei. (Rigau 1986: 15)

No va tenir la mateixa bona recepció el cartell de 1987, entre altres raons perquè va ser innovador en molts aspectes. A la crònica de la presentació del cartell, feta el 10 de juliol a l'Ajuntament, s'explicava que «es tracta d'un treball mitjançant el qual l'autor ha intentat en certa manera trencar motlles i oferir-nos un disseny diferent, i fins a cert punt agressiu, que combina les noves tendències amb allò més tradicional».[17] L'autor del cartell era Pere Fradera i Barceló (Mataró 1954), un grafista que tenia un estudi propi de disseny des de 1979 i que ja havia fet treballs per a l'Ajuntament dins l'àmbit de Cultura, com ara cartells de la Mostra de Cinema o de les Jornades Pedagògiques. A partir de 1989 esdevindria professor de l'Escola Massana, i fins avui dia ha treballat com a dissenyador per a moltes empreses i institucions, a més de realitzar diverses exposicions com a artista.[18]

El seu cartell de Les Santes de 1987 va resultar singular perquè, d'entrada, era el primer a trencar amb el disseny vertical i optar per un format apaïsat. També era el primer (d'època moderna) a fer 1 m x 70 cm, per bé que se'n van imprimir de tres mides. No era un cartell, a més, figuratiu —fins llavors sols n'hi havia hagut un altre, d'abstracte: el de 1977, de l'estudi gràfic de Montserrat Ferrer i Joan Safont.[19] Fradera, d'altra banda, va aportar la novetat de concebre el que se'n diu un programa d'imatge, que implicava no sols fer el cartell sinó, a partir d'una mateixa idea de disseny i uns mateixos elements, tots els altres impresos de la festa: des del programa de mà fins als cartells dels diferents actes, sense oblidar la samarreta.

Tauler d'anuncis en què, a més del cartell de Les Santes de 1987, hi ha enganxats altres cartells més petits de diversos actes de les festes, tots dissenyats per Pere Fradera.

El designi amb què aquest dissenyador va concebre el seu cartell —no del tot aconseguit, ens deia ell mateix en una entrevista recent— era expressar dos dels àmbits més representatius de Les Santes: d'una banda, la solemnitat i la tradició, encarnades en la *Missa de Glòria*, les figures, etc.; i, d'altra banda, la festa i la bullícia, present en tots els actes, des dels balls fins als focs artificials. Ambdós àmbits es plasmen en els dos components del cartell: el vessant solemne, en el fons daurat i negre, que havia estat pintat sobre cartró amb dues pintures que no es barregen (acrílic per al negre i esmalt per al daurat), tot fent-hi esquitxos i taques; i el vessant festiu, en les petites figures retallades i enganxades, a tall de *collage*, com si fossin guspires i que també recorden el confeti, amb colors alegres i cridaners. La forma apaïsada afavoreix la sensació de moviment d'esquerra a dreta. Al capdamunt, per últim, les tires vermelles amb el nom de la festa, escrit amb lletra cal·ligràfica manuscrita, junt amb l'el·lipse verda al dessota, volen ser el logo de Les Santes d'aquell any.

El cartell de 1988 tampoc no seguiria una concepció tradicional. A la crònica de la presentació de l'obra, feta el 8 de juliol, s'hi deia: «És evident que el treball de Joan Safont és innovador i fins i tot trenca amb la tònica que fins ara ha vingut presidint gairebé tots els cartells que any darrera any han anunciat la nostra Festa Major».[20] Per això tampoc no va tenir gaire bona acollida entre els autors d'articles de diari més tradicionalistes.[21]

La principal innovació d'aquest cartell de Joan Safont i Martí (Terrassa 1950 - Mataró 2021) —el tercer que realitzava després dels de 1973 i 1977, ambdós en col·laboració amb la seva esposa, Montserrat Ferrer i Oriol—[22] era el fet d'haver estat dissenyat, per primera vegada, mitjançant un ordinador.[23] Cal recordar que les primeres computadores havien arribat al país a finals dels anys setanta, i que a partir de mitjan dècada dels vuitanta van començar a entrar dins les empreses i les llars.

És també el primer cartell en què el protagonisme se l'endú una de les figures del bestiari festiu vinculades al foc: la Momerota —que tot just havia aparegut al capdavall del cartell d'en Cusachs de 1985 i, abans, en un racó del de Novellas de 1980. Aquesta figura, tot just esbossada i coberta d'un mantell vermell amb quatre franges grogues que evoquen la senyera, té la testa alçada i projecta enlaire el foc dels coets («carretilles» o «titanis») que duu a les banyes. Com a fons, una columna tipogràfica amb «Les Santes Festa Major de Mataró» que de baix a dalt es va repetint tot augmentant de mida de lletra (sembla Garamond) per

fer la sensació de dinamisme i de projecció vertical. Al dessota, per últim, hi ha el nom de la festa, «Les Santes», escrit amb majúscules amb un tipus de lletra novament amb gràcia o serif i allargassada (per contribuir a la verticalitat), segurament la Times, tot subratllat amb una franja vermella com les que projecten les banyes de la Momerota.

L'abril de l'any següent, 1989, la Comissió organitzadora de Les Santes va acordar amb l'Ajuntament que l'autor del cartell d'aquell any seria Manuel Cuyàs; una aposta segura, atesa la popularitat del dibuixant Manuel Cuyàs i Duran (Mataró 1922-2005). Després d'estudiar a l'Escola d'Arts i Oficis, s'havia format sobretot prenent com a referència grans dibuixants, especialment Junceda. A la postguerra va treballar tant fent retrats com en l'àmbit de la publicitat, i poste-riorment com a il·lustrador en editorials com la Mateu de Barcelona i, sobretot, Bruguera, per a la qual també realitzà historietes gràfiques.[24]

Part de la seva obra estava directament vinculada amb Mataró; per exemple, les caricatures que havia publicat, entre 1948 i 1953, al periòdic *Mataró* per acompanyar diverses entrevistes (Masriera 2015); el llibre il·lustrat amb ninots *Miquel Biada i el primer tren peninsular*, amb text de Joaquim Casas (publicat a Barcelona per Rafael Dalmau el 1973); o els dibuixos per a diversos dels programes de Les Santes editats per Publicitat Fermalli (Masriera 2015: 18).

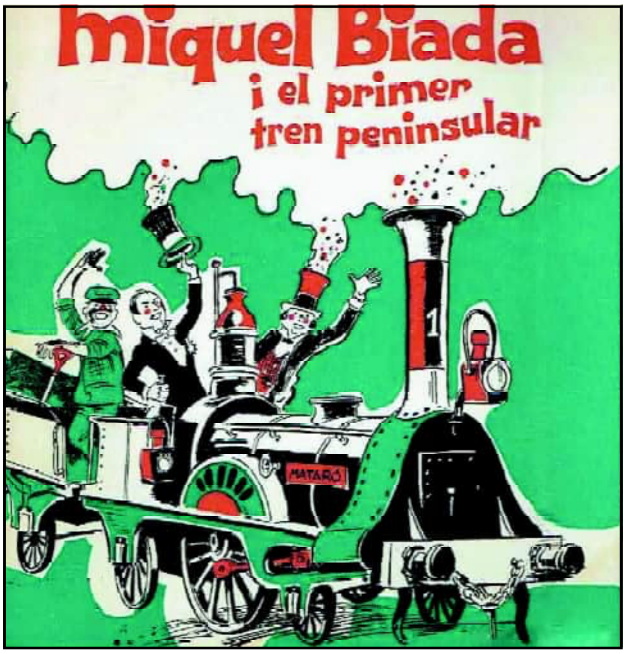

Coberta del llibre *Miquel Biada i el primer tren peninsular* (Barcelona: Rafael Dalmau, 1973), amb text de Joaquim Casas i il·lustracions de Manuel Cuyàs.

Per al cartell de la Festa Major de 1989 Cuyàs va triar com a tema les Santes i la *Missa de Glòria*, la qual feia més de quaranta anys que no apareixia als cartells (des del de 1948, any del centenari de la composició de la peça). El mateix dibuixant ho explicava en una entrevista: «La meva idea era molt concreta: reflectir el que de manera més pròpia dona el sentit de la festa: Les Santes com a tals i la missa solemne de mossèn Blanch. Per això en el cartell destaquen les Santes, les relíquies, gent cantant l'ofici; no hi falta, però, la mostra festiva popular».[25]

Amb un procediment característic dels ninotaires, Cuyàs aplega dins una mateixa gran vinyeta tot de personatges i de petites escenes: hi destaca el cor de la missa, que canta amb les relíquies de les Santes sota pal·li al darrere mentre, al davant, el director se serveix del ventall de la festa com a batuta. Al costat dret, s'hi veuen Juliana i Semproniana tot endiumenjades malgrat les palmes del martiri, amb vestits blancs (una mica a l'estil xarleston pels serrells del d'una d'elles) i llaços als cabells i a les sabates, amb les galtes rosades. Al dessota, uns quants Capgrossos sostenen un mantell groc que, amb les quatre barres en un cantó i a la dreta la mata que sosté un dels Nans, suggereix l'escut mataroní. Finalment, al marge esquerra, un home allibera tot de coloms que s'enlairen i donen inici a la festa. La tipografia amb una lletra de pal manuscrita participa del mateix esperit d'historieta gràfica. Del sentit del rigor i de l'exigència en el treball de Cuyàs en dona testimoni el fet que, en la presentació de l'obra, va manifestar «la seva insatisfacció personal davant el cartell, que va estar sotmès, abans del seu acabat definitiu, a gran nombre de modificacions i canvis».[26]

Si l'autor del cartell de 1989, Manuel Cuyàs, havia nascut el 1922, l'artista triat per fer el de 1990 naixeria quasi mig segle després: Jordi Gasull i Subiñà (Mataró 1967). Aquest jove dissenyador gràfic de només vint-i-tres anys, de formació autodidacta i que havia treballat al taller de joieria del seu pare, es va iniciar en l'àmbit del disseny en una revista d'institut —com ens ha explicat ell mateix— i aviat va començar a rebre encàrrecs: a més de cartells per a l'Aula de Teatre, va dissenyar el de la 9a Mostra de Cinema celebrada a Mataró el 1987, i el 1989 va fer la coberta del primer disc del grup argentoní La Suerte Pezmáquina.[27]

Gasull va triar, com a tema del seu cartell, les Santes, però per reproduir-les d'una forma inusual, només amb el rostre. En una entrevista que li hem fet recentment ens explicava que no recorda —han passat més trenta anys— d'on va

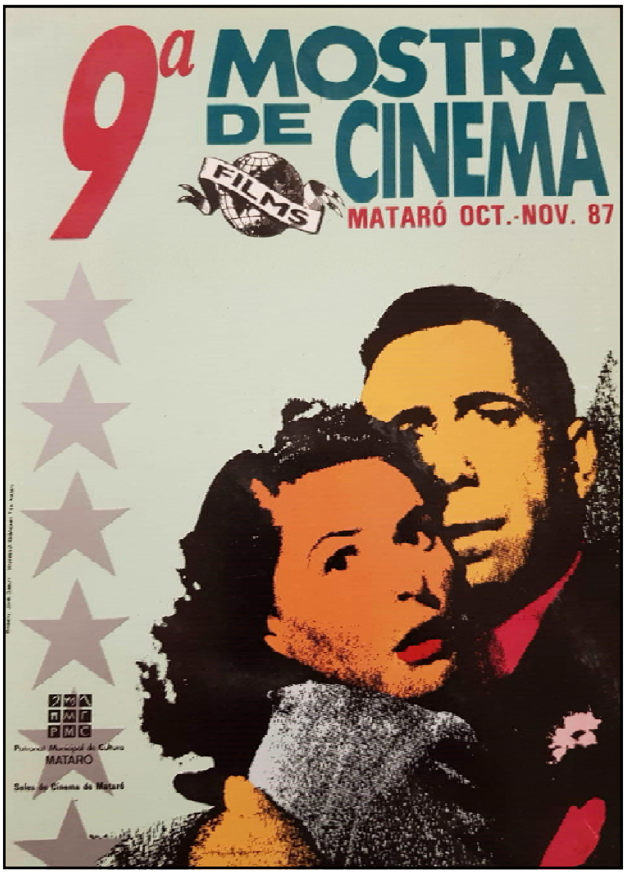

Cartell de la 9a Mostra de Cinema de Mataró (1987), dissenyat per Jordi Gasull.

treure la cara triada: tant podia ser d'una revista, d'una enciclopèdia o d'una fotografia. Havia buscat un rostre d'expressió més aviat neutra, bo i defugint qualsevol imatge tradicional o idealitzada, i li va afegir una simple creu al front en al·lusió, evidentment, a l'origen religiós de les màrtirs. L'opció de fer-les totes dues idèntiques i, a més, repetir-ne la reproducció parcial al dessota —com si fos la tira fotogràfica obtinguda d'un fotomaton— amb perspectiva i colors diferents, dona un aire pop al cartell i recorda Andy Warhol, que havia popularitzat aquest recurs de la repetició. El procediment tècnic emprat per realitzar el cartell és el mateix amb què Gasull havia elaborat el de la Mostra de Cinema —que té similituds amb el de Les Santes—: l'ampliació forçada d'una imatge fotocopiada fins a rebentar-ne la trama. Els colors —en ambdós cartells— volen ser cridaners. I tipogràficament, el nom de Les Santes està escrit amb el tipus Garamond en cursiva, per suggerir el dinamisme característic de la festa, subratllat per una línia de text amb lletra de pal. Al dessota de les dates de la festa, finalment, hi figura per primer cop el logo de l'Ajuntament de Mataró.

La incomprensió amb què fou acollit aquest cartell[28] podria ser la causa per què l'any següent, el 1991, es tornés a optar per fer l'encàrrec a un ninotaire, sempre més a prop del gust popular: Xavier Saleta i Cot (Mataró 1961). Saleta es va formar com a dibuixant de la mà d'Antoni Ayné Esbert, un autor de còmic barceloní que feia classes a Mataró (on va morir), i també va rebre influències de dibuixants de còmics francobelgues. Va estudiar, a més, disseny publicitari a l'Escola d'Arts i Oficis de Badalona, de manera que el món de la publicitat condicionava en part la seva obra. El 1986 va obtenir un dels premis de la 1a Mostra-Concurs de Joves Dibuixants, organitzada per l'Ajuntament de Mataró,[29] i el 1990 guanyava un dels premis a autors locals del 4rt Concurs d'Historietes de Mataró, organitzat pel col·lectiu de Recerca, Estudis i Creació d'Historietes.[30]

A l'hora d'encarregar-li el cartell, la Comissió de Festes de Les Santes li va demanar que presentés diverses propostes. De les tres que els va dur —i que van agradar—, una versava sobre les diablesses; una altra, sobre la sortida de la Missa de Les Santes, i la tercera, sobre els Gegants. I aquesta és la que es va triar per al cartell, en el qual tornarà a figurar el logo del consistori.[31] És una obra de caràcter narratiu, que traeix la formació de Saleta en el món del còmic, perquè es presenta com si fos una de les vinyetes d'una historieta gràfica: a primer terme apareix, sobre la sorra de la platja, el casc d'en Robafaves vora les medalles i el cinturó, i la corona de la Geganta; i al fons es veuen un home i una dona que es banyen. És una escena nocturna: el color negre envolta la vinyeta, amb la lluna i les estrelles en forma de quadradets al damunt —com un *collage*—, perquè —explicava el dibuixant— «representa que ells se'n van a banyar d'incògnit».[32] El mateix autor descrivia i explicava el cartell el dia la seva presentació pública:

> El vaig fer pensant en un dia de Les Santes. És estiu, fa calor i els gegants, cansats de tant entrar i sortir de l'Ajuntament, a la nit s'escapen i van a la platja a banyar-se. Alguna gent em pregunta si els que s'estan banyant són els gegants o els geganters, jo ho deixo a la imaginació de cadascú. [...] he intentat lligar el color taronja, de la calor i el foc, amb el blau de l'aigua, de la xeringada, del mar. [...] potser he agafat una història de nit perquè són els actes on participa més el jovent.[33]

Saleta insistia a remarcar el paper dels colors: «A Mataró el blau ve del mar, el groc del foc... He volgut lligar tot el que hi ha a la nit boja. Mentre uns neden a mar, els altres estan amb el foc. Per això [...] els colors bàsics són el blau i el taronja». I també indicava la tècnica amb què havia realitzat el cartell i com n'havia fet les lletres:

1979. Eduard Alcoy

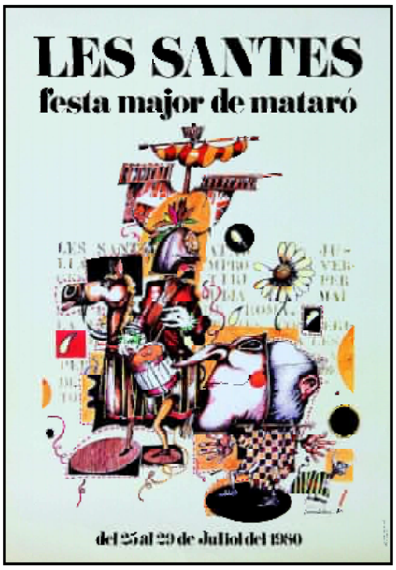

1980. Josep Novellas

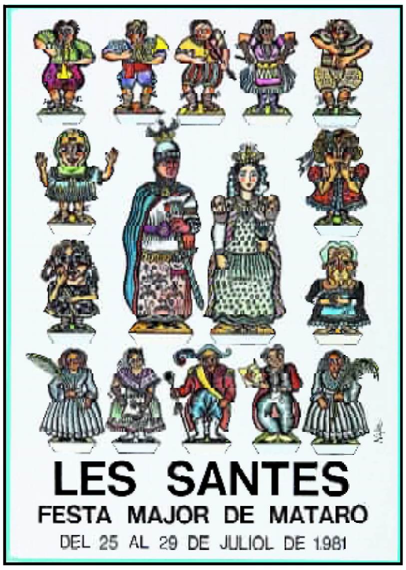

1981. Nefer Rovira

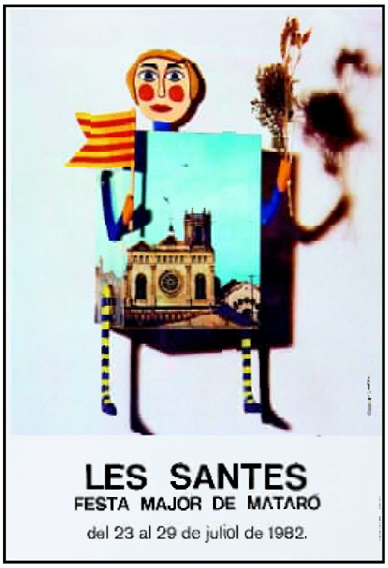

1982. Josep Maria Rovira

1983. Ricard Jordà

1984. Miquel Sala

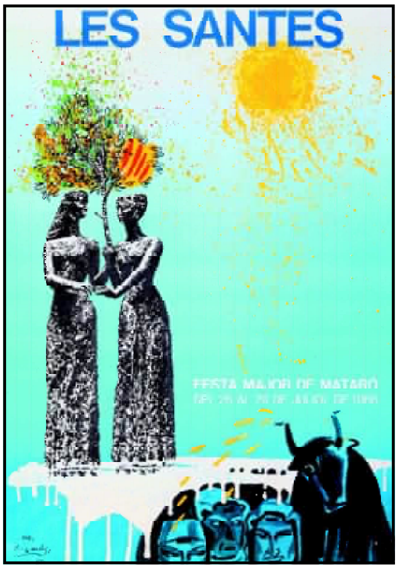

1985. Manuel Cusachs

1986. Artur Palomer

1987. Pere Fradera

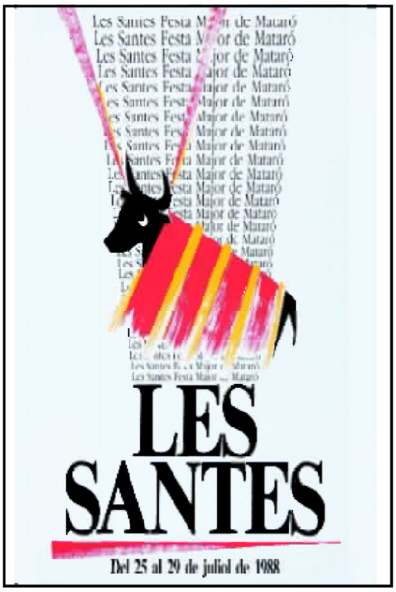

1988. Joan Safont

1989. Manuel Cuyàs

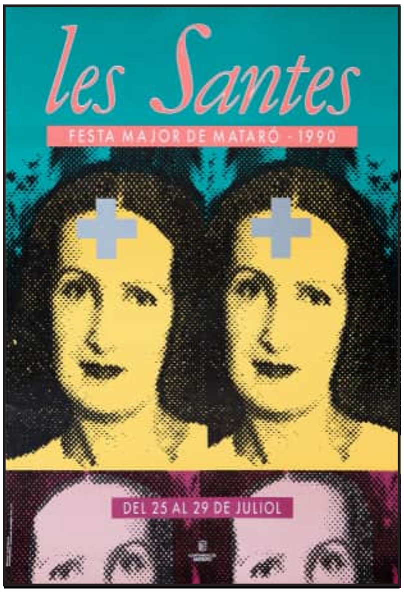

1990. Jordi Gasull

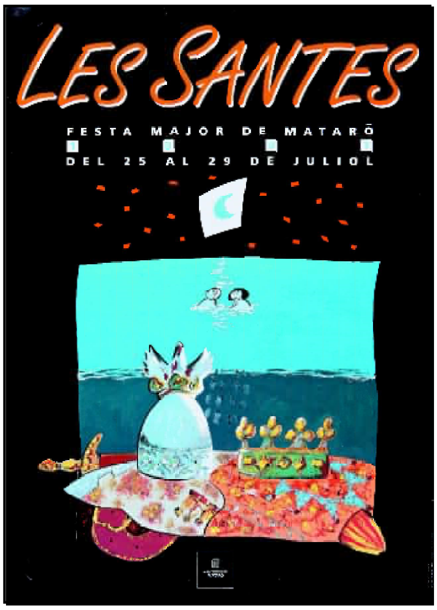

1991. Xavier Saleta

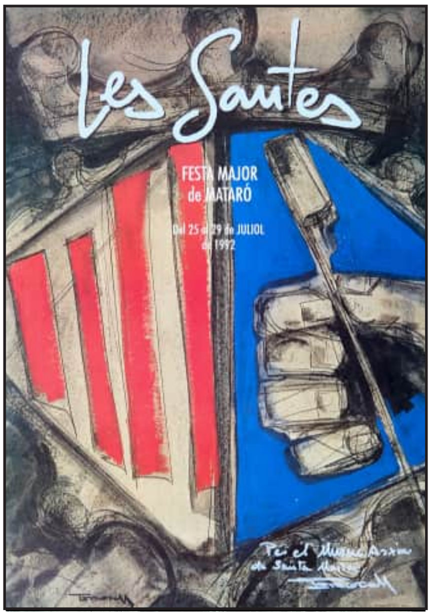

1992. Perecoll

1993. Joan Baptista Parés

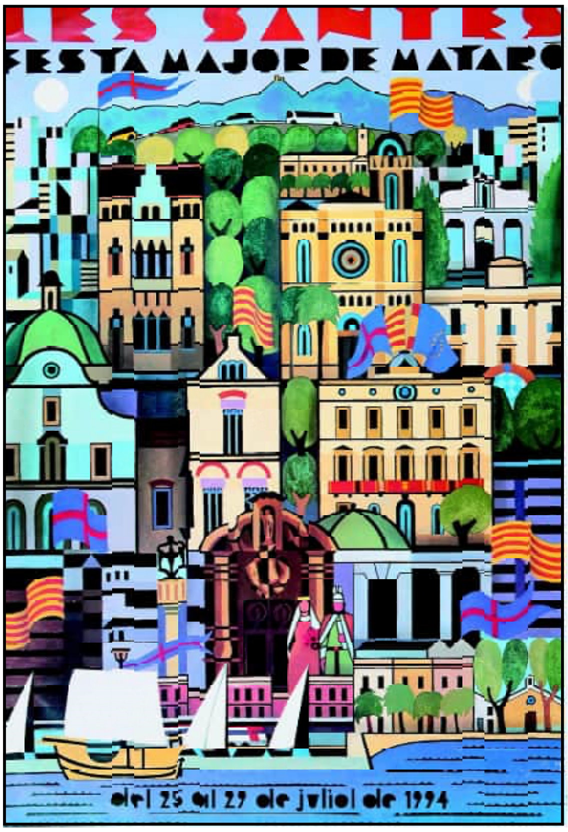

1994. Santiago Estrany

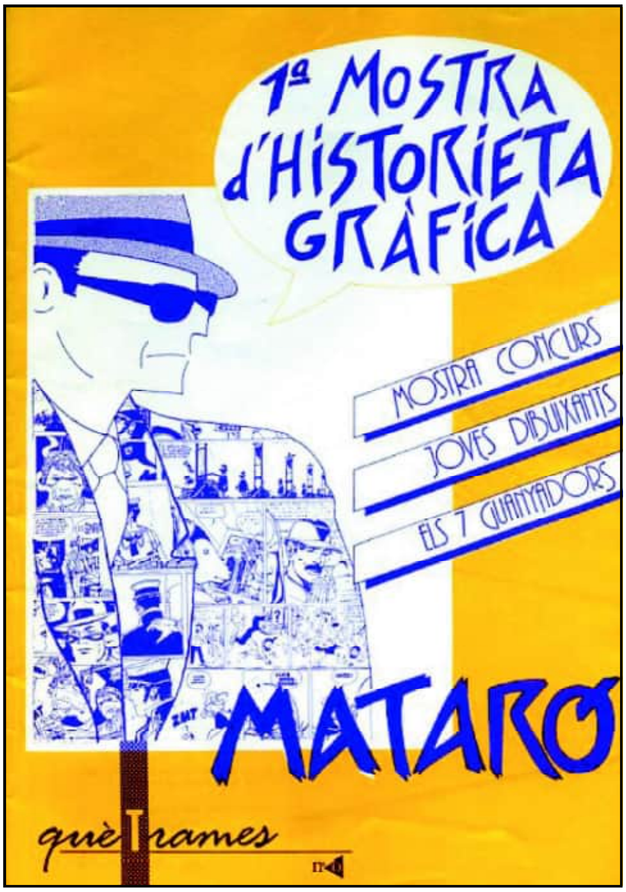

Coberta del núm. 0 de la revista *què Trames* (1986), dedicat a la 1a Mostra d'Historieta Gràfica feta a Mataró, en què Xavier Saleta va ser premiat per l'obra «Talking».

El dibuix del cartell pròpiament dit està elaborat mitjançant el guaix, tot i que les cares i figures dels personatges que es banyen estan contornejades amb tinta xinesa. Les lletres superiors estan elaborades mitjançant Letra-Set i les inferiors amb ordinador.[34]

Si Saleta era un ninotaire jove, el següent autor del cartell de Les Santes, el de 1992, serà un artista amb força anys de trajectòria i plenament consolidat: Pere González i Coll (Mataró 1948), de nom artístic Perecoll, conegut sobretot com a escultor, a més de pintor i autor de joies. La seva primera exposició individual data de 1975, a la Sala Gaudí de Barcelona, i la primera a Mataró va fer-la el 1978 a la Galeria Tertre, si bé molts anys abans, el 1969, ja havia participat en una de col·lectiva del grup mataroní Literforma. A partir de 1978 va començar a exposar a l'estranger (París, Londres, Miami, etc.) i a projectar-se internacionalment. A Mataró, a més, hi tenia unes quantes escultures, com *Colometa* (de 1983, inicialment al pati de Can Marchal), *Ocellet* (de 1986, al passeig del Callao) i *Sant Sebastià* (de 1985, a la cantonada del carrer Barcelona) (*Perecoll 30* 2006).

L'encàrrec del cartell per part de la Comissió de Publicitat i Programa li va ser fet a mitjan mes de març, just abans no marxés cap a Nova York a muntar-hi una exposició pròpia, raó per la qual va ajornar la seva resposta fins a la tornada.[35] Un cop a Mataró, va acceptar amb «molta il·lusió», però també amb la consciència que era «una responsabilitat molt gran», perquè —segons va declarar en la presentació— «no em podia arriscar que una cosa tan important com el cartell anunciador de Les Santes no agradés»; fins al punt que, durant el viatge a Nova York, «vaig arribar a estar més preocupat pel tema del cartell que no pas per l'exposició!» (Portals 1992: 26).

A l'hora de triar el tema de la seva obra, Perecoll, després de repassar els elements més habituals dels cartells anteriors tot buscant com relacionar Mataró amb la festa, va optar per l'escut de la ciutat, talment ho havia fet Alcoy al cartell de 1979. Com que inicialment havia pensat en la figura d'en Robafaves, si més no va inserir la seva mà dins el cantó dret de l'escut; però, en lloc de tenir entre els dits el típic ram de mata, li va fer sostenir un coet en al·lusió a la festa. Els colors de la part interior són el vermell de les quatre barres i el blau, característic de Mataró per la seva bandera històrica. La mà del Gegant i el fons de les quatres barres, com també l'estructura que sosté l'escut, amb la corona al capdamunt, són de color marronós i fan pensar en la faceta de l'artista com a escultor: «Crec —declarava en la presentació— que és molt escultòric, hi ha la sensació que està fet amb pedra, i possiblement si alguna cosa se li ha de dir és que és excessivament seriós».[36]

La tècnica amb què va realitzar el cartell és l'aquarel·la, amb el guaix per als colors més intensos. L'obra s'inseria, així, dins la trajectòria artística de Perecoll a l'inici dels anys noranta, perquè —com ha explicat ell mateix— és quan «estava pintant molta aquarel·la i la feia de manera ratllada i particular, pel que considero que aquell cartell representa aquell estil» (Fernàndez 2019). Les lletres del nom de la festa són manuscrites i parcialment lligades, i —segons l'artista— és «el que més li va costar d'executar», bo i tenint també present el designi que el cartell es pogués llegir i identificar a distància (íd.). Per fer-les va tenir la col·laboració de Pere Fradera, segons ens ha explicat el dissenyador.

D'aquest cartell, finalment, se'n va fer una difusió diferent dels anteriors. Tot buscant més ingressos arran de l'augment del pressupost de les festes, la Comissió va decidir posar a la venda una sèrie de 100 cartells numerats i signats per l'artista,

Centaure 2 (aquarel·la i guaix sobre paper de gravat), obra de Perecoll de la mateixa època i feta amb la mateixa tècnica que el seu cartell de Les Santes de 1992. Dins el catàleg *Perecoll. Cuando el negro es la luz* (editat per Ferrer Marcs, de Barcelona, el 2006).

fets amb un paper més gruixut, que costaven 25.000 pessetes; i també insígnies amb una part del cartell (a més de les habituals samarretes).[37] Amb aquesta iniciativa es posava en relleu, així, el valor artístic de l'obra feta per Perecoll, en la qual ja no apareix el logo de l'Ajuntament.

El següent cartell, de 1993, va ser encarregat a un artista de també llarga trajectòria, si bé sobretot a nivell local: Joan Baptista Parés i Gomis (Mataró 1939), conegut com en Parés de Mataró. Havia rebut classes de dibuix de Marià Ribas a l'Escola d'Arts i Oficis i de pintura a l'acadèmia dels germans Zaragoza, i posteriorment va entrar al taller de Jordi Arenas, l'artista que més el va influir. Pintor figuratiu i retratista, i autor de diversos esgrafiats en edificis de la ciutat, el 1971 havia exposat al Museu Municipal de Mataró i participava activament en les edicions de la Col·lectiva de Sant Lluc (*Col·lecció* 2014: 15). L'encàrrec del cartell de Les Santes se li va fer al gener i, tot i que hauria preferit disposar de més temps, va acceptar «perquè em van oferir un equip al meu servei» (Alasà 1993: 23), encapçalat per Pere Fradera —segons ens ha explicar el dissenyador. No sorprèn, aleshores, que el format del cartell sigui apaïsat, com ho havia estat el de Fradera sis anys enrere.

En una nota dins *Mataró Escrit* del juliol d'aquell any es destacava una mostra fotogràfica de Toni Canal, *La gent i Les Santes*, concebuda per «retre homenatge a totes les persones que any rera any participen en la Festa Major». I s'hi afegia: «En aquesta línia també va encaminat el cartell de l'edició d'aquest any que ha estat obra de l'artista Parés de Mataró.»[38] Efectivament, Parés va dibuixar-hi, com en una historieta gràfica, totes les comparses que intervenien en la festa: els quatre Gegants de la família Robafaves, els Capgrossos i les bèsties (fins ara sols havia aparegut la Momerota en alguns cartells), juntament amb l'utillatge: els instruments musicals, trampes incloses, les capes del correfoc, les maces i els cascos amb plomalls dels guardes. Sense oblidar les dues palmes de les màrtirs. Les figures i els estris estan situats vora dos fanals i envolten una versió lliure de la bandera de la ciutat (que per la mida s'endú el protagonisme del cartell, aspecte que li va ser una mica criticat), la qual penja d'una barra ornada amb grans cordons, semblants als de l'escut de Mataró del cartell de Salvador Alarma de 1930[39] —fins al punt que Parés admetia que «el pare del cartell soc jo però l'avi és en Salvador Alarma» (Alasà 1993: 23). Els textos estan escrits a mà, amb el nom de la festa envoltat d'una sanefa daurada per realçar-lo.

En Parés va dedicar l'original de l'obra a l'escriptor i amic Joaquim Casas, que va morir quan l'estava elaborant. Del cartell, d'altra banda, se'n va fer diverses edicions —com agraïa l'artista en una carta al *Crònica de Mataró*—[40] arran de la bona acollida que va tenir, fins al punt que —com explicava ell mateix— «m'han fet petons pel carrer pel cartell» (Alasà 1993: 22).

També tindria una bona recepció el de l'any següent, 1994, encarregat a un altre artista mataroní d'extensa trajectòria, que així feia el seu segon cartell quasi tres dècades després del primer: Santiago Estrany i Castany (Mataró 1923-2013).[41] En aquella època Estrany era professor titular de la Universitat Politècnica de Catalunya i també de l'Institut Politècnic Municipal Miquel Biada, i havia realitzat diverses exposicions tant nacionals com internacionals, a més d'alguns dels seus coneguts esgrafiats. S'escau, d'altra banda, que a l'abril d'aquell mateix any 1994 havia obtingut el títol de doctor en Belles Arts per una tesi sobre l'art gràfic al Noucentisme —com celebrava el seu amic Terri en un article al *Crònica de Mataró*.[42]

Estrany va triar Mataró com a tema per a la seva obra perquè —com declarava en presentar-la— «en els cartells mai no s'havia representat la ciutat en concret, sinó que sempre s'havien agafat elements folklòrics».[43] Caldria tenir present, això no obstant, que les cases i els edificis mataronins eren un element

Esgrafiat a la Baixada d'en Feliu, de Mataró, dissenyat i signat per en Parés de Mataró, i realitzat per Estucats Alsina el 1995. Imatge del web www.rondaller.cat.

important al cartell de Rovira-Brull de 1963 i que, ni que fos esquemàticament, la ciutat també estava representada al de Pili Marfà de 1971.[44]

Amb un estil que recorda els seus esgrafiats, l'artista oferia una representació frontal de la ciutat, amb els seus edificis més emblemàtics i de diferents èpoques juxtaposats (sense profunditat), amb el mar a baix i, al capdamunt, el cel (amb un sol i una lluna) i la silueta dels turons que envolten la ciutat (s'hi veu el castell de Burriac), davant dels quals passa la variant de l'A-19, que s'inauguraria aquell any. Hi ha com tres rengles d'edificis. Si es ressegueixen d'esquerra a dreta i de dalt a baix, al primer rengle s'hi troba, al costat d'un bloc de pisos, la casa Coll i Regàs; tot seguit, el col·legi de Valldemia i, a sota, l'església de Santa Maria; i per últim, el convent de les Caputxines i, a sota, l'edifici dels antics jutjats que presideix la Plaça Gran per la banda de llevant.

Al segon rengle, després de la façana de l'església de Sant Josep hi ha l'edifici de la Beneficència del carrer de Sant Josep, obra de Puig i Cadafalch, i al costat s'hi veu l'Ajuntament. I al tercer rengle, vora unes cases hi ha la Creu de Terme i, al costat, la portalada de Santa Anna, amb els Gegants al davant i, al dessota, l'estació del tren; a la dreta de l'església hi ha les columnes de la Plaça del Peix i, a sota, unes quantes cases de cos típiques de Mataró, amb l'ermita de Sant Simó al final. El vaixell que apareix sobre les ones, finalment, recorda la Coca de Mataró. Tots els edificis estan pintats amb colors suaus, amb molta presència del verd pels arbres. I les lletres del text estan fetes a mà, en un estil que lliga amb l'aparença d'esgrafiat del cartell.

Estrany explicava —en una entrevista— que «se'm va ocórrer representar la ciutat engalanada, de festa, i per això hi ha gran nombre de banderes, i també, de manera reduïda, els gegants» (Amat 1994). Les banderes, tanmateix, van resultar polèmiques; en concret, una de les que figura al capdamunt de l'Ajuntament: l'espanyola, penjada al costat de l'europea, la catalana i la mataronina. En un article del *Crònica de Mataró* signat per J. Rosselló i X. Amat, s'explicava que els representants d'Esquerra Republicana de Catalunya havien adreçat una carta a l'alcalde, Manuel Mas, en què exigien que es retirés del cartell la bandera, i adduïen que a l'original no hi figurava i que va ser Mas qui va suggerir que hi fos. També es reprodueixen les declaracions d'Estrany —sorprès per la polèmica—, en què explicava que havia volgut representar la ciutat «tal com és» i que «les banderes que [l'Ajuntament] té a la teulada coincideixen amb les que hi ha en el dibuix del cartell». Quant a l'acusació que era una iniciativa de l'alcalde la inclusió de l'esmentada bandera, Estrany declarava que «en una reunió que es va fer, es va considerar que s'havien de posar totes les banderes que hi havia a la teulada de la Casa Gran». No es pot obviar, en qualsevol cas, que la bandera espanyola és la més petita de les quatre de l'Ajuntament i la que menys es veu en el cartell, i que Estrany també explicava que alguna altra formació política se li havia queixat perquè quedava massa amagada.[45]

Una polèmica més, de les moltes que encara sorgirien en relació amb els cartells de Les Santes.

Jordi Malé i Pegueroles

NOTES

1.- Vegeu el darrer apartat del segon article d'aquesta sèrie sobre cartellistes i cartells de Les Santes, publicat al núm. 134 dels *Fulls*.

2.- Vegeu també *Crónica de Mataró*, 19-7-1979, p. 1-2.

3.- Vegeu el segon article d'aquesta sèrie, publicat al núm. 134 dels *Fulls*.

4.- *Crónica de Mataró*, 29-9-1979, p. 16.

5.- Vegeu el web dedicat a l'artista a la Viquipèdia: https://ca.wikipedia.org/wiki/Josep_Novellas_i_Montaner (consulta: 1-11-2022).

6.- Agraeixo a Pere Fradera la identificació del tipus de lletra de diversos cartells.

7.- La signatura Pics correspon a Pere Pascual Clopés i Pere Pascual Martí, pare i fill responsables de la «Página de arte» del periòdic. Agraeixo aquesta dada a Josep Puig Pla.

8.- Sobre Viza vegeu el primer article d'aquesta sèrie al núm. 132 dels *Fulls*.

9.- Vegeu mostres d'aquest tipus d'obres de principis dels anys vuitanta a D. A. 1996: 37-38.

10.- Agraeixo aquesta informació a Albert Dresaire.

11.- *Crónica de Mataró*, 5-5-1984, p. 11. La data que surt al periòdic, 5 d'abril, és errònia.

12.- *El Maresme*, 19/21-5-1984, p. 20. L'article està signat amb les inicials E. M.

13.- *Crónica de Mataró*, 21-7-1984, p. 1-2.

14.- Vegeu el segon article d'aquesta sèrie al núm. 134 dels *Fulls*.

15.- *Crónica de Mataró*, 30-3-1985, p. 1-2.

16.- *Mataró Escrit*, agost 1986, p. 45. El text, amb el títol «Les Santes: impressions des de dins», és un conjunt de declaracions de persones que col·laboren en la Festa Major.

17.- *Crónica de Mataró*, 14-7-1987, p. 1.

18.- Vegeu el seu web personal: <https://perefradera.com/> (consulta: 2-1-2023).

19.- Vegeu el segon article d'aquesta sèrie, publicat al núm. 134 dels *Fulls*.

20.- *Crónica de Mataró*, 12-7-1988, p. 1.

21.- Vegeu *Crónica de Mataró*, 14-7-1988, p. 9; i 23-7-1988, p. 12.

22.- Vegeu el segon article d'aquesta sèrie, publicat al núm. 134 dels *Fulls*.

23.- Agraeixo aquesta dada a Jaume Calsapeu.

24.- Vegeu els webs que li dediquen Tebeosfera: <https://www.tebeosfera.com/autores/cuyas_duran_manuel.html> (consulta: 4-1-2023); Humoristán: <https://humoristan.org/es/autores/manuel-cuyas-i-duran/> (consulta: 4-1-2023); Factoría del cómic: <http://factoriadelcomic.blogspot.com/2011/04/dibujando-era-el-hombre-mas-feliz-del.html> (consulta: 4-1-2023); i Pintors i dibuixants catalans: <https://pintors-catalans.blogspot.com/2014/06/manel-cuyas-duran-1922-2005.html> (consulta: 4-1-2023).

25.- *Crònica de Mataró*, 25-7-1989, p. 19. A partir d'aquest any la capçalera del periòdic (que ja era bilingüe) passa a escriure's en català.

26.- *Crònica de Mataró*, 11-7-1989, p. 9. La crònica era de Care Santos.

27.- *Crònica de Mataró*, 23-5-1989, p. 3.

28.- Vegeu *Crònica de Mataró*, 24-7-1990, p. 4; i *Mataró Escrit*, agost 1990, p. 5.

29.- Les obres es van publicar aquell any al núm. 0 de la revista *què Trames*, amb el títol *1a Mostra d'Historieta Gràfica*, editada pel Departament de Joventut i Esports de l'Ajuntament de Mataró.

30.- *Crònica de Mataró*, 20-11-1990, p. 4.

31.- *Crònica de Mataró*, 25-7-1991, p. 15. La crònica està signada amb les inicials L. G.

32.- Íd.

33.- *Crònica de Mataró*, 11-7-1991, p. 11. La crònica està signada amb les inicials G. M.

34.- *Crònica de Mataró*, 25-7-1991, p. 15. La crònica està signada amb les inicials L. G.

35.- *Crònica de Mataró*, 14-3-1992, p. 19, i 30-11-1991, p. 9.

36.- *Crònica de Mataró*, 11-6-1992, p. 7. La crònica està signada per G. Mármol.

37.- Íd.

38.- *Mataró Escrit*, juliol 1993, p. 29.

39.- Vegeu el primer article d'aquesta sèrie al núm. 132 dels *Fulls*.

40.- *Crònica de Mataró*, 9-9-1993, p. 8.

41.- Sobre el seu cartell de 1965, vegeu el primer article d'aquesta sèrie al núm. 132 dels *Fulls*.

42.- *Crònica de Mataró*, 30-4-1994, p. 8

43.- *Crònica de Mataró*, 11-7-1994, p. 25. La crònica és de Xavier Amat.

44.- Sobre aquests cartells, vegeu el segon article d'aquesta sèrie, publicat al núm. 134 dels *Fulls*.

45.- *Crònica de Mataró*, 26-7-1994, p. 18.

BIBLIOGRAFIA

ALASÀ (1993, 24 de juliol): Jordi Alasà, «Joan B. Parés i Gomis, autor del cartell de Les Santes'93», *Crònica de Mataró. Extra Santes*, p. 22-24.

ALCOY (1999): Rosa Alcoy i Pedrós, «Un recorregut introductori i cronològic per l'obra d'Eduard Alcoy. Del 1945 al 1987», dins D. A., *Eduard Alcoy. Art, artifici i realitat (1945-1987)*. Mataró: Patronat Municipal de Cultura, p. 19-40.

[ALCOY] (1999): [Rosa Alcoy i Pedrós], «Per a una biografia artística d'Eduard Alcoy. Barcelona, 1930 – Mataró, 1987» [text no signat], dins D. A., *Eduard Alcoy. Art, artifici i realitat (1945-1987)*. Mataró: Patronat Municipal de Cultura, p. 350-358.

AMAT (1994, 7 de juliol): Xavier Amat, «Entrevista a Santiago Estrany», *Crònica de Mataró. Suplement de Cultura*, p. V.

BLESA *ET AL.* (2015): Mireia Blesa, Gisel Noè, Àngels Soler i Gemma Tro (coord.), *«Art a Mataró 1959-1983» Anys de resistència i ruptura*. Mataró: Direcció de Cultura de l'Ajuntament de Mataró.

CALSAPEU (2019, juliol): Jaume Calsapeu Cantó, «Les Santes del 79», *Guia de recursos* (Biblioteques de Mataró), 38, p. 1-4.

CARRERAS (1979a, 2 d'agost): Santi Carreras, «Eduard Alcoy. "Un quadre no s'acaba mai"», *El Maresme*, p. 17-19.

CARRERAS (1979b, 28 de setembre): Santi Carreras, «Manuel Cusachs i Xivillé. "L'Art de fer escultura és un ofici"», *El Maresme*, p. 16-19.

COL·LECCIÓ (2014): *Col·lecció d'art contemporani a la Biblioteca Pompeu Fabra. Art a Mataró 1984 2016 anys d'actituds i possibilitats* (fulletó). Mataró: Biblioteques de Mataró. En línia: <https://issuu.com/lapompeu/docs/fullet___84-16_bibliotecafebrer_v_6> (consulta: 18-1-2023).

D. A. (1996): D. A., *Rovira-Brull*. Mataró: Patronat Municipal de Cultura.

FÀBREGAS (1979, 20 de juliol): Josep Maria Fàbregas, «Les Santes: una festa major com mai», *El Maresme*, p. 7-8.

FERNÀNDEZ (2019, 19 de juliol): Salva Fernàndez, «Quatre cartells, quatre maneres d'entendre Les Santes», en línia: <https://www.capgros.com/actualitat/mataro/quatre-cartells-quatre-maneres-dentendre-les-santes_720495_102.html> (consulta: 1-11-2022).

GUANYABENS (1999): Nicolau Guanyabens, *Els gegants de la ciutat de Mataró*. Mataró: Patronat Municipal de Cultura de Mataró.

J. C. C. (1980, 3-9 de juliol): J. C. C., «Els preparatius de la Festa Major», *El Maresme*, p. 12.

MASRIERA (2015): Francesc Masriera i Ballescà, *100 caricatures del dibuixant Manuel Cuyàs i Duran al periòdic* Mataró *(1948-1953)*. Argentona: Voliana Edicions.

PERECOLL 30 (2006): *Perecoll 30 anys de negre*. Mataró: Ateneu Caixa Laietana.

PÉREZ (2019, juliol): Miquel Pérez i Mas, «Manuel Cusachs i Xivillé. Escultor», *Fonts*, 79, p. 6-8.

PICS (1979, 6 de desembre): Pics [Pere Pascual Clopés i Pere Pascual Martí], «Página de arte», *Crónica de Mataró*, p. 3.

PICS (1980, 2 de setembre): Pics [Pere Pascual Clopés i Pere Pascual Martí], «Página de arte», *Crónica de Mataró*, p. 3.

PICS (1980, 18 de setembre): Pics [Pere Pascual Clopés i Pere Pascual Martí], «Página de arte», *Crónica de Mataró*, p. 3.

PICS (1981, 21 de novembre): Pics [Pere Pascual Clopés i Pere Pascual Martí], «Página de arte», *Crónica de Mataró*, p. 16.

PORTALS (1992, 25 de juliol): Jordi Portals, «Perecoll», *Crònica de Mataró*, p. 26-27.

PUIGVENTÓS I CORTÉS (2000): Eloi Puigventós i Sílvia Cortés, *Ricard Jordà. Punt i seguit*. Mataró: Patronat Municipal de Cultura.

[RE]CONSTRUIR 2019: *[Re]construir la festa de Les Santes de 1979*, llibret de l'exposició realitzada a Can Marfà Gènere de Punt. Museu de Mataró, entre el 16 de juliol i el 29 de setembre de 2019. En línia: <https://static.culturamataro.cat/actes/documents/cd8c6e9df11f4b5191436fa8c9e7f8d0.pdf> (consulta: 8-9-2022).

RIGAU (1986, 19 de juliol): Pere Rigau, «Ecos...», *Crónica de Mataró*, p. 14-15.

ROVIRA (1996): Josep Maria Rovira Joan, «Biografia», dins D. A., *Rovira-Brull*. Mataró: Patronat Municipal de Cultura, p. 63-90.

SABATER (1985, 30 de març i 2 d'abril): Carles Sabater i Carbonell, «Manuel Cusachs. Escultor», *Crónica de Mataró*, p. 1-2 i p. 8.

VILA (1982, 27 d'agost): Rosa Vila, «L'Art "plàstic" de les Santes», *El Maresme*, p. 26.

MUSEU ARXIU DE SANTA MARIA

Centre d'Estudis Locals de Mataró

Carrer de Beata Maria, 3 - 08301 MATARÓ

Cerqueu dades sobre els vostres avantpassats?
Us agradaria reconstruir l'arbre genealògic de la família?

Al Museu Arxiu de Santa Maria tenim digitalitzats
tots els llibres sacramentals, consultables a la intranet.

VENIU AL MASMM: EL VOSTRE PASSAT, A L'ABAST

Horari de consulta:
Dijous i divendres, de 18 a 20:30 h.

MUSEU ARXIU DE SANTA MARIA
Centre d'Estudis Locals de Mataró

Col·labora:

Ajuntament de Mataró

CULTURA MATARÓ

Amb el suport de:

FUNDACIÓ ILURO
MATARÓ

AMSEL
ASSESSORS

INSTITUT RAMON MUNTANER
Fundació privada dels Centres d'Estudis de Parla Catalana